

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

На правах рукопису

ЮРЧИШИН ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 811.161.2'367.3

**РЕЧЕННЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ
І КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
кандидат філологічних наук,
доцент М.С. Заборна

ТЕРНОПІЛЬ – 2007

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I	
РЕЧЕННЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ В КОНТЕКСТІ СИНТАКСИЧНОЇ НАУКИ.....	12
1.1. Актуалізація питання про речення узагальненого змісту в дослідженні узагальнено-особових односкладних конструкцій.....	12
1.2. Теоретичні засади дослідження.....	31
Висновки до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ II	
ЧИННИКИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗМІСТУ В РЕЧЕННСЬВИХ КОНСТРУКЦІЯХ.....	40
2.1. Мовні механізми узагальнення.....	40
2.1.1. Лексико-семантичне наповнення конструкцій узагальненого змісту.....	40
2.1.2. Механізм регулярної реалізації структурної схеми речення як чинник репрезентації узагальнення змісту.....	49
2.1.3. Незаміщення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції як маркер узагальнення змісту.....	52
2.1.4. Репрезентація узагальненого змісту в структурі складного речення.....	56
2.2. Вплив комунікативних законів на речення узагальненого змісту...58	
Висновки до другого розділу.....	64
РОЗДІЛ III	
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ РЕЧЕНЬ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ	67
3.1. Комунікативна спрямованість узагальненого змісту.....	67
3.2. Ознаки мовленнєвих ситуацій, що реалізують узагальнення.....	77
3.3. Семантична структура речень узагальненого змісту.....	84
3.3.1. Диктумний зміст узагальнених конструкцій.....	85
3.3.2. Характер співвіднесеності пропозитивного змісту з дійсністю.....	88

3.3.3. Організація модусного змісту речень зі значенням узагальнення.....	91
3.3.3.1. Закономірності вияву актуалізаційних модусних категорій	91
3.3.3.2. Модусна категорія авторизації в стосунку до речень узагальненого змісту.....	93
3.3.3.3. Категорія персуазивності як елемент модусу речень узагальненого змісту.....	96
3.3.3.4. Характер соціальних модусних категорій у семантичній структурі речень узагальненого змісту.....	97
3.3.4. Інваріантний характер семантичної структури речень узагальненого змісту.....	99
Висновки до третього розділу	107
РОЗДІЛ IV	
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЧЕНЬ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ.....	109
4.1. Перлокутивний ефект узагальнення в структурі складного мовленнєвого акту.....	110
4.1.1. Висловлення узагальненого змісту як репрезентативи.....	113
4.1.2. Висловлення узагальненого змісту як директиви.....	126
4.1.3. Висловлення узагальненого змісту як експресиви.....	137
4.1.4. Висловлення узагальненого змісту як комісиви.....	151
4.2. Препозитивне вживання висловлень узагальненого змісту в структурі складного мовленнєвого акту.....	153
4.3. Узагальнені висловлення як непрямі мовленнєві акти	160
Висновки до четвертого розділу.....	182
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	207

ВСТУП

Сучасний етап у розвитку синтаксичної науки позначений утвердженням комплексного й диференційованого підходу до аналізу речення з урахуванням формального, семантичного й комунікативного рівнів його організації, оскільки саме сукупність чинників різної природи може визначати належність тієї чи іншої конструкції до певного класифікаційного типу. До синтаксичних конструкцій, які ще не стали об'єктом такого всебічного аналізу в україністиці, належать речення узагальненого змісту. Речення узагальненого змісту постають як синтаксичні одиниці, що містять загальні положення, висновки, які стосуються всіх людей. Регулярне вживання таких структур не залежить від часових та просторових чинників і відображає кодовий характер мови, наприклад: *Хисту не зарити у землі* (Л. Костенко); *Із піснею скоріше час минає* (Леся Українка).

У межах лінгвістики сутність подібних реченнєвих структур досліджувалась та осмислювалась із різних позицій. Речення узагальненого змісту корелюють з іншими номінаціями, зокрема з пареміями (афоризмами, сентенціями, прислів'ями, максимами), абстрактно-авторськими реченнями, універсальними реченнями, загальнореферентними висловленнями. Роботи В. Бондаренка, О. Дуденко, Г. Садової, З. Тарланова присвячені дослідженню речень узагальненого змісту саме із пареміологічного погляду [28; 58; 132; 158]. Речення узагальненого змісту як паремії досліджуються також у контексті мовленнєвої діяльності, чому присвячені роботи О. Мерзлікіної та Г. Сидоркової [107; 141]. До аналізованих конструкцій часто застосовується фразеологічний підхід, орієнтований на виявлення, систематизацію й теоретичне осмислення їх як стійких, відтворюваних одиниць. У колі дослідницьких зацікавлень В. Калашника та Н. Шарманової перебуває функціонування речень узагальненого змісту на фразеологічному рівні як афористичного мовного масиву [74; 75; 76; 174]. Структурну та семантичну специфіку так званих абстрактно-авторських речень виявляє в дисертаційній роботі О. Олійник [115]. З'ясуванням особливостей “універсальних” речень в

системі художнього тексту на матеріалі англійської мови займалися Ю. Бірюкова та В. Шмаріна [26; 187]. Категорія узагальненості як текстова категорія стала об'єктом дослідження на матеріалі російської мови В.Таран [156]. Аналіз загальнореферентних висловлень у логіко-семіотичному аспекті здійснили О. Падучева [119] та Л. Лебедева [96].

Узагальнення змісту, репрезентоване реченнєвою структурою, традиційно узгоджується з поняттям узагальнено-особового речення. Водночас останнім часом увага синтаксистів зосереджується на тому, що узагальнення змісту репрезентується в структурі всіх типів речень – простих односкладних (особових, безособових, інфінітивних) та двоскладних, складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових. Порівняй: *На ділі каймося, не на словах* (Леся Українка); *Для своєї дитини й голову під сокиру покладають* (М. Вовчок); *В любові ніколи затишку немає* (Л. Лежанська); *Ніяк не втиснути людські стосунки у рамки виключно ділові* (О. Сенатович); *Поет не може бути власністю* (Л. Костенко); *Жінку старять роки і чоловік* (М. Стельмах); *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки* (Л. Костенко); *Половина всіх трагедій і нещастя – від кохання різних категорій, що його так прекрасно оспівують поети і прагнуть люди* (О. Копиленко); *Хто зрадив раз, той зрадить і сто* (М. Вакалюк-Дорошенко); *На торгівлі не пожалієш копійки – заробиш карбованець* (М. Стельмах); *Життя не просте, у ньому треба триматися мужньо* (Ю. Збанацький).

Така ситуація викликає необхідність застосувати відповідне поняття – *речення узагальненого змісту*, оскільки останній реалізується в мові передовсім у реченнєвих конструкціях, які доцільно дослідити, спираючись на сучасну синтаксичну теорію.

Проблема статусу речень узагальненого змісту в синтаксичній системі української мови пов'язана з питанням про місце односкладних узагальнено-особових речень у класифікаційних схемах. Загалом погляди синтаксистів розходяться в аспекті визнання/невизнання узагальнено-особових

конструкцій як окремого різновиду в системі односкладних речень. Так, поширеним є підхід, згідно з яким узагальнено-особові речення вважають окремим конструктивним різновидом у системі односкладних речень (А. Федоров, А. Руднев, А. Гвоздєв, Н. Валгіна, О. Мельничук, Р. Христіанінова, Б. Кулик, О. Волох, М. Плющ). Відомі також концепції, що заперечують виділення узагальнено-особових речень як окремого конструктивного різновиду. При цьому простежуються: 1) репрезентація узагальнено-особових речень як таких, що виділяються тільки на основі семантичного критерію, бо їм не притаманні визначальні структурні особливості (І. Распопов, В. Бабайцева, І. Лозебной, П. Дудик, Л. Кадомцева); 2) виключення узагальнено-особових речень із класифікаційних описів односкладних конструкцій та осмислення їх як регулярних реалізацій двокомпонентних структурних схем, маркованих семантикою узагальнення (В. Белошапкова, І. Вихованець); 3) розгляд узагальнено-особових речень на фоні реченневих конструкцій різної будови, що виражають узагальнене значення (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, А. Загнітко, К. Шульжук, С. Ломакович, М. Заборна).

Починаючи з 80-их років ХХ століття, синтаксисти все менше послуговуються терміном “узагальнено-особове односкладне речення”. Поряд із цим узагальнення змісту, репрезентоване в реченневій структурі, а також реалізація різнопланових моделей речень узагальненого змісту в мовленнєвих ситуаціях спонукає до пошуку й систематизації засобів вираження узагальнення. Визначення місця речень узагальненого змісту в синтаксичній системі української мови передбачає виявлення їх функціонального навантаження. Це узгоджується з сучасною лінгвістичною парадигмою, позначеною функціоналізмом. Два аспекти функціонування синтаксичної одиниці, статичний (докомунікативний) та динамічний (мовленнєвий), узгоджуються в сучасному синтаксисі з двома аспектами її функції – потенціальним та цільовим. Такий диференційований підхід, який

відповідає сучасним поглядам на речення як багатоаспектну одиницю, дає змогу наблизитися до адекватного опису речень узагальненого змісту.

Актуальність дослідження мотивується потребою в систематизації поодиноких міркувань синтаксистів щодо відсутності визначальних структурних особливостей речень, які репрезентують узагальнення. На цій основі актуалізується необхідність визначення чинників, релевантних для вираження різними конструкціями узагальненого змісту. Водночас відсутні спеціальні дослідження й монографічні праці, які реалізували б багатокомпонентний аналіз речень узагальненого змісту в контексті проблем, суттєвих для сучасної лінгвістики, зокрема з позицій семантичного та комунікативного синтаксису. При цьому своєчасність такого комплексного аналізу повинна прислужитися до уточнення класифікаційної системи речень сучасної української мови.

Об'єктом дисертаційної роботи є речення узагальненого змісту в сучасній українській мові.

Предмет дослідження становлять структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні ознаки речень узагальненого змісту в сучасній українській мові.

Мета дисертаційного дослідження – визначити семантико-синтаксичні та комунікативно-прагматичні ознаки речень узагальненого змісту.

Для досягнення мети передбачається розв'язати такі **завдання**:

- 1) окреслити наповнюваність поняття “речення узагальненого змісту” з урахуванням досягнень сучасної лінгвістичної науки;
- 2) з'ясувати лінгвальні та екстралінгвальні чинники узагальнення змісту в реченнєвій структурі;
- 3) обґрунтувати комунікативну спрямованість речень узагальненого змісту;
- 4) простежити закономірності організації семантичної структури речень узагальненого змісту;

5) представити семантичну структуру речень узагальненого змісту як інваріантну для речень різної формальної будови, що утворюють один змістовий тип;

6) здійснити прагмалінгвістичний аналіз висловлень узагальненого змісту як таких, що узгоджуються з мовленнєвими актами – цілеспрямованими діями мовця в ситуації безпосереднього спілкування зі слухачем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає загальній науковій проблемі кафедри українського і загального мовознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: “Закономірності розвитку української та інших слов'янських мов на лексичному, граматичному та дериваційному рівнях”, що передбачає вивчення питань синтаксису сучасної української мови.

Матеріалом дисертації є понад 2 500 речень узагальненого змісту, дібраних шляхом суцільної вибірки з художніх творів українських письменників XIX-XX ст.

Методологічну основу дослідження становить діалектичний взаємозв'язок елементів дихотомії “мова – мовлення” та положення про взаємодію суб'єктивного й об'єктивного в мові.

Методи дослідження зумовлені його метою і завданнями. Для виявлення чинників формування узагальненого змісту в роботі використовується описовий метод з елементами прийому внутрішньої інтерпретації. Для дослідження семантичних особливостей речень узагальненого змісту вагомим є денотативний підхід, що передбачає аналіз змістової організації речення як модусно-диктумного утворення. З цією метою застосовуються методики пропозиційного й трансформаційного аналізу. Виявлення закономірностей функціонування речень узагальненого змісту як висловлень забезпечує використання прагматичного методу, що

конкретизується методикою актомовленнєвого аналізу з застосуванням прийомів виявлення імплікатур мовленнєвого спілкування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві на широкому фактичному матеріалі здійснено системний різномірний аналіз речень узагальненого змісту. В роботі з'ясовано лінгвальні та екстралінгвальні чинники формування узагальненого змісту, обґрунтовано необхідність об'єднання речень узагальненого змісту в окремий семантичний тип конструкцій сучасної української мови. Новим є дослідження закономірностей функціонування речень узагальненого змісту як висловлень, що узгоджуються з мовленнєвими актами.

Теоретичне значення дисертаційної роботи виявляється в тому, що вона доповнює синтаксичну теорію описом окремого змістового типу речень, який утворюють різні за будовою реченнєві конструкції, позначені однотипністю семантичної структури та характером лексико-семантичного наповнення семантико-синтаксичних позицій. Це дає змогу корекцій класифікаційних синтаксичних описів сучасної української мови. Водночас осмислення сутності речень узагальненого змісту необхідне для поглиблення уявлень про можливості різних за будовою синтаксичних конструкцій виражати один і той же тип змісту, а також для ілюстрації того, як комунікативні потреби забезпечують реалізацію в мовленнєвій ситуації змісту, втіленого в реченнєвій структурі.

Практичне значення роботи полягає в тому, що положення, представлені в дисертації, можна використовувати в практиці викладання курсу синтаксису, в читанні спецкурсів та семінарів з синтаксичної семантики та синтаксичної прагматики, при написанні підручників та посібників, методичних розробок із синтаксису української мови для вищої і середньої школи.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації були представлені на Всеукраїнській науковій конференції “Лексико-граматичні категорії у функціональному аспекті” (м. Херсон, 2002 р.), на Міжнародній

науковій конференції “Мова, культура, навчання і виховання” (Жешівський університет, Польща, 2004 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми лінгвістики та навчання іноземних мов у контексті Болонського процесу” (м. Хмельницьк, 2005 р.), на VIII Міжнародній науково-практичній конференції “Семантика мови і тексту” (м. Івано-Франківськ, 2006 р.), на Міжнародній науковій конференції “Культура, література і мистецтво в лінгвістичній освіті у розрізі емпіричних досліджень” (Жешівський університет, Польща, 2006 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізаційних процесів” (м. Тернопіль, 2007 р.). Основні положення дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри українського і загального мовознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. З теми дисертації опубліковано чотирнадцять статей та тез доповідей, з них сім статей у провідних наукових фахових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 209 сторінок, з них – 187 сторінок основного тексту.

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається об’єкт, предмет, мета, завдання й методи дослідження, висвітлюється наукова новизна, теоретичне й практичне значення, вказуються джерела фактичного матеріалу.

Перший розділ “Речення узагальненого змісту в контексті синтаксичної науки” висвітлює й систематизує підходи до осмислення статусу узагальнених конструкцій, представлені в роботах мовознавців, пов’язаних з логіко-граматичним, психологічним, формально-граматичним та структурно-семантичним напрямками синтаксичних досліджень. У розділі викладено теоретичні засади дослідження, визначено його поняттєво-термінологічний апарат.

Другий розділ дисертації “Чинники узагальнення змісту в реченнєвих конструкціях” систематизує й описує, з одного боку, різні мовні засоби, – граматичні та лексичні, – які беруть участь в узагальненні змісту й підпорядковані досягненню комунікативної мети в ситуації мовленнєвого спілкування. З іншого боку, конкретизується роль екстралінгвальних чинників у формуванні узагальненого змісту в синтаксичній конструкції.

Третій розділ “Функціонально-семантичні параметри речень узагальненого змісту” репрезентує узагальнення як тип змісту, що породжується в процесі мисленнєвої й мовленнєвої діяльності людини та співвідноситься з реченнєвою структурою. На цій основі речення узагальненого змісту осмислюються як конструкції, позначені єдністю семантичної структури та закономірностями її організації. Аналізу семантичної структури як чинника, що дозволяє об’єднати ці речення в один змістовий тип, передують дві позиції: 1) осмислення узагальнення як фонового знання членів мовного соціуму; 2) обґрунтування комунікативної спрямованості узагальненого змісту.

У **четвертому розділі** “Комунікативно-прагматичні характеристики речень узагальненого змісту” представлено прагмалінгвістичний аналіз цих реченнєвих структур. Визначення узагальненого змісту як комунікативно спрямованого, з одного боку, та як такого, що формується в результаті реалізації комунікативного наміру суб’єкта в умовах певної мовленнєвої ситуації, з іншого, – дає підстави для осмислення конструкцій, що репрезентують узагальнення, як таких, які оформлюють мовленнєві дії людей у процесі комунікації. Аналіз функціонування речень узагальненого змісту в мовленні та висновки стосовно комунікативної спрямованості узагальнення окреслюють міркування щодо поліфункціональності узагальнених висловлень та варіативності їх прагмалінгвістичного статусу.

Висновки представляють основні результати дослідження.

РОЗДІЛ І

РЕЧЕННЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ В КОНТЕКСТІ СИНТАКСИЧНОЇ НАУКИ

Проблема статусу речень узагальненого змісту в синтаксичній системі української мови у своїй основі пов'язана з виділенням односкладних узагальнено-особових речень як окремого різновиду в класифікаційних описах. У сучасній лінгвістиці узагальнено-особове речення визначають як “односкладне речення, структурну основу якого становить головний член, виражений дієсловами другої особи однини дійсного і наказового способів та третьої особи множини дійсного способу” [165, с. 643].

В історії синтаксичної науки погляди лінгвістів на узагальнено-особові речення корелюють зі становленням питання про сутність односкладного речення та його граматичну природу.

1.1. Актуалізація питання про речення узагальненого змісту в дослідженні узагальнено-особових односкладних конструкцій

У східнослов'янському синтаксисі простежуються чотири етапи лінгвістичних досліджень: логіко-граматичний, психологічний, формально-граматичний та структурно-семантичний. Своєрідність кожного з них визначається підходом до аналізу синтаксичних одиниць, що насамперед зумовлено філософськими поглядами дослідників на природу мови, характер взаємозв'язку мови, мислення і буття, на співвідношення форми та змісту в мові.

Односкладні конструкції, в системі яких були виділені узагальнено-особові речення, почали розглядатися тільки в парадигмі формально-граматичного етапу, однак уже в міркуваннях представників логіко-граматичного і психологічного напрямів простежуються позиції, релевантні для розуміння узагальненого змісту як такого, що виражається

конструкціями різної формальної будови. Більшість представників логіко-граматичного напрямку (М. Смотрицький, М. Ломоносов, А. Барсов, Ф. Буслаєв) вважали односкладні конструкції неповними, оскільки в реченні як синтаксичній одиниці вбачалась обов'язкова двочленність структури. Це зумовлювалось побудовою логічного судження, що мислилось лише як двочленне. Зокрема, у концепції Ф. Буслаєва речення трактується як судження, виражене словами. Виходячи з того, що в судженні наявні зазвичай два члени, Ф. Буслаєв розглядає всі типи речень як двоскладні. У його логічній класифікації речень на увагу заслуговує поділ реченневих структур за кількісною ознакою на: 1) загальні, в яких підмет охоплює весь об'єм поняття; 2) часткові, в яких підмет охоплює не все поняття, а деяку частину його об'єму; 3) особливі, в яких підмет позначає особливе або неподільне уявлення [29, с. 258]. Таким чином Ф. Буслаєв звертає увагу на узагальненість/одиничність суб'єкта в реченні. При дослідженні синтаксичних явищ він зосереджується також на умовиводі – висновку одного судження з іншого. Умовивід складається з двох або кількох суджень, з яких одне називається висновком, а інші – засновками. Вже при першому наближенні видається, що здебільшого висновки, отримані з умовиводу, є реченнями з узагальненим значенням. Однак Ф. Буслаєв безпосередньо не підкреслює цього. Поняття “узагальнено-особових речень” в його синтаксичній концепції взагалі не вживається: воно неможливе з огляду на основні положення логіцизму. Щоправда, лінгвіст висловлює думку про те, що висновки, які випливають із засновків, є завжди обґрунтовані та вмотивовані, виражають типові істини; їм надається значення “загальних відокремлених суджень” [29, с. 266]. Не розробляючи концепції узагальнених речень, Ф. Буслаєв помітив окремі моменти, які пізніше дали змогу аналізувати ці конструкції як окремий тип речень, а саме: речення, що репрезентують типові істини, є висновками умовиводів, а отже, виражають узагальнене знання. Водночас, що особливо важливо, узагальнене значення

не пов'язувалося з особливостями структури, а впливало зі специфіки структури судження-умовиводу.

Синтаксичні дослідження психологічного напрямку (сер. ХІХ - поч. ХХ ст.) не дають підстав для розвитку поглядів на речення узагальненого змісту. Представники синтаксичного психологізму (О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський), заперечуючи виділення односкладних речень як формальних структур, фіксують їх своєрідність, номінуючи як дієслівні безсуб'єктні. У цьому плані простежуються міркування про семантичну різноплановість безсуб'єктних речень і виділяються, зокрема Д. Овсянико-Куликовським, два їх різновиди: а) абсолютно-безсуб'єктні (з "уявною" особою), наприклад: *Смеркає*; б) відносно-безсуб'єктні (з неозначеною особою), наприклад: *В газетах пишуть* [114, с. 208]. Абсолютно-безсуб'єктними є речення, де "пункт знаходження підмета" відсутній (у сучасних описах це конструкції, в яких відсутній семантичний суб'єкт, зокрема безособові речення). Відносно-безсуб'єктними є речення, в яких "той пункт у граматичній думці, де повинен би бути підмет, лишається темним, невиявленим" (у сучасному розумінні це речення неозначено-особові, узагальнено-особові та означено-особові, семантичний суб'єкт яких, не виражений граматичним суб'єктом-підметом, набуває значення неідентифікованого діяча). Однак семантика неозначеної особи у відносно-безсуб'єктних структурах не осмислюється. Відповідно речення, зміст яких підлягає узагальненню, у дослідженнях психологічного напрямку не актуалізуються.

Формально-граматичний напрям (друга пол. ХІХ ст.), який у східнослов'янському мовознавстві найпослідовніше представлений вченнями О. Шахматова та О. Пешковського, презентує самостійний тип односкладних конструкцій та створює теорію односкладних речень. За визначенням О. Шахматова, односкладне речення – це речення, в якому сполучення суб'єкта і предиката психологічної комунікації (або судження) відповідає одному членові речення [176, с. 30]. О. Шахматов уперше в

історії східнослов'янського синтаксису здійснює класифікацію односкладних речень. В основі класифікації – формальний критерій: відповідність головного члена за формою підметові або присудковій двоскладних конструкцій. Відповідно виділяються такі типи односкладних речень: 1) підметові; 2) безпідметові; 3) вокативні; 4) безособові. У межах безпідметових конструкцій О. Шахматов виділяє неозначено-особові речення та поділяє їх таким чином: 1) неозначено-особові, в яких 2-а особа замінює 1-у особу, що пояснюється специфікою внутрішнього мовлення, наприклад: *Очень неприятно, когда в такую погоду сидишь один*; 2) неозначено-особові, в яких головний член, виражений 2-ою особою однини, означає повторювану, звичну, завжди спостережувану дію або дію, яка може бути виконана, наприклад: *Пожилым людям всегда хочется покоя*. Другий різновид неозначено-особових конструкцій у сучасних синтаксичних описах постає як узагальнені речення, що виражають зміст, який стосується всіх людей, незалежно від їх місця знаходження або часу, від віку або статі. Тому можна стверджувати, що в дослідженнях О. Шахматова вперше фіксуються без відповідної номінації узагальнено-особові речення як окремі фрагменти односкладних конструкцій (різновид безпідметових неозначено-особових). При цьому мовознавець вказує на особливість формального вираження головного члена таких речень (дієслово в формі 2-ої особи однини дійсного способу теперішнього або майбутнього часу, що може виступати змістовим еквівалентом форми 1-ої особи та має властивість виражати позачасові відношення). Він також з'ясовує значеннєві особливості неозначено-особових безпідметових речень (вираження повторюваної, часто спостережуваної дії, передача особистих думок та почуттів як узагальнених).

Вперше вводить поняття *узагальнено-особові речення* О. Пешковський, який визначає їх як окремі конструкції, а не як різновид неозначено-особових речень (на зразок О. Шахматова). У його розумінні узагальнено-особові

конструкції – це речення із неозначеним підметом, якому надається особливий, узагальнений відтінок, що забирає в нього індивідуально-особовий характер. При цьому визначаються такі ознаки узагальнено-особових речень: 1) відсутність підмета (він цілеспрямовано усунений із мовлення з метою узагальнення); 2) типова форма присудка – 2-а особа однини дійсного способу теперішнього або майбутнього часу; 3) можливість наявності підмета, вираженого словом, що має загальне значення (найчастіше займенниками *ти, я*); 4) вираження узагальненого значення; 5) генералізована форма часу – “теперішній позачасовий”; 6) втілення у формі узагальнення особистих (інтимних) думок [120, с. 204].

Важлива граматична ознака узагальнено-особових речень – відсутність підмета. Однак ця ознака характерна для ряду інших односкладних речень. Тому О. Пешковський зауважує, що відсутність підмета в узагальнено-особових реченнях має цілком специфічне значення. На цій основі синтаксист відмежовує узагальнено-особові конструкції від неповних двоскладних речень, звичайних особових речень, неозначено-особових конструкцій. Від неповних двоскладних речень узагальнено-особові відрізняються тим, що підмет у них не може бути взятий ні з ситуації мовлення, ні з попереднього або наступного мовлення (як це завжди спостерігається в неповних реченнях). Іншими словами, “тут підмет не просто недоказаний, а спеціально усунений із мовлення, цілеспрямовано представлений як невідомий, невизначений” [120, с. 347]. Порівняно зі звичайними особовими реченнями узагальнено-особові конструкції виділяються визначеністю підмета. Від неозначено-особових конструкцій, які, на думку О. Пешковського, разом із узагальнено-особовими знаходяться посередині між особовими і безособовими реченнями, узагальнено-особові конструкції відрізняються специфікою пропущеного підмета: в неозначено-особових

реченнях він несуттєвий, в узагальнено-особових – здебільшого пропускається з метою узагальнення.

О. Пешковський зауважує, що в узагальнено-особових реченнях найтиповішою формою присудка є форма другої особи однини, наприклад: *Любишь кататься, люби и саночки возить* (Нар. творчість). Водночас він зазначає, що в подібних реченнях часто вживається дієслово у формі 2-ої особи однини наказового способу, наприклад: *Знай край, да не карай* (М. Островський). О. Пешковський виділяє в межах узагальнено-особових конструкцій особливі з погляду семантики речення, в яких узагальнення набувають суто особисті факти, що мають глибоко інтимний характер, наприклад: *В себя ли заглянешь, там прошлого нет и следа: и радость, и муки, и всё там ничтожно* (М. Лермонтов). Подібні зауваження є вже й у О. Шахматова. Щодо О. Пешковського, то він помічає, що “в таких випадках узагальнена форма вислову набуває глибокого життєвого та літературного значення. Вона є тим мостом, який з’єднує особисте з загальним, суб’єктивне з об’єктивним. І чим інтимніше якесь переживання, чим важче людині, яка говорить, виставити його напоказ перед усіма, тим охочіше вона одягає його в форму узагальнення, яка переносить переживання на всіх, у тому числі й на слухача, котрий завдяки цьому захоплюється розповіддю більше, ніж при суто особовій формі” [120, с. 374].

Характерним є те, що в концепції О. Пешковського термін “узагальнено-особові речення” не пов’язується безпосередньо зі структурою односкладної конструкції. Зокрема, як узагальнено-особові розглядаються речення з підметом, що має узагальнене значення. В конструкціях, які мають структуру двоскладних, найчастіше функціонує підмет *ти, я, ми* та іменник *людина*. Таким чином, О. Пешковський закладає основи для міркувань про те, що речення узагальненого змісту не позначені специфічною структурою, а вагому роль для визначення їх статусу відіграє лексико-семантичне оформлення.

Формально-граматичний підхід до узагальнено-особових конструкцій особливо виявився в українському мовознавстві кінця ХІХ – початку ХХ ст. (С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Сімович, А. Штефан, І. Васко, О. Синявський).

С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер розглядають речення як синонім до слова “гадка”. Однак, незважаючи на таке логічне визначення, вони дотримуються формального підходу в класифікації речень. Відповідно розглядають речення підметові (тобто двоскладні) та безпідметові (у сучасному викладі – односкладні). Односкладні (безпідметові) речення поділяються на три групи: 1) речення, що позначають явища природи, наприклад: *Світає; Вечоріє*; 2) речення з “утертими” присудковими виразами, наприклад: *Нема вже таких людей; Треба нам допомогти*; 3) так звані “неособові вирази”, наприклад: *Не їсться смачно самому; Хочеться нам жити безтурботно*. Мовознавці звертають увагу на особливість третього різновиду речень: уже в самій їх назві зауважують, що особа в них не вказана або що її важко встановити [147, с. 108]. При першому наближенні видається, що саме “неособові вирази” виявляють тенденцію до вираження узагальненого змісту. Однак той бік семантики реченневих структур знаходиться поза увагою дослідників.

В. Сімович розглядає в межах безпідметових речень “неособові вискази” [143, с. 23], виокремлюючи серед них два різновиди: 1) речення, в яких не називається виконавець дії за бажанням автора, або його просто неможливо назвати, наприклад: *У нашім селі чинять два храми* (Ю. Федькович); 2) речення, у яких йдеться про щось загальне або всім відоме, наприклад: *Де гарно їсться, там і п’ється* (І. Котляревський). У такий спосіб виявляються перші підходи до виокремлення узагальнених конструкцій, зауважується своєрідність змісту при відсутності оригінальної структури (звідси й виділення в системі “неособових”).

Подібною є позиція українського синтаксиста О. Синявського. У межах безпідметових речень він виділяє речення з відносною безпідметовістю, наприклад: *Говори, але не заговорюйся; З пісні слова не викинеш*, що нагадують “неособові вискази” В. Сімовича [142, с. 62].

Загалом представники формально-граматичного напрямку в українському синтаксисі розходяться в поглядах щодо узагальнено-особових речень. Лінгвісти не виділяють таких конструкцій, лише В. Сімович звертає увагу на специфіку змісту окремих “неособових” речень, що виявляється у вираженні в їх структурі загальновідомих явищ чи істин. Відсутність структурних особливостей не дозволяє розглядати узагальнені речення як самостійний різновид односкладних конструкцій. У цьому плані більш виваженою видається концепція О. Пешковського, який наблизив синтаксичні дослідження до усвідомлення узагальнення як семантичної ознаки, що властива різним типам структур. Виділення ним узагальнено-особових речень не тільки позначило їх місце в системі односкладних конструкцій, а й окреслило перспективи для наступних досліджень речень узагальненого змісту.

Новий погляд на узагальнено-особові речення та семантику узагальнення як специфічний тип змісту, що властивий різним синтаксичним структурам, формується в контексті структурно-семантичного напрямку синтаксичних досліджень. Представники цього підходу розглядають речення як багатопланову одиницю, в якій структура й зміст являють собою відносно самостійні рівні організації.

Структурно-семантичний підхід у дослідженні синтаксичних явищ формується, починаючи з 60-х років ХХ століття. Він найповніше представлений у роботах російських мовознавців В. Белошапкової, В. Бабайцевої, А. Гвоздева, українських лінгвістів П. Дудика, І. Вихованця, А. Загнітка, К. Шульжука, Н. Гуйванюк, Л. Кадомцевої.

Представники структурно-семантичного напрямку досліджують речення як багатопланову єдність, що усвідомлюється на рівнях

формальної, семантичної та комунікативної організації. У цьому плані односкладне речення постає як структурно-семантичний тип простого речення, що виявляє своєрідність структури та змісту. Структурно-семантичний синтаксис пропонує класифікацію односкладних речень на основі таких критеріїв: 1) морфологічної форми головного члена; 2) його синтаксичних властивостей; 3) значення, властивого тому чи іншому класу (групі) односкладних речень. Зазвичай синтаксичні описи пропонують такий варіант класифікації односкладних конструкцій: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, інфінітивні, безособові (відмінювано-дієслівні та іменні), номінативні. При цьому узагальнено-особове речення традиційно визначається як односкладне речення, головний член якого виражений формою другої особи однини теперішнього або майбутнього часу чи наказового способу дієслова, і виражає дію особи, котра мислиться узагальнено [22, с. 627].

Загалом погляди дослідників стосовно узагальнено-особових речень розходяться на предмет визнання/невизнання узагальнених конструкцій як окремого різновиду в системі односкладних структур. Такий різноплановий підхід призводить до того, що, з одного боку, виокремлюються концепції, де узагальнено-особові речення осмислюються як окремий конструктивний різновид у системі односкладних (А. Федоров, А. Руднев, А. Гвоздєв, Н. Валгіна, П. Лекант, О. Мельничук, Б. Кулик, О. Волох, Р. Христіанінова); з іншого боку, простежуються концепції, що заперечують виділення узагальнено-особових речень як окремого конструктивного різновиду. У цьому аспекті вирізняються: 1) репрезентація узагальнено-особових речень як таких, що не мають визначальних особливостей структури та виділяються виключно на основі семантичного критерію (І. Распопов, В. Бабайцева, С.Сятковський, П. Дудик, І. Лозебной, Л. Кадомцева); 2) виключення узагальнено-особових речень із класифікаційних описів односкладних конструкцій (Н. Шведова,

І. Вихованець, Н. Гуйванюк, О. Кобилянська, І. Слинко, К. Шульжук, С. Ломакович).

При виділенні узагальнено-особових конструкцій як окремого різновиду в системі односкладних речень, як правило, простежується типове визначення їх як “односкладних конструкцій, дія яких стосується будь-якої (узагальненої) особи, а співвідносний з присудком головний член виражений дієсловом у формі 2-ої особи (рідше – в інших формах) однини і множини дійсного і наказового способів” [36, с. 201]. Аналогічну позицію стосовно визначення узагальнено-особових речень займають Р. Христіанінова [172, с. 88], А. Федоров [167, с. 141-144], П. Лекант [97, с. 82-86], А. Руднєв [131, с. 57-58], А. Гвоздев [49, с. 89]. Усі прихильники такого підходу до аналізу досліджуваних структур указують на такий типовий вияв головного члена узагальнено-особових речень, як дієслово у формі 2-ої особи однини, наприклад: *Живеш тільки раз*. При цьому різними є погляди лінгвістів щодо інших форм вираження головного члена узагальнено-особових речень. Зокрема, спостерігаються незгодженості стосовно того, чи може головний член узагальнено-особових речень бути виражений дієсловом у формі 1-ої особи множини та однини. Таку модифікацію головного члена узагальнено-особових речень допускає А. Руднєв [131, с. 57-58], наводячи для прикладу речення на зразок *Часто жалеєм за тем, что теряем; Людям не гожусь, так дома належусь*. О. Мельничук теж припускає можливість вираження головного члена узагальнено-особового речення іншими дієслівними формами, як-от: 2-а особа множини, 1-а особа однини, 1-а особа множини, 3-я особа множини. При цьому зазначається, що такі форми не становлять “чистих” узагальнено-особових речень, а безпосередньо змикаються з неозначено-особовими або означено-особовими конструкціями [106, с. 150]. Подібну позицію займають Б. Кулик та М. Каранська. Зокрема, Б. Кулик зазначає, що в узагальнено-особових реченнях частіше вживаються форми 2-ої особи,

тому що для них характерна більша суб'єктивна невизначеність, вони абстрактніші, ніж форми 1-ої особи множини [89, с. 87]. М. Каранська вказує на можливість вираження головного члена узагальнено-особових речень формою 1-ої особи множини, якщо ця форма означає дію узагальненої особи [79, с. 395]. Категорично заперечує таку позицію А. Гвоздєв. Односкладні речення з головним членом-дієсловом у формі 1-ої особи однини або множини дослідник виносить за межі узагальнено-особових речень, оскільки “у них цілком чітко виявляється значення означеної особи” [49, с. 89].

Цікаві спостереження стосовно модифікації структури узагальнено-особових речень представлені в концепції А. Федорова [167]. Він поділяє всі узагальнено-особові речення на дві групи: типові та периферійні. Типові форми узагальнено-особових речень утворюють центр аналізованої системи. Найяскравіше їх представляють речення-прислів'я з дієсловом у наказовому способі та спонукальні речення, в яких мовець звертається до всіх людей. Периферійні конструкції, на думку дослідника, виражають узагальнено-особове значення не так чітко. Інколи воно ускладнюється означено-особовим значенням, наприклад: *В диком месте попадаешь во власть природы и над лесом не чувствуешь себя хозяином* (М. Пришвин). Периферійність таких конструкцій зумовлена тим, що їх не можна включати до розряду означено-особових. У таких реченнях заміна 1-ої особи 2-ою здійснена саме для того, щоб підкреслити, що названий факт існував не лише в житті мовця, але потенційно можливий для будь-якої особи в певній ситуації.

Багато лінгвістів ствержує, що тенденцію до вираження узагальненого змісту виявляють двоскладні конструкції, в яких підмет, виражений особовим займенником, уживається в значенні узагальненої особи, наприклад: *Ми хочемо бути щасливі*. Н. Валгіна вважає подібні структури семантичними та стилістичними синонімами узагальнено-особових речень [30, с.169]. Наявність синонімних варіантів

узагальнено-особових конструкцій серед двоскладних речень зауважують також К. Плиско [121, с. 50] та М. Івченко [70, с. 428]. Подібною є позиція Б. Кулика, який підкреслює при цьому можливі засоби вираження підмета: займенники *ти, ми* або *ви* з узагальнено-особовим значенням [89, с. 87].

Водночас у колі дослідницьких зацікавлень представників структурно-семантичного підходу перебувають семантичні відтінки, що рельєфно виділяються на основі спільного значення узагальнення. Зокрема, М. Плющ та С. Бевзенко з'ясовують призначення узагальнено-особових речень, визначаючи його як образне вираження загальних суджень, узагальнень [154, с. 330]. П. Лекант акцентує на важливій семантичній ознаці узагальнено-особових речень: вони виражають незалежну дію/ознаку, яка приписується узагальненому діячеві та утверджується як позачасова, тобто конкретно не співвіднесена з моментом мовлення. Дослідник визначає градацію, яка відображає три різні за інтенсивністю ступені узагальнення: 1) в реченні виражається дія, реальним діячем якої є сам мовець, при цьому основою узагальнення є неодноразове повторення дії в минулому; 2) в реченні демонструється, як особистий досвід мовця втілюється в закономірність, у правило, в інструкцію, внаслідок чого діяч мислиться узагальнено та створюється ефект позачасовості; 3) узагальнена форма гармонує з афористично-настановчим змістом приказок [97, с. 82-86]. А. Гвоздев, досліджуючи зміст узагальнено-особових речень, поділяє їх за значеннями на кілька різновидів: 1) речення, що образно виражають загальні судження на основі виведення часткового судження у сферу узагальнення; 2) висловлення про звичні для багатьох переживання, спостереження, які робить сам мовець, надаючи їм форми загальних суджень; 3) повідомлення про індивідуальні, але повторювані, звичні дії й стан першої особи (при цьому стосунок їх до мовця виявляється замаскованим і може бути встановлений на основі контексту або

ситуації); 4) загальні судження про неможливість виконання якоїсь дії, навіть якщо йдеться про неможливість її виконання самим мовцем [49, с. 89].

Специфічну концепцію щодо узагальнено-особових речень формулює П. Дудик. Він визначає узагальнено-особові конструкції як “односкладні речення, в яких дія-стан сприймається узагальнено, як характерна для будь-якої особи, а головний член виражений дієсловом у формі 2-ої особи однини (зрідка – іншими особовими формами)” [59, с. 241]. При цьому наголошується, що форма 2-ої особи вживається в таких реченнях не у своєму прямому значенні, а в узагальненому, наприклад: *Працюватимеш вволю – матимеш долю*. Дослідник визначає основні моделі таких речень та вказує на особливості їх семантики: 1) односкладні речення з головним членом-дієсловом у формі 2-ої особи однини (наприклад: *Менше балакай – більше почувеш*) виражають узагальнено сформульоване застереження, пересторогу, пораду, мають повчально-моралізований характер; 2) односкладні речення з дієсловом у формі 3-ої особи множини (наприклад: *Лежачого не б'ють*) констатують певні життєві факти; 3) двоскладні речення (наприклад: *На любов і смак товариш не всяк*) виражають певні життєві закономірності, що, будучи очевидними й міцно закріпленими в народній свідомості, сприймаються узагальнено та повчально. Відповідно підсумовується, що основні моделі узагальнено-особових речень позначені однотипністю семантики. Позиція П. Дудика осмислюється як певний компроміс між концепціями, що виділяють узагальнено-особові речення як окремий структурно-семантичний різновид односкладних конструкцій, і тими, що заперечують їх існування як самостійних синтаксичних структур. Так, з одного боку, узагальнено-особові речення представлені такими, що не мають специфічної структури: з погляду синтаксичної будови, зокрема форми головного члена, узагальнено-особові речення можуть збігатися з іншими односкладними – неозначено-особовими, означено-особовими.

Крім того, зазначається, що узагальнено-особові речення зрідка виступають як структурно двоскладні, що мають підмет-займенник *ти, ми* або *ви*, який не асоціюється з конкретною особою, наприклад: *Ти ніколи не забудеш свого дитинства*. З іншого боку, акцентується, що відмінність цих і подібних речень від неозначено-особових, означено-особових та двоскладних неповних є суто змістова, семантична, і полягає вона в максимальному узагальненні суб'єкта дії. Враховуючи семантичну специфіку аналізованих конструкцій, П. Дудик називає їх “фразеологічними виразами”. При цьому з огляду на функціонально-семантичні особливості узагальнено-особових речень дослідник виділяє такі їх варіанти: 1) речення з умовно-наслідковим значенням (одна дія виступає як передумова іншої), наприклад: *Здобудеш освіту – побачиш більше світу; Працюватимеш вволю – матимеш долю*; 2) речення зі значенням поради або перестороги, застереження від якоїсь дії, вчинку, наприклад: *Не хвались, як ідемо в поле, а хвались, як ідемо з поля*; 3) речення з модальним значенням можливості-неможливості дії, наприклад: *По ниточці дійдеш до клубочка; Наука не пиво – в рот не віллеш*; 4) речення зі значенням часткової узагальненості, що позначають дію або стан самого оповідача, виражаючи в узагальненій формі його інтимні думки (це явище помітили ще формалісти О. Шахматов та О. Пешковський), наприклад: *Знаєш людину, оцінюєш її з того, що знаєш, і раптом чуєш: твій друг – мерзотник* (І. Ле).

Усвідомлення узагальнено-особових речень як окремого різновиду односкладних у контексті структурно-семантичних досліджень поступово змінюється поглядом на них як на конструкції, що виявляють особливості семантики без специфіки структури. Предметом уваги стає репрезентація узагальненого змісту в структурі всіх різновидів односкладного речення, а не лише особових, та в структурі двоскладного речення. Тим самим вимагає перегляду питання про лінгвістичну коректність терміна “узагальнено-особове односкладне речення”, на основі чого формуються два типи

концепцій: 1) концепції, що розглядають узагальнено-особове речення як семантичний різновид односкладних конструкцій; 2) концепції, що заперечують існування узагальнено-особових речень як окремого різновиду синтаксичних структур.

В аспекті виділення узагальнено-особових речень в окремий семантичний різновид односкладних конструкцій цілком обґрунтоване й оригінальне тлумачення статусу узагальнено-особових речень подає І. Распопов. Він категорично стверджує, що в російській мові немає узагальнено-особових речень як конструктивного типу. Цей висновок дослідник аргументує відсутністю чітко визначених типізованих схем речень, властивих лише цій групі. До узагальнено-особових належать і односкладні, і двоскладні конструкції, причому присудок у них виражається дієсловами, що мають різні форми особи, числа, способу [126, с. 81-82]. Суто семантичний підхід до виділення узагальнено-особових речень застосовує С. Сятковський. Він стверджує, що "... поділ речень на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові заснований на семантичному принципі" [155, с. 3]. Відповідно до узагальнено-особових належать: 1) інфінітивні речення: *Жалеть лозы – не увидетъ козы*; 2) особові речення з головним членом, вираженим дієсловом у 2-ій особі однини: *Пожалеешь лозы – не увидишь козы*; 3) безособові конструкції: *Не стоит жалеть лозы, иначе можно не увидетъ козы*; 4) двоскладні речення: *Каждый, жалеющий лозы, может не увидетъ козы*. В. Бабайцева зауважує недостатність суто граматичних показників для виділення окремих типів речень і те, що "...обов'язковим є врахування семантичного критерію, тим більше що конструкції простого речення є семантико-граматичними одиницями мови" [15, с. 10]. Відповідно узагальнено-особові речення розглядаються як проміжний тип між односкладними та двоскладними конструкціями. При цьому дослідниця зауважує: оскільки граматичні ознаки не дають достатніх підстав для відмежування узагальнено-особових речень від

означено- та неозначено-особових і навіть двоскладних, вирішальним фактором у такому випадку є семантичний: саме контекст або мовленнєва ситуація визначають, якої особи (означеної, неозначеної чи узагальненої) стосується дія [15, с. 49]. Л. Кадомцева стверджує, що узагальнено-особові речення “набувають форми сентенцій, прислів’їв, що відповідає ідеї правила, повчання для всіх, безвідносно до вказання на особу” [73, с. 21]. Водночас вона зазначає, що синтаксичні форми сентенцій, прислів’їв, приказок є певною специфікацією речень, але вони не становлять якихось відмінних у граматиці моделей синтаксичних конструкцій. У зв’язку з цим виділення узагальнено-особових речень не може здійснюватися в межах граматичної типології. Для них можна зберегти визначення як семантично односкладних, оскільки граматична односкладність в цій групі речень не проявляється. У цьому ж аспекті І. Лозебной зазначає важливість семантичного критерію при виділенні узагальнених конструкцій. Він стверджує, що такі структури представлені не лише односкладними, але й двоскладними реченнями [98, с. 41].

Починаючи з 80-их років ХХ століття, синтаксичні описи все менше послуговуються терміном “узагальнено-особове односкладне речення”. Відповідно узагальнено-особові речення перестають виділятися як окремий різновид у класифікаційній системі. Осмислення їх як семантичного різновиду особових односкладних речень доповнюється фактами репрезентації узагальненого змісту як у структурі неособових односкладних речень, так у структурі простих двоскладних і навіть складних конструкцій.

Новий погляд щодо визначення статусу узагальнено-особових речень пов’язаний з уведенням в лінгвістику поняття структурної схеми як одиниці опису формальної організації речення. Структурна схема простого речення розглядається як “узагальнений зразок, що містить мінімум компонентів, необхідних для побудови речення” [22, с. 634]. Відповідно

В. Белошапкова виділяє списки структурних схем, що відповідають різновидам односкладних речень: неозначено-особові (V_{fp13}); безособові ($V_{fs3/n}$; $V_{fs3/n\ neg}(N2)$; $Cops_{3/n}\ Adv$; $Cop_{s3/n}\ Adv_{mod}$; $Cop_{s3/n}\ Adv_{mod}Inf$; $Cop_{s3/n}\ Adj_{но,-то}$); інфінітивні (Inf). У них V_f – відмінюване дієслово; Cop – дієсловозв'язка; Inf – інфінітив; N_2 – іменник у непрямому відмінку; Adj – прикметник (дієприкметник); Adv – прислівник; s – одинина; pl – множина; 1,2,3 – індекси особи. При цьому варто зазначити, що В. Белошапкова не виділяє структурних схем, які відповідали б традиційним уявленням про означено-особові та узагальнено-особові односкладні речення.

Структурна схема передбачає регулярні реалізації – системні видозміни, що не порушують тотожності структурної схеми, не пов'язані з вираженням предикативності, але супроводжуються ускладненням змісту речення. При утворенні регулярних реалізацій структурних схем об'єктивний зміст речення зберігається, але збагачується при цьому певними додатковими відтінками [22, с. 666]. Відповідно до характеру змістової видозміни В. Белошапкова укладає список регулярних реалізацій структурних схем. Його утворюють: узагальнено-особова, фазова, модальна, кількісна, заперечна регулярні реалізації та регулярна реалізація з дієсловами-напівзв'язками. Для осмислення статусу узагальнено-особових речень заслуговує на увагу узагальнено-особова регулярна реалізація. Вона полягає в незаповненні позиції N_1 (при потенційній можливості заповнення її особовим займенником *ти*) у двокомпонентних номінативних схемах при формах другої особи однини у V_f або Cop_f і специфічному значенні узагальнення, наприклад: *Всім не догодиш* (Прислів'я); *Будеш сильним, якщо життя цього вимагає*; *Що будеш робити з таким лінивцем!* Отож, узагальнено-особові конструкції не визначаються як окремий структурно-семантичний різновид односкладних речень, а постають як регулярні реалізації двокомпонентних структурних схем, марковані семантикою узагальнення. Введення поняття “узагальнено-особова регулярна реалізація” важливе для усвідомлення узагальнення як змісту,

що не корелює з загальним значенням, яке творить формальний синтаксичний механізм, тобто з семантикою структурної схеми. Іншими словами, узагальнення не пов'язане з чіткими особливостями структурної схеми.

Позиція В. Белошапкової знаходить підтримку в дослідженнях українських синтаксистів. Так, І. Вихованець виділяє структурні типи простих речень і відповідно досліджує їх семантичні модифікації. Поняття семантичної модифікації виступає еквівалентом регулярної реалізації в концепції В. Белошапкової. Відповідно поряд із фазовою, модальною, заперечною, кількісною та неозначено-особовою виділяється також узагальнено-особова модифікація. Вона представляє дії, процеси або стани, які стосуються всіх осіб.

Своєрідну позицію займають лінгвісти І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська. Вони замінюють поняття односкладності поняттям одноядерності. Розгляд усього загалу одноядерних речень ґрунтується на розмежуванні двох типів – одноядерних дієслівних та одноядерних номінативних речень [144, с. 182-185]. Синтаксисти детально не аналізують традиційних узагальнено-особових речень. Вони відносять їх до двоядерних з неповним виявом структурної схеми, в яких не заміщена позиція узагальненого суб'єкта. Зокрема, зауважується, що з погляду формальної організації – це похідні моделі речення чи їх варіанти, які (як інші односкладні речення), мають головний член, котрий з граматичного погляду не можна визнати ні підметом, ні присудком. Аналізуючи зміст таких конструкцій, дослідники зауважують, що “виражені в них ситуації абстраговані від їх витворювачів, бо в потенції такі витворювачі завжди мисляться при назвах, пов'язаних з діяльністю певних істот” [144, с. 258]. Заслужують на увагу також міркування С. Єрмоленко на зразок: “семантична категорія узагальненої особи не обмежується сферою простого речення, вона визначає й характер складного речення” [60, с. 67].

Різноманітності, що існують в сучасному синтаксисі з приводу узагальнено-особових речень, можна засвідчити висновком А. Загнітка про те, що виділення класу односкладних узагальнено-особових речень на підставі суто формальних критеріїв постає сумнівним. Тому доцільніше вести мову про різні вияви узагальнення на рівні двоскладних та односкладних речень. А. Загнітко пропонує розглядати клас узагальнено-особових речень через призму реченнєвої семантики, виділяючи ядро таких конструкцій (форми 2-ї особи однини і множини індикатива та імператива), напівпериферію та периферію [63, с. 203]. На жаль, дослідник чітко не визначає напівпериферію та периферію речень узагальненого змісту. Видається, що частково вони корелюють зі спостереженнями В. Белошапкової стосовно формування узагальненого значення внаслідок незаміщення суб'єктної позиції в реченнях, що відповідають структурній схемі Inf [22, с. 65]. Але автор цього не констатує.

Термін “узагальнено-особове речення” все частіше заступається словосполученням “речення узагальненої семантики”. При цьому, як зазначає К. Шульжук, основним критерієм виділення узагальнених конструкцій є семантика [193, с. 120].

Такі теоретичні положення відображаються в практичних посібниках. М. Заборна в посібнику з синтаксису для вищих навчальних закладів зазначає, що правомірніше виділяти узагальнені конструкції як окремий змістовий тип у системі реченнєвих структур, та пропонує комплекс вправ, які спрямовані на таке розуміння аналізованих структур [66, с. 83]. С. Ломакович у збірнику вправ із синтаксису для учнів 7-8 класів формулює завдання, спрямовані на простеження того, як різні за формою структури позначені узагальненням змісту. Для підтвердження: “Прочитайте тексти, що містять односкладні речення, зміст яких узагальнений (йдеться про будь-якого діяча). Визначте, до якого різновиду односкладних речень кожне з них

подібне за способом вираження головного члена (за формою дієслова-присудка)” [101, с. 94].

Отож, у парадигмі сучасної синтаксичної науки поняття узагальнення перестає корелювати з поняттям узагальнено-особового речення. Узагальнено-особові конструкції, як такі, що не мають специфічної структури, розглядаються як семантичний різновид односкладних особових речень або ж як узагальнено-особові регулярні реалізації двокомпонентних структурних схем. Водночас вираження узагальненого змісту в структурі інших структурно-семантичних різновидів односкладних речень, а також у структурі простих двоскладних та складних конструкцій дає підстави говорити про існування цілої системи речень узагальненого змісту.

Осмислення речень узагальненого змісту в умовах сучасної наукової парадигми передбачає застосування усталених у ній поглядів до аналізу реченнєвих структур та оперування ключовими термінами й поняттями.

1.2. Теоретичні засади дослідження

У сучасній синтаксичній науці актуалізуються погляди на речення як багатоаспектну одиницю, що зумовлює необхідність диференційованого аналізу речень узагальненого змісту з урахуванням всіх рівнів його організації. Рівні організації речення виділяються на основі його ознак, різних за своєю природою. Відповідно розмежовуються формальний, семантичний та комунікативний рівні реченнєвої організації. В основі аналізу кожного з них покладено відповідну систему понять і термінів.

Формальна організація речення досліджується за допомогою поняття *структурної схеми*, яка трактується як “узагальнений зразок, що містить мінімум компонентів, необхідних для побудови речення” [22, с. 634]. Для характеристики формальної організації речення суттєвим є розуміння поняття *регулярна реалізація структурної схеми*. Вона визначається як видозміна однієї чи декількох структурних схем у

результаті або неістотних формальних перетворень, які не стосуються головних членів/предикативності, або конситуативно обумовлених змін правил лексичного наповнення компонентів – зміни, пов'язані з повною чи неповною реалізацією структури, з уживанням зв'язок, із заміщенням позиції компонента речення якоюсь формою [178, с. 67-80].

Вивчення змістової, семантичної, організації речень узагальненого змісту спирається на основні положення, що склалися в галузі дослідження семантики речення (Ф. Данеш, Н. Арутюнова, Н. Арват, І. Андерш, Т. Арполенко, Я. Забеліна, В. Богданов, В. Гак, О. Москальская, Н. Шведова, О. Гулига, Г. Золотова І. Вихованець, А. Загнітко, Н. Гуйванюк). При цьому термінологічний апарат дослідження становлять поняття *семантична структура, диктумний зміст, модусний зміст, пропозиція, предикатна синтаксема, субстанціальна синтаксема*.

У сучасному мовознавстві існують різні підходи до розуміння змістової організації речення. З одного боку, семантичний аспект синтаксичних одиниць не розглядається ізольовано від формального, а визначається ним. Зокрема, структурна схема кожного речення призначена для вираження певного інформаційного змісту, який складає схемну семантику [22; 38; 54; 63; 189]. При цьому семантика структурної схеми постає як загальний зміст, абстрагований від лексико-семантичного наповнення синтаксичних позицій [189, с. 354-361]. З іншого боку, існує денотативний підхід. Він об'єднує погляди на речення як знак події, ситуації – денотата речення [12; 22; 38; 53; 54]. При дослідженні речень узагальненого змісту саме денотативний підхід виявляє себе як значущий. Це зумовлено тим, що речення узагальненого змісту не мають визначальних особливостей структури, а дублюють формальну організацію різних синтаксичних конструкцій. Тому семантика структурної схеми не є об'єктом дослідження змістової організації аналізованих синтаксичних одиниць. Відповідно, семантична структура речень узагальненого змісту описуватиметься в роботі з огляду на організацію в їх структурі модусно - диктумного змісту. Диктум постає як

зміст, звернений до об'єктивної дійсності, модус – зміст, що йде від суб'єкта, який цю дійсність осмислює [17].

Об'єктивний (диктумний) зміст речення аналізується за допомогою поняття пропозиції, яке усвідомлене в лінгвістиці як модель елементарної події, ситуації [12, с. 21-38]. Пропозитивна будова речення формується знаками семантичної природи, які визначаються як синтаксеми. Структуру та характер пропозиції визначає предикатна синтаксема. Найпоказовіша властивість предиката – його семантико-синтаксична валентність. Від неї залежить кількісна та якісна характеристика субстанціальних синтаксем. Субстанціальні синтаксеми передають значення реальної предметності. Вони виділяються на основі семантико-синтаксичних відношень, які вказують на стосунок субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів. Відповідно до різновидів субстанціальних відношень виділяються синтаксеми суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні й локативні. Суб'єктні синтаксеми позначають діяча або носія процесу, стану, якості, кількісної ознаки. Об'єктні синтаксеми позначають предмет, на який спрямовано дію, процес або стан. Адресатні синтаксеми вказують на особу або іншу істоту, на користь чи на шкоду якої відбувається дія. Інструментальні синтаксеми позначають знаряддя або засіб, за допомогою яких виконують дію. Локативні синтаксеми виражають місце, напрямок і шлях руху.

Пропозиція як ядро семантичної структури речення є моделлю ситуації об'єктивної дійсності. Вона є частиною речення, позбавленою супровідних суб'єктивних значень і граматичної своєрідності формальної організації речення [182, с. 9]. Відповідно постає завдання дослідити, моделями яких ситуацій є пропозиції речень узагальненого змісту.

Суб'єктивний (модусний) зміст – це комплекс суб'єктивних значень, які виражає мовець у процесі комунікації стосовно об'єктивного змісту речення й адресата [182, с. 9]. Модусний зміст речення – явище багатопланове й становить комплекс категорій. Зокрема, модусні категорії

поділяються на три групи: актуалізаційні, кваліфікативні та соціальні. Актуалізаційні модусні категорії служать для встановлення відношення об'єктивного змісту речення до моменту мовлення та учасників спілкування. Кваліфікативні категорії модусу виявляють ставлення мовця до подій та інформації про них, визначають його волю, дії, зумовлені відповідними задумами та уявленнями. Соціальні модусні категорії виражають різні соціальні стосунки між учасниками комунікації.

Семантична структура речень узагальненого змісту мислиться як інваріант, релевантний для виділення ряду синтаксичних конструкцій, що осмислюються як варіанти. Семантико-синтаксичні позиції реченнєвої структури передбачають заповнення відповідними типами лексем. Це детермінує дослідження лексико-семантичного оформлення речень узагальненого змісту.

Семантичний синтаксис тісно пов'язаний із проблемами реального застосування мови в процесі комунікації. Зокрема, певний тип змісту, що репрезентує синтаксична структура, актуалізується в процесі комунікації. Узагальнення як тип змісту полягає в представленні певної ситуації дійсності як типової, загальновідомої. Загалом речення, позначені формуванням узагальненого змісту, – це своєрідні формули життєвого досвіду, фонові знання, властиві всім членам мовного соціуму. Тому узагальнений зміст варто розглянути в аспекті мовної компетенції, що постає як “знання учасниками комунікації мови (мовного коду), передусім правил, за якими породжуються правильні мовні конструкції та повідомлення, здійснюється їх трансформація” [18, с. 123]. З огляду на це ставиться завдання виявити комунікативні механізми, дія яких детермінує актуалізацію в мовленні речень узагальненого змісту та осмислити явище узагальнення змісту речення як комунікативно спрямоване.

Комунікативна спрямованість речень узагальненого змісту привертає увагу до мовленнєвих ситуацій, які реалізують узагальнення, визначення їх типових ознак. При цьому мовленнєва ситуація розглядається як конкретна

ситуація спілкування, в яку входять партнери з комунікації і яка спонукає учасників до міжособистісної інтеракції [18, с. 337].

Актуалізація речень узагальненого змісту в процесі комунікації дає підстави для їх осмислення як таких, що оформлюють висловлення, спрямовані на реалізацію комунікативних намірів мовця в ситуації безпосереднього спілкування зі слухачем. Це значить, що узагальнені висловлення можна інтерпретувати як мовленнєві дії. У зв'язку з цим функціональний статус узагальнених речень конкретизується в площині синтаксичної прагматики. При цьому термінологічний апарат дослідження становлять поняття *мовленнєвий акт*, *локуція*, *ілокуція*, *перлокуція*, *ілокутивний намір*, *ілокутивна сила*, *прямий і непрямий мовленнєві акти*, *імплікатури дискурсу*.

Прагматика виходить із презумпції функціональної зумовленості мовної форми та спрямовує свою увагу на відношення між суб'єктом-мовцем і його мовленнєвим витвором. Основним об'єктом прагматичних досліджень є акт мовлення, що становить цілеспрямовану дію мовця в ситуації безпосереднього спілкування зі слухачем. Цілісність мовленнєвого акту створюють акт локуції, ілокуції та перлокуції. Локутивний акт – це “виголошення певного речення з певним смислом і референцією” [117, с. 35]. Ілокутивний акт – це використання локутивного акту в конкретному випадку й у конкретному смислі, акт, спрямований на те, щоб викликати реакцію в адресата. Ілокутивний акт трактують як мінімальну одиницю мовного спілкування [140, с. 211]. Акт перлокуції скерований на результативний вплив щодо адресата. Це “суб'єктивні впливи, які ми хочемо зробити на слухача” [140, с. 217].

Теорія мовленнєвих актів оперує поняттями *ілокутивний намір* та *ілокутивна сила*. Ілокутивний намір (інтенція) – це комунікативний намір адресанта (осмислений чи інтуїтивний), який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення. Ілокутивна сила – розпізнавання слухачем спрямованого на нього комунікативного наміру мовця.

Результатом багатогранних досліджень мовленнєвих актів стало створення їх класифікацій (Т. Баллмер, Дж. Остін, Дж. Сьорль). Найповнішою вважається класифікація, представлена Дж. Сьорлем. Відповідно виділяються шість типів мовленнєвих актів: 1) репрезентативи (асертиви); 2) директиви; 3) комісиви; 4) експресиви; 5) декларативи; 6) вокативи [138, с. 170-194]. З іншого боку, система мовленнєвих актів представляє опозицію актів прямих та непрямих. Прямий мовленнєвий акт – це висловлення, в якому тип мовної структури відповідає комунікативному наміру мовця. У випадку ж, коли вони асиметричні, здійснюється непрямий мовленнєвий акт [139, с. 197]. Непрямий мовленнєвий акт – це висловлення, мета якого не відповідає типу мовної структури. При цьому в основі прийому непрямого мовленнєвого акту лежить використання форми одного ілюкутивного акту замість іншого. Розпізнавання адресатом справжнього комунікативного наміру адресанта відбувається з опертям на імплікатури дискурсу. Імплікатури дискурсу трактують як прагматичні компоненти змісту, які виводяться адресатом з контексту спілкування завдяки знанню комунікативних принципів, максим, постулатів та конвенцій спілкування [18, с. 179].

Представлені положення сучасної синтаксичної теорії можуть прислужитися до всебічного дослідження речень узагальненого змісту як семантичного типу конструкцій сучасної української мови. У цьому плані доцільно розглянути семантичну структуру речень узагальненого змісту, простежити її релевантність до реченнєвих конструкцій різної формальної будови, з'ясувати мовні чинники формування узагальненого значення. З іншого боку, функціонування зазначених одиниць на комунікативному рівні детермінує увагу до комунікативних механізмів, які актуалізують в мовленні висловлення узагальненого змісту, та до їх аналізу як мовленнєвих дій.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. Питання про речення узагальненого змісту окреслилося в синтаксисі у зв'язку з виділенням в системі реченнєвих одиниць односкладних узагальнено-особових конструкцій та осмисленням їх на фоні становлення й розвитку теорії односкладного речення в історії синтаксичної науки.

2. Дослідники логіко-граматичного та психологічного напрямів синтаксичних досліджень, не виділяючи односкладного речення як самостійної одиниці, висловлювали поодинокі міркування, релевантні для розуміння узагальненого змісту. У цьому плані особиво виділяється постать Ф. Буслаєва, який звернув увагу на узагальненість / одиничність суб'єкта в реченні та охарактеризував загальні судження, що виражають типові істини.

3. Речення узагальненого змісту, відомі як узагальнено-особові, актуалізуються в контексті формально-граматичного напрямку синтаксичних досліджень, де виділяється самостійний тип односкладних конструкцій і створюється теорія односкладних речень. Зокрема, дослідження О. Пешковського сформували традицію розгляду узагальнено-особових речень як окремого різновиду та водночас засвідчили варіативність їх формальної організації, вказавши на можливість вираження узагальненого змісту в структурі двоскладних речень. Це стало передумовою питання про пошуки й дослідження чинників, що ведуть до вираження узагальненого змісту різними формальними структурами.

4. Структурно-семантичний напрям, який на стадії свого становлення продовжив традицію розгляду узагальнено-особового речення як одного з різновидів особових односкладних, надалі систематизував різнотлумачення в підходах до речень узагальненого змісту взагалі та узагальнено-особових конструкцій зокрема. Саме в структурно-семантичній парадигмі окреслилися позиції: 1) узагальнене значення не корелює зі специфічною структурою; 2) узагальнено-особове речення – це семантичний різновид односкладних особових конструкцій; 3) узагальнений зміст пов'язується з конструкціями різної формальної будови – простими односкладними (особовими,

безособовими, інфінітивними) і двоскладними, складносурядними, складнопідрядними та безсполучниковими.

5. Постановка питання про некоректність терміна “узагальнено-особове речення” на фоні вираження узагальненого змісту конструкціями різної будови продукувала ідею про існування речень узагальненого змісту, які можна об’єднати в один семантичний тип.

6. Дослідження структурно-семантичного напрямку актуалізують речення узагальненого змісту в контексті сучасної наукової синтаксичної парадигми, що передбачає застосування усталених у ній поглядів до аналізу реченнєвих структур та оперування ключовими термінами й поняттями.

6.1. Речення – це багатоаспектна одиниця. На статичному рівні воно постає як формально-змістова структура, модель, абстрагована від конкретних мовленнєвих репрезентацій. На динамічному рівні речення усвідомлюється як висловлення, пов’язане з мовленнєвою ситуацією. Докомунікативний аспект речення передбачає його формальну та семантичну організацію.

6.2. Формальна організація речень досліджується за допомогою поняття структурної схеми. Суттєвим для характеристики формальної організації речення є механізм регулярної реалізації структурної схеми. Формальна організація речень узагальненого змісту не потребує детального аналізу, оскільки не виявляє закономірностей і репрезентована структурно різними реченнями.

6.3. Семантична організація узагальнених речень аналізується з огляду на її розуміння як поєднання диктумного і модусного змістів та доповнюється дослідженням лексико-семантичного оформлення семантико-синтаксичних позицій. Об’єктивний (диктумний) зміст аналізується за допомогою поняття пропозиції – моделі елементарної події, ситуації. Дослідження модусного змісту передбачає аналіз актуалізаційних, кваліфікативних та соціальних модусних категорій.

6.4. Узагальнення як тип змісту актуалізується в процесі комунікації. Відповідно об'єктом аналізу є комунікативні механізми, які детермінують вживання висловлень узагальненого змісту в ході спілкування, а також ознаки мовленнєвих ситуацій, що реалізують узагальнений зміст.

6.5. Інтерпретація висловлень узагальненого змісту як мовленнєвих дій передбачає з'ясування їх прагмалінгвістичного статусу в контексті теорії мовленнєвих актів.

РОЗДІЛ II

ЧИННИКИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗМІСТУ В РЕЧЕННЄВИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Узагальнений зміст формують різні мовні засоби, – граматичні та лексичні, – які підпорядковані досягненню комунікативної мети в ситуації мовленнєвого спілкування. Водночас певна роль відводиться й чинникам екстралінгвального характеру.

2.1. Мовні механізми узагальнення

До мовних чинників, які сприяють формуванню узагальненого значення в реченнєвій структурі, належать лексико-семантичне наповнення конструкції, механізм регулярної реалізації структурної схеми та заміщення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції.

2.1.1. Лексико-семантичне наповнення конструкцій узагальненого змісту

Семантика узагальнення корелює з уживанням певного типу лексем в суб'єктних, об'єктних, адресатних, темпоральних та локативних семантико-синтаксичних позиціях. При цьому конструкції узагальненого змісту постають як такі, де всі або певні компоненти змісту (суб'єкт, об'єкт, адресат, час, простір) усвідомлюються узагальнено, тобто стосуються всіх і кожного, наприклад: *Життя не вічне* (Л. Костенко) – лексема *життя* в суб'єктній семантико-синтаксичній позиції корелює з узагальненим найменуванням людських індивідів. *У юному віці людина кохає завжди востаннє* (Л. Костенко) – темпоральна синтаксема, виражена прислівником *завжди*, маркує узагальнений вияв ситуації в часовому плані, позначає її як таку, що актуальна для будь-якого моменту часу.

Семантико-синтаксичні позиції узагальнених конструкцій позначені функціонуванням системи типових лексем, які створюють ефект узагальнення. До них належать: 1) особові займенники *ти, ми*, які в реченнєвій структурі означають найширше та найбільш невизначене коло

осіб, сприяють формуванню узагальненого значення [104, с. 18], наприклад: *Інколи **ти** буваєш несправедливим до своїх старих ворогів* (В. Земляк); ***Ми** не вміємо цінувати простих радощів життя до першого грому, до першого нещастя* (М. Стельмах); 2) класифікаційні лексеми на зразок *люди, людина, чоловік, жінка*, наприклад: ***Люди** завжди подають руку, виказуючи тим свою доброзичливість і миролюбність* (Ю. Збанацький); *До всього привикне **чоловік*** (Б. Лепкий); 3) квантори всезагальності *все, всякий, кожен, будь-який*, подекуди у сполученні з іменниками/займенниками класифікаційного змісту (*всі ми, всі люди*), наприклад: *На дурничку **всяк** кидається* (Ю. Збанацький); ***Всі люди** блазнями в Бога* (Б. Лепкий); 4) квантори всезагальності, *ніхто, ніщо, ніякий, жоден*, обтяжені семою негації наприклад: ***Ніхто** не знає, де його доля: спереду, ззаду чи збоку* (М. Стельмах); *Майже **ніщо** не виходить у людей з першої спроби* (Ю. Збанацький); 5) атрибутивні сполучення, до складу яких входить здебільшого іменник класифікаційного чи абстрактного значення та прикметник на позначення родо-видових ознак, наприклад: ***Мертві люди** сорому не знають* (Б. Лепкий); 6) субстантивовані прикметники, що виступають дериватами атрибутивних сполучень та позначають: а) типові родо-родові ознаки людей (фізичні, морально-етичні), як-от: *вищий, дужчий, мертвий, сердитий, дурний* тощо; б) вікові ознаки (*старший, молодий, юний*), в) соціальні ознаки людей (*багатий, бідний, знаменитий* тощо), наприклад: ***Дурний** завжди гадкою багатіє* (Б. Лепкий); ***Сердиті** скоро старіють* (М. Стельмах); ***Бідні** вміють поділитися останнім* (В. Земляк); 7) назви вищих духовних субстанцій (*Бог, Божя Мати, Святий Дух*), що називають субстанції, актуальні для душі кожної віруючої людини, наприклад: ***Господь** не забуває про ніщо* (Б. Лепкий), ***Божя мати** заступається за всіх* (Л. Кірик-Радомська); 8) персоніфіковані загальні назви, що виражають усталені поняття, категорії, які стосуються всіх людей: *життя, смерть, добро, зло, любов* тощо, наприклад: *Найкраща **смерть** не варта поганого життя* (Б. Лепкий); ***Життя** завжди ставить перед нами нові завдання*

(Ю. Збанацький); 9) соматизми *тіло, рука, голова* та квазісоматизми *розум, серце, душа* як символи “глобальної” особистості в біологічному та духовному аспектах, наприклад: *Голова* завше любить, щоб її щось затуркало (Ю. Яновський); *Цінує розум* вигуки прогресу, *душа* скарги прадавні стереже (Л. Костенко); 10) назви професій, сфер діяльності як метонімії найменування суб’єктів, зайнятих у відповідній сфері діяльності, на зразок *мистецтво, право, медицина*, наприклад: *Часто медицина* безсила (В. Земляк); *Право* має бути непідкупним (І. Франко); 11) адвербіальні лексеми з узагальненим темпоральним значенням *ніколи, завжди* та їх семантичні еквіваленти *безперервно, повсякчас, все, завше*, наприклад: *Бідність ніколи* не розуміє багатства (М. Стельмах); *Честь не все* ходить з ростом у парі (Б. Лепкий); 11) прийменниково-іменне темпоральне словосполучення *без кінця* зі значенням тотальності, наприклад: *Людське життя без кінця* надіється (Ю. Яновський); 12) адвербіальні лексеми з узагальненим локативним значенням *скрізь, всюди*, наприклад: *Геній людський скрізь* панує (Л. Кірик-Радомська); *На силу всюди* треба мати силу (Л. Кірик-Радомська); 13) прийменниково-іменні локативні сполучення зі значенням тотальності *у світі, на землі, на кожному кроці* тощо, наприклад: *На світі* жити – тільки гріха набиратися (Б. Лепкий).

Функціонування наведених лексем у семантико-синтаксичних позиціях релевантне для формування узагальненого значення в реченнєвій структурі.

Особові займенники *ти, ми* здебільшого функціонують в суб’єктній семантико-синтаксичній позиції, наприклад: *Друзів ми* розшукуєм самі (О. Кушнір); *Ти* від справжніх солдатів не почувши ниття (Л. Кірик - Радомська). Типовою для цих лексем є й об’єктна семантико-синтаксична позиція, наприклад: *Нас* ламають спочатку в малому – спершу змовч, а тоді збреши (Л. Романчук); *Якими ти нас* сотворив, Боже, такими й маєш (Б. Лепкий). Також актуальною є семантико-синтаксична позиція адресата, наприклад: *Дякуй за все, що Господь тобі* посилає (Б. Лепкий).

Класифікаційні лексеми на зразок *люди, людина, чоловік, жінка* маркують суб'єктні, об'єктні та адресатні семантико-синтаксичні позиції реченневих структур, що репрезентують узагальнення. Так, їх функціонування в позиції суб'єкта виявляють речення: *За роками людина сама себе кличе* (Л. Костенко); *Чоловік раз живе на світі* (Б. Лепкий); *Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть* (Л. Костенко); *Жінки в любові, наче повінь, що не виходить з берегів* (Л. Костенко). Функціонування зазначених лексем в позиції об'єктного компонента змісту експлікують структури: *Землю не підманиш, а людину – можна* (М. Стельмах); *Звірі звірів гризуть, а люди – людей* (Б. Лепкий); *Жінку люби, та ума не згуби* (Б. Лепкий); *Коли чоловік жінку не б'є, то в неї утроба гниє* (М. Стельмах). Зразком функціонування цього типу лексем в адресатній семантико-синтаксичній позиції може виступає речення: *Діти дарують жінкам радість материнства* (Ю. Збанацький).

Квантори всезагальності *все, всякий, кожен, будь-який* ще кваліфікуються як “сентенціональні оператори” [119, с. 15]. Такі квантори сполучаються з іменниками. При цьому словосполучення набуває так званого “універсального денотативного статусу іменної групи” [119, с. 20]. Крім того, квантори всезагальності часто сполучаються з займенниками (*всі ми*). Сполучення *всі ми, ми з вами* є “.стилістичним фактором зближення мовця чи автора зі слухачем/читачем” [104, с. 18] і таким чином сприяє формуванню узагальненого значення. Здебільшого вони функціонують в позиції семантичного суб'єкта, наприклад: *Все згадує себе в свою найкращу пору* (Л. Костенко); *Всі жінки якісь дивні* (Ю. Збанацький); *Кожен день свою потребу має* (Леся Українка), об'єкта, наприклад: *За гроші все можна дістати* (В. Земляк); *Про все, що знають філософи, потім довідуються всі* (Ю. Збанацький); *В молодості бачиться все інакше* (Ю. Збанацький), а також адресата, наприклад: *Сонечко всім посилає тепло* (С. Васильченко). Водночас квантори *кожен, всякий* у сполученні з іменниками можуть маркувати узагальнений темпоральний компонент змісту, наприклад:

Кожної миті світ дивиться нам в очі (О. Сенатович); *Кожен день* у нашій мові ми безперервно сієм слово (І. Шикерява-Шпак); *Всякий раз*, коли згадуємо дитинство, з'являється бажання знову стати дітьми (Ю. Збанацький); *Люди у всякі часи* із великою неохотою покидають насиджені місця (М. Вакалюк-Дорошенко); *Всяка пора року* по-своєму прекрасна (В. Земляк).

У плані формування в реченнєвій структурі узагальненого значення до кванторів всезагальності функціонально близькі займенникові лексеми, обтяжені семою неґації, на зразок *ніхто*, *ніщо*, *ніякий*, *жоден*. Типовими для них є суб'єктна, об'єктна та адресатна семантико-синтаксичні позиції. Так, функціонування зазначених лексем у суб'єктній позиції представляють речення на зразок *Наступних днів ніщо не спинить* (Є. Будницька); *Ніхто не розуміє поетів* (В. Земляк). Вживання цих кванторів у позиції об'єкта ілюструють такі конструкції, як: *Нікому не можна вірити, тільки самому собі* (Б. Лепкий); *Нікому не виплачешся так щиро, як рідній матері* (Ю. Збанацький). Функціонування цих же лексем в адресатній позиції репрезентує конструкція *Нікому не варто продавати свою душу* (В. Земляк).

Атрибутивні сполучення, до складу яких входить здебільшого іменник класифікаційного чи абстрактного значення та прикметник на позначення родо-видових ознак, теж тяжіють до вживання в суб'єктній, об'єктній та адресатній семантико-синтаксичних позиціях, наприклад: *Старша людина живе мозком* (Ю. Яновський); *Деколи старий чоловік більшу дурницю зробить, ніж молодик* (Б. Лепкий) – аналізовані сполучення виступають у позиції суб'єкта; *Великодушних людей іноді ототожнюють із нерозумними* (Ю. Яновський) – лексично маркованою виступає об'єктна позиція; *Красивим дівчатам доля не поспішає важити щастя* (М. Стельмах); *Бідній дівчині стелиться шлях у заможність через заміжжя* (О. Сенатович) – релевантна для узагальнення атрибутивна синтагма заміщує позицію адресатної синтаксеми.

Типовими в плані лексико-семантичної організації узагальнених

конструкцій є субстантивовані прикметники на зразок *вищий, дужчий, мертвий, сердитий, дурний* тощо, які виступають дериватами атрибутивних сполучень та використовуються на позначення типових видо-родових (фізичних, морально-етичних, вікових, соціальних) ознак людей. Узагальненість субстантивованих прикметників визначається їхньою вторинністю. Вони похідні від атрибутивних словосполучень, де головними словами були класифікаційні іменники, що зазнали компресії. Такі лексеми характерні знову ж таки для семантико-синтаксичних позицій суб'єкта, об'єкта та адресата. Наприклад: *Частенько буває, що вищий та дужчий нам рот закриває* (С. Олексин); *Мокрий дощу не боїться* (Ю. Яновський); *Мертві сорому не знають* (Б. Лепкий) – лексично маркованим постає узагальнений суб'єкт; *Зажурених потіш* (Леся Українка); *Стереженого Бог стереже* (Прислів'я) – субстантивовані прикметники представляють узагальнений об'єкт; *Кохання додає молодим наснаги та життєвих сил* (В. Земляк) – дериват атрибутивних сполучень функціонує в позиції адресата.

Лексико-семантичними маркерами узагальнених суб'єктних, об'єктних та адресатних позицій є іменники – назви вищих духовних субстанцій, як-от *Бог, Божя Мати, Святий Дух*, що заповнюють номінативні позиції, наприклад, суб'єктні: *Бог свято дає на те, щоб бавитись* (Леся Українка); *Божя мати у праві милувати й карати* (Леся Українка); *Тільки Бог неомильний* (Б. Лепкий); об'єктні: *У горі людина горнеться до Бога* (Леся Українка); *На Бога покладайся, але рук не покладай* (Б. Лепкий); адресатні: *Усі монахи присвячують своє життя Богу* (В. Земляк).

Формуванню узагальненого значення сприяє функціонування в суб'єктних, об'єктних та адресатних позиціях абстрактних назв, що виражають усталені поняття, категорії, які стосуються всіх людей, зокрема: *життя, смерть, добро, зло, любов, старість* тощо. Дивись їх у відповідних позиціях: а) *Зло розкошує, коли все німе* (Л. Романчук); *Усе на світі вилікує смерть* (Л. Костенко); *Старість не може казати неправду* (Ю. Яновський);

б) *Задумаєшся над життям на самотині, і серце крається від жалю* (І. Шикерява-Шпак); *Людина любить життя* (Ю. Яновський); *Біс і життя робить бісівським* (М. Стельмах); в) *Гріх мистецтво присвячувати смерті* (М. Стельмах).

Типовими для лексико-семантичної організації узагальнених конструкцій є соматизми *тіло, рука, голова* та квазісоматизми *розум, серце, душа* як символи “глобальної” особистості в біологічному та духовному аспектах. Вони також заповнюють предметні семантико-синтаксичні позиції, що визначаються як суб’єктна, об’єктна, адресатна. Дивись у прикладах: а) *Там, де панує смерть, тіло вважається прекрасним і досконалим, всі одвічні питання – ясними і зрозумілими, а людські бажання – дрібними* (Ю. Яновський); *Коли думає розум, тоді руки можуть не думати* (Ю. Яновський); б) *В душу не залізеши* (І. Карпенко-Карий); *Бог знає, що робить: одному дає тіло, а другому добре серце* (Б. Лепкий); *Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам* (Ю. Яновський); в) *На здорові руки все робота знайдеться* (Б. Лепкий).

З формуванням узагальненого значення корелює вживання в предметних семантико-синтаксичних позиціях іменників-назв професій, сфер діяльності, наприклад: а) *Мистецтво робить гігантські кроки* (Л. Костенко); б) *Щоб гарно творити, мистецтво треба любити* (Б. Лепкий); в) *Сучасній медицині треба довіряти* (М. Вакалюк-Дорошенко).

Адвербіальні лексеми *ніколи, завжди, інколи* окремі лінгвісти кваліфікують як квантори всезагальності [207; 211]. Вказані лексеми та їх семантичні еквіваленти *повсякчас, безперервно, все* заміщують темпоральну синтаксичну позицію, маркуючи її узагальнення, наприклад: *Завжди при болях природа стає ріднішою людині* (М. Стельмах); *З душею ми завжди багаті: що проти неї пишні шати?* (Л. Шевело); *Бідність ніколи не розуміє багатства* (М. Стельмах); *Велике діло не вмирає ніколи* (Б. Лепкий); *Звичай давнини дивують повсякчас* (Л. Романчук); *Час безперервно все міняє* (І. Шикерява-Шпак); *Все квапимось із ніколи в ніколи* (Л. Костенко).

Як функціональні еквіваленти представлених адвербіальних лексем виступають і прийменниково-іменне темпоральне словосполучення *без кінця* зі значенням тотальності. Наприклад: *І без кінця земля у певний вік вступає* (І. Шикерява-Шпак); *Людське життя без кінця надіється* (Ю. Яновський).

Узагальнення в реченнєвій структурі узгоджується з функціонуванням локативних адвербіальних лексем *скрізь, всюди*, наприклад: *Геній людський скрізь панує* (Л. Кірик-Радомська); *На силу всюди треба мати силу* (Л. Кірик-Радомська); *Доброму всюди добре* (Б. Лепкий).

Водночас узагальнене значення пов'язується з уживанням в адвербіальних семантико-синтаксичних позиціях прийменниково-іменних сполучень локативної семантики, які мають значення тотальності, наприклад: *Складні проблеми на Землі самі створюють нерозсудні люди* (І. Шикерява-Шпак); *В світі кожен своє завдання має і свій хрест* (Л. Українка); *На світі жити – тільки гріха набиратися* (Б. Лепкий); *Нас вчить життя на кожному кроці* (Л. Кірик-Радомська).

Система описаних лексем функціонує в семантико-синтаксичних позиціях конструкцій різної будови й виявляється як у простих (односкладних і двоскладних), так і в складних реченнях. Дивись таблицю:

Фрагменти лексико-семантичного наповнення	Просте речення		Складне речення
	Односкладне	Двоскладне	
Класифікаційна лексема <i>люди</i>	<i>Свій будень серця людям слід творити</i> (Л. Костенко).	<i>Люди бояться вночі кладовища, жаских казок і непевних примар</i> (Л. Романчук).	<i>Лиш храм збудуй, а люди в нього придуть</i> (Л. Костенко).
Абстрактний іменник <i>життя</i>	<i>Життя треба гідно прожити</i> (І. Шикерява-Шпак).	<i>Мрія не тільки молодим життя красить</i> (Леся Українка).	<i>Задумаєшся над життям на самотині, і серце крається від жалю</i> (Л. Кірик-Радомська).

Квантор всезагальності <i>всі</i>	<i>Всім</i> не догодиш (Ю. Збанацький).	<i>У Вітчизни -матері для всіх</i> один закон (І.Шикерява - Шпак).	<i>Інколи брудом хоч раз обіллють вороги – таким для усіх і залишишся</i> (Л. Романчук).
Прийменниково – іменне сполучення у <i>світі</i>	<i>У світі</i> немає двох асолютно подібних одне до одного людей (Л. Романчук).	<i>В світі</i> кожен своє завдання має і свій хрест (Леся Українка).	<i>Всім віриться, що більше зла не буде в світі</i> (Л. Лежанська).
Темпоральна лексема <i>завжди</i>	<i>У дитячих снах завжди</i> зустрічаєш диво (Л. Костенко).	<i>Ми завжди</i> прагнемо людського слова (Леся Українка).	<i>З душею ми завжди багаті: що проти неї пишні шати</i> (Л. Шевело).

Таким чином, лексико-семантичне наповнення є тим чинником, який детермінує узагальнення змісту в синтаксичних конструкціях різної будови; окреслені закономірності лексико-семантичної організації релевантні для різних синтаксичних структур.

Лексеми, пов'язані з узагальненням, як правило, заповнюють декілька синтаксичних позицій у реченнєвій структурі. Так, відповідно простежуються:

1. Узагальнені лексеми у двох семантико-синтаксичних позиціях:

а) суб'єктній та об'єктній, наприклад: *В епоху гласності всі до всього* звикають (Л. Костенко); *Господь знає про нас все таємне* (Леся Українка); *Людина любить життя* (Ю. Яновський); *До всього чоловік звикає, тільки не до біди* (М. Стельмах); *Господь не забуває про ніщо* (Б. Лепкий); *Не все Бог дає, чого чоловік хоче* (Б. Лепкий);

б) суб'єктній/об'єктній та адресатній, наприклад: *Одні закони Бог нам всім* спускає (І. Шикерява-Шпак); *Не все дається людині* тоді, коли їй того *забагнеться* (Ю. Збанацький);

в) суб'єктній та локативній, наприклад: *Все у цьому світі* переплетено і перемішано (В. Земляк); *Всяке буває на світі* (Б. Лепкий); *Чоловік раз живе на світі* (Б. Лепкий);

г) суб'єктній та темпоральній, наприклад: *У юному віці людина кохає завжди востаннє* (Л. Костенко); *Людина ніколи не є певна слова, ані діла* (Б. Лепкий); *Людське життя завжди надіється* (Ю. Яновський);

г) об'єктній та локативній, наприклад: *Усього в світі ще не побачено і не почуто* (Л. Романчук);

д) об'єктній та темпоральній, наприклад: *Завше кожній жінці треба робити компліменти* (Ю. Яновський);

2. Узагальнені лексеми в трьох семантико-синтаксичних позиціях, як правило, суб'єктній, об'єктній, темпоральній, наприклад: *Нас вчить життя на кожному кроці* (Л. Кірик-Радомська); *Завше кожній жінці потрібна любов* (Ю. Яновський).

При цьому простежується певна закономірність: чим більша кількість семантико-синтаксичних позицій заповнюється лексемами з узагальненим значенням, тим сильніший ефект узагальнення, що реалізується в синтаксичній конструкції.

2.1.2. Механізм регулярної реалізації структурної схеми речення як чинник репрезентації узагальненого змісту

У науковій парадигмі структурно-семантичного синтаксису виділяється поняття регулярної реалізації структурної схеми речення, введене Н. Шведовою [178, с. 69]. Під регулярною реалізацією розуміють системні видозміни структурної схеми речення, не пов'язані з вираженням предикативності. Механізм утворення регулярних реалізацій характеризують: а) незаміщення компонента структурної схеми речення; б) введення у схему додаткового компонента службового характеру; в) заміщення компонента схеми семантично однорідним елементом, що має іншу форму. Серед регулярних реалізацій структурних схем речення виділяються узагальнено-особова регулярна реалізація, фазова (введення дієслова з фазовим значенням на зразок *почати, продовжувати, закінчити*), модальна (введення дієслова чи недієслівного компонента з модальним значенням), кількісна (заміна форми називного відмінка формою родового в

схемах $\text{cop}_f N_1$), заперечувальна (введення заперечення до предикативного центра) та реалізація з напівзв'язковими дієсловами (заміна позиції зв'язки напівзв'язковими дієсловами, наприклад: *виявляться, вважатися, бувати* тощо) [22, с. 666].

Регулярні реалізації структурних схем речень мають власний семантичний потенціал і “становлять семантичну зміну моделі на задану величину” [69, с. 207]. При утворенні регулярної реалізації зберігається без змін весь об'єктивний зміст речення, але в його значення вносяться деякі додаткові відтінки, збагачуючи його. Це дало В. Белошапковій підстави розглядати регулярні реалізації як деривати структурних схем [22, с. 666-668]. В українському мовознавстві подібну позицію займає І. Вихованець [38, с. 170-175]. При цьому термін “регулярні реалізації” він замінює терміном “семантичні модифікації”, вказуючи на характер їх семантичних і формальних зв'язків. Відповідно виділяються узагальнено-особова, фазова, модальна, кількісна, заперечна та неозначено-особова модифікації структурної схеми.

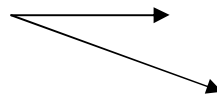
В системі регулярних реалізацій структурних схем простежується узагальнено-особова реалізація, аналіз якої релевантний для осмислення механізму формування узагальненого змісту в структурі речення. Узагальнено-особова регулярна реалізація (семантична модифікація) пов'язана з ускладненням змісту. Зокрема, В. Белошапкина визначає її як незаміщення позиції N_1 (при потенційній можливості її заповнення особовим займенником *ти*) у двоконпонентних номінативних схемах при формах 2-ої особи однини в V_f або cop_f та специфічному значенні узагальнення [22, с. 666], наприклад: *Всім не догодиш*. Аналогічний підхід до тлумачення узагальнено-особової регулярної реалізації спостерігається й у А. Загнітка. Він стверджує, що узагальнено-особова регулярна реалізація структурної схеми полягає в незаповненні позиції N_1 у двоконпонентних номінативних схемах при формах 2-ої особи

однини V_f або Cor_f та реалізації специфічного значення узагальнення [63, с. 300].

На думку І. Вихованця, особливої семантичної модифікації зазнає суб'єктна синтаксема, незаміщення позиції якої узгоджується з формуванням значення узагальнення, наприклад: *Ти не допоможеш лихові журбою* → *Журбою лихові не допоможеш*. Зокрема, І. Вихованець описує механізм узагальнено-особової семантичної модифікації як процес формування речень-дериватів, що вирізняються власним семантичним потенціалом та збагачують об'єктивний зміст реченнєвої структури додатковими відтінками.

Порівняй:

Ми не наздоженемо про-
гаяного часу і конем

Кожен (ніхто) не наздоже-
не прогаяного часу і конем

Прогаяного часу і конем
не наздоженеш

Речення, побудоване за структурною схемою простого двоскладного (N_1V_f), підлягає узагальнено-особовій семантичній модифікації: заміна займенника *ми* лексемами *кожен, всякий* ускладнює конструкцію узагальненим змістом, незаміщення суб'єктної позиції N_1 при дієсловах другої особи однини теж формує специфічне значення узагальнення [38, с. 173]. Однак на основі наведених прикладів автор не пояснює, як утворюється узагальнено-особова регулярна реалізація *Кожен (ніхто) не наздожене прогаяного часу і конем* зі структури *Ми не наздоженемо прогаяного часу і конем*. Адже лексеми *кожен, всякий, ніхто* як квантори всезагальності виступають безпосередніми маркерами узагальнення. Окрім цього, простежується й зміна особової форми показника предикативності, що не узгоджується з тезою про регулярну реалізацію як системну видозміну, не пов'язану з вираженням предикативності. Автор не пояснює також і механізм утворення регулярної реалізації *Прогаяного часу і конем не наздоженеш* як системної видозміни цієї ж структури (*Ми не наздоженемо прогаяного часу і конем*). Якщо

зіставити цю тезу з міркуваннями дослідника стосовно узагальнено-особової модифікації, що підкріплені прикладами на зразок: *Ти не сховаєш правди* → *Правди не сховаєш, Ти не допоможеш лихові журбою* → *Журбою лихові не допоможеш*, то конструкція *Прогаяного часу конем не наздоженеш* виступає регулярною реалізацією структури *Ти не наздоженеш прогаяного часу і конем*.

Загалом видається, що узагальнено-особова регулярна реалізація структурної схеми корелює з поняттям односкладного узагальнено-особового речення, закріпленого в синтаксичній традиції. А тому механізм узагальнено-особової регулярної реалізації можна розглядати як конструктивно обмежений чинник узагальнення змісту.

2.1.3. Незаміщення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції як маркер узагальнення змісту

На семантико-синтаксичному рівні узагальнення певних компонентів змісту пов'язується з незаміщенням відповідної синтаксичної позиції. Насамперед це стосується суб'єктної синтаксеми. Як стверджує В. Белошاپкова, існує така закономірність: при співвіднесенні ситуації-денотата речення з будь-якою особою позиція члена речення зі значенням суб'єкта майже завжди залишається незаміщеною, що й служить ознакою узагальнення [22, с. 651]. З тезою В. Белошاپкової узгоджується міркування В. Хіміка про те, що узагальненість суб'єкта може виражатись і “відсутністю вказівок на суб'єкт” [170, с. 151]. І далі: “Класичне, найпоширеніше вираження всезагальності...виявляється найсприятливішим синтаксичним середовищем для деконкретизації суб'єкта, розширення його до всезагального” [170, с. 153].

Незаміщеність суб'єктної семантико-синтаксичної позиції як маркер узагальнення постає конструктивно обмеженим. Це явище пов'язане з певним колом синтаксичних структур. Зокрема, такими виступають:
а) двоскладні речення, наприклад: *Абетку смерті маємо – АЕС*

(Л. Костенко); *Не спогадом, надією живем* (Леся Українка), *Нікуди не можемо подітися від рідної землі, як од власної долі* (В. Земляк); б) односкладні інфінітивні конструкції, наприклад: *Смертю життя не поправити* (Г. Чубач); *Волі Божої не минути* (Б. Лепкий); в) односкладні безособові конструкції та їх модальні реалізації, наприклад: *Після важкої праці спитьсся, як в дитинстві* (Ю. Збанацький); *Не дано жити двічі* (Ю. Збанацький); *Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох* (Л. Костенко).

У системі двоскладних речень незаміщення суб'єктної позиції веде до узагальнення змісту тих конструкцій, де ця позиція лексично маркована – заповнюється займенником *ми*, сполученням *всі ми*, які обтяжені семантикою узагальнення. Прикладом таких конструкцій є речення на зразок *Інколи буваємо несправедливі до наших старих ворогів* (В. Земляк). Його специфіка виявляється в зіставленні з конструкцією, де позиція суб'єкта лексично позначена: *Інколи ми буваємо несправедливі до наших старих ворогів*. Правомірність зіставлення підтверджує наявність таких речень, як *Часто ми жаліємо за втраченим* (Б. Лепкий); *Батьківщину ми не вибираємо* (В. Земляк). Їх специфікою є те, що зв'язок між займенниковим підметом, який позначає узагальнений суб'єкт *ми*, і присудком, що позначає предикат, слабкий, тому найменування узагальненого суб'єкта може бути вилучене з речення без порушення узагальненої ознаки [98, с. 38]. Порівняй: *Часто ми жаліємо за втраченим. Батьківщину ми не вибираємо*. Відповідно похідним виступає і речення *Інколи буваємо несправедливі до наших старих ворогів*.

Формування узагальненого змісту в структурі інфінітивних конструкцій пов'язане зі специфікою їх структурної схеми. Обов'язковою умовою реалізації схеми Inf є заміщення суб'єктної позиції лексевою у формі давального відмінка [22, с. 651]. У тих випадках, коли позиція суб'єкта не заповнена, речення набуває узагальненого змісту: суб'єкт дії, вираженої інфінітивом, мислиться як будь-яка людина, наприклад: *Життя не розмінять на "гробові"* (Л. Шевело); *Ніяк не втиснути людські стосунки у*

рамки виключно ділові (О. Сенатович). Порівняй з реченнями, де суб'єктна позиція лексично позначена: 1) *Життя нікому не розмінять на гробові / Нікому ніяк не втиснути людські стосунки у рамки виключно ділові* – заповнення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції лексемою узагальненого значення *нікому* теж створює ефект узагальнення, однак він пов'язаний з дією лексико-семантичного чинника; 2) *Йому життя не розмінять на гробові; Мені не втиснути людські стосунки у рамки виключно ділові* – заповнення суб'єктної позиції лексемами з конкретним значенням *мені, йому* узагальненого змісту не формує.

Незаміщення обов'язкової семантико-синтаксичної позиції суб'єкта як маркер узагальнення змісту простежується в різномодельних безособових реченнях та їх модальних реалізаціях. Так, імпліцитність суб'єкта формує узагальнений зміст в реченні, побудованому за структурною схемою $V_f s3/n$, наприклад: *Нічого не втрачається, а лише забувається* (Н. Віргуш). Порівняй: *Нікому нічого не втрачається, а лише забувається*. Незаміщення суб'єктної позиції веде до узагальнення змісту безособових конструкцій, побудованих за структурною схемою $V_f s3/neg(N_2)$, наприклад: *В любові ніколи затишку немає* (Л. Лежанська); *Без віри теж життя немає* (Л. Кірик-Радомська); *В минуле дороги нема* (Л. Кірик-Радомська). Порівняй: *В любові ніколи нікому затишку немає / Без віри нікому теж життя нема / В минуле нікому дороги нема*. Заповнення обов'язкової суб'єктної позиції лексемами з конкретним значенням повністю нейтралізує узагальнену семантику речення: *В любові йому затишку немає / Без віри мені теж життя нема / В минуле Оксані дороги нема*. Узагальнення змісту, зумовлене незаміщенням суб'єктної позиції, реалізують і безособові конструкції, побудовані за структурною схемою $Cor_{s3/n} Adj_{-но;-то}$, наприклад: *Все нам даровано для любові* (Г. Чубач); *У мріях все дозволено* (Леся Українка); *Дано людині жити часу мало* (І. Шикерява-Шпак). Порівняй: *Все нам Богом даровано для любові / У мріях всім все дозволено / Дано людині долею жити часу мало*.

Явище узагальнення змісту, пов'язане з незаміщенням суб'єктної

позиції, що реалізується в безособових конструкціях, поширюється й на їх модальні реалізації. При цьому аналіз дає підстави для гіпотези про кореляцію узагальнення та модальних значень. Зокрема, часто спостерігається взаємозв'язок узагальнення з виявом модального значення неможливості, наприклад: **Денис:** *А може, до декого? (Б'є його по плечу).* *Ух, та й зайдиголова з тебе!* **Василь:** *Що ж? Не можна два віки жити.* **Денис:** *Справді, справді. А воно і мені треба декуди збігати, попрощатися* (М. Старицький). Кореляція узагальнення та модального значення повинності реалізується в безособових конструкціях на зразок: *Все повертати треба в строк* (Л. Кірик-Радомська); *Необхідно турбуватися про своє здоров'я* (Ю. Збанацький); *Треба вірити в милосердя Бога* (Б. Лепкий). Поєднання семантики узагальнення з модальним значенням недоцільності, непотрібності виявляють такі речення, як *Ні за чим жалкувати не треба* (Л. Лежанська); *Годі змагатися з силами, вищими від людини* (Б. Лепкий); *Не слід на світ дивитись тільки із вікна* (Л. Лежанська). Порівняй з реченнями, де позиція суб'єкта лексично маркована: *Нікому не можна два віки жити / Нікому ні за чим жалкувати не треба / Нікому не слід на світ дивитись тільки із вікна.* Це узгоджується з прагматикою земного буття: щоб констатувати щось (дію, процес) як цілком неможливе/можливе, необхідне/недоцільне, треба усвідомити його неможливість, недоцільність чи необхідність для багатьох людей.

Отже, незаміщення суб'єктної позиції як чинник узагальнення змісту є конструктивно визначене. Воно простежується у двоскладних конструкціях, де ця позиція може заповнюватися позначеними семантикою узагальнення займенником *ми* та сполученням *всі ми*, в односкладних інфінітивних реченнях і різномодельних безособових структурах та їх модальних реалізаціях. Ймовірно, що такий спосіб узагальнення змісту можна розглядати як явище “семантичного пропуску” [113, с. 149], заповнення якого узгоджується з імплікаційним (прихованим) мисленнєвим процесом.

Лексико-семантичне наповнення конструкцій, механізм узагальнено-

особової регулярної реалізації структурної схеми, семантичний еліipsis, пов'язаний з незаміщенням суб'єктної семантико-синтаксичної позиції простежуються як чинники узагальнення змісту не ізольовано. Вони діють в синтаксичній структурі комплексно, взаємно доповнюючи один одного. Взаємозв'язок цих чинників ілюструє приклад:

– *Той багатий, але немудрий, а той – розумний, але бідний, – доповіла добродійка.*

– *Всього мати не можеш, – зітхнув о. Ілецький.*

– *Так-так, на все воля Божя* (Б. Лепкий). У виділеній конструкції механізм узагальнено-особової регулярної реалізації сприяє формуванню узагальненого змісту. Крім того, для семантики узагальнення релевантне лексико-семантичне наповнення речення. Зокрема, непряма форма квантора всезагальності *все* представляє узагальнений об'єкт. У безособовій конструкції *Усього в світі ще не побачено і не почуто* (Л. Романчук) узагальнення змісту створюють незаміщення семантико-синтаксичної позиції суб'єкта, квантор всезагальності *все* в семантико-синтаксичній позиції об'єкта та обтяжене семою тотальності прийменниково-іменне сполучення локативної семантики *в світі*.

Аналіз прикладів на предмет комплексної дії чинників узагальненого змісту дозволяє представити лексико-семантичне наповнення конструкції чинником універсальним на противагу конструктивно визначеним узагальнено-особовій регулярній реалізації структурної схеми та незаміщенню суб'єктної семантико-синтаксичної позиції.

2.1.4. Репрезентація узагальненого змісту в структурі складного речення

В сучасній синтаксичній науці узагальнення здебільшого пов'язується зі структурою простого речення. Натомість мовні чинники узагальнення змісту в простому реченні виявляються й в усіх типах складних речень. Для підтвердження цієї позиції пропонується аналіз складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових речень узагальненого змісту.

Формування узагальненого змісту в першій предикативній частині складносурядного речення *Обов'язки на людей накладає життя, і гріх мистецтво присвячувати смерті* (М. Стельмах) зумовлюється її лексико-семантичним наповненням. Зокрема, в позиції об'єктного компонента змісту функціонує кваліфікаційна лексема *люди* з яскраво вираженим узагальненим значенням, а семантико-синтаксичну позицію суб'єкта заповнює іменник *життя* – персоніфікована загальна назва, що виражає усталене поняття, категорію, яка стосується всіх людей. Натомість у другій предикативній частині наведеної складної конструкції простежуються два чинники, релевантні для формування узагальненого значення: незаміщення семантико-синтаксичної позиції суб'єкта (Пор.: *Гріх всім нам мистецтво присвячувати смерті*) й лексико-семантичне наповнення: іменник *мистецтво* як метонімна назва суб'єктів, зайнятих у відповідній сфері діяльності, а також персоніфікована загальна назва *смерть* відповідно в об'єктній та адресатній позиціях. Подібна закономірність простежується також і в реченні *Жіноча доля – терпіти, і сила – в терпінні* (Б. Лепкий). Формування узагальненого змісту в обох предикативних частинах детермінується їхнім лексико-семантичним наповненням. Атрибутивне словосполучення *жіноча доля*, до складу якого входить іменник абстрактного значення *доля* та прикметник на позначення родо-видової ознаки *жіноча*, заповнює суб'єктний компонент змісту в першій предикативній частині й таким чином формує в ній узагальнений зміст. Іменник *сила*, що виражає усталене поняття, яке стосується всіх людей, заповнює семантико-синтаксичну позицію суб'єкта в другій предикативній частині та є вагомим для формування в ній генералізаційної семантики.

Чинники, релевантні для узагальнення змісту в простому реченні, виявляються в складнопідрядних конструкціях. У присубстантивному реченні *Жінки в любові – наче повинь, що не виходить з берегів* (О. Кушнір) семантико-синтаксична позиція суб'єкта заповнена класифікаційною лексемою *жінки*, яка поширює генералізаційну семантику на всю головну

частину. Підрядна частина пояснює в головній опорне слово *повінь*, яке стосується узагальненого суб'єкта, й таким чином узагальнене значення поширюється на конструкцію загалом.

Комплексна дія чинників узагальнення змісту спостерігається в безсполучникових реченнях. Наприклад: *Не можна жити на світі досконали, кожна людина мусить мати хворобу до чогось* (В. Земляк). Узагальнений зміст репрезентує кожна з предикативних частин, які поєднуються значенням уточнення. Формуванню узагальненого змісту в першій предикативній частині сприяє незаміщення семантико-синтаксичної позиції суб'єкта, завдяки чому він сприймається узагальнено. Доповнює та увиразнює генералізаційну семантику заповнення локативної семантико-синтаксичної позиції прийменниково-іменниковим сполученням *на світі*. У другій предикативній частині узагальнене значення формується лексико-семантичним наповненням суб'єктної позиції (квантор всезагальності *кожна* в сполученні з іменником класифікаційного значення *людина*).

Отже, формування узагальненого змісту в складних реченнях підпорядковане тим самим чинникам, що діють у простому реченні, і насамперед пов'язане з лексико-семантичним оформленням предикативних частин.

2.2. Вплив комунікативних законів на речення узагальненого змісту

Речення узагальненого змісту функціонують у процесі комунікації, де осмислюються як висловлення. У цьому плані актуалізуються й екстралінгвальні чинники формування узагальненого змісту.

Вживання висловлень узагальненого змісту корелює із закономірностями процесу комунікації, в якому склалися певні закони. Комунікативні закони визначаються як “найзагальніші нежорсткі тенденції, які наявні в усіх типах групового і масового спілкування” [18, с. 37]. Так, російський мовознавець і фахівець з теорії та практики ефективної комунікації Й. Стернін виокремлює низку законів спілкування: закон дзеркального розвитку, закон залежності ефективності спілкування від

комунікативних зусиль, закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів, закон зниження рівня інтелекту аудиторії зі збільшенням її чисельності, закон комунікативного самозбереження, закон ритму спілкування, закон мовленнєвого самовпливу, закон довіри до зрозумілих висловлювань, закон притягування критики, закон самовиникнення інформації, закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування, закон прискореного поширення негативної інформації, закон спотворення інформації, закон емоційної афіліації (“зараження”), закон мовленнєвого поглинання емоцій, закон емоційного пригнічування логіки [150].

При використанні висловлень узагальненого змісту особливо яскраво простежується реалізація *закону довіри до зрозумілих висловлювань*. Його суть полягає у тому, що чим простіше мовець висловлює свої думки, тим краще його розуміють і більше йому довіряють. У цьому контексті можна говорити про апеляцію до вічних і простих істин. Саме вони репрезентуються у висловленнях узагальненого змісту, наприклад:

– *Олено, вже й сильніші характери, як ви, зламалися.*

– *Як ви се розумієте?*

– *Біда і залізо ломить. А ви лиш людина* (О. Кобилянська).

Висловлення, позначене узагальненим змістом, проголошує загальновідому істину, яку мовець використовує для переконання співрозмовника. Він не вдається до розгорнутого пояснення своєї репліки *Вже й сильніші характери, як ви, зламалися*, а лише апелює до загальної життєвої формули, до фонових знань співрозмовника, надаючи йому “кредит довіри”, стимулюючи до роздумів та формуючи мотиви для прийняття рішення.

Загальновідомі сентенції виступають ефективним засобом мовленнєвого впливу, як-от, наприклад, у такій комунікативній ситуації:

Степан: *Я сам тебе давно люблю, тільки боявся про те й подумати, щоб тобі признатися.*

Варка: *Судженого конем не об’їдеш.*

Степан: *А коли так, то завтра жди від мене старостів* (І. Карпенко-

Карий). Варка безпосередньо не радить хлопцеві діяти рішучіше, посилати старостів. Вона використовує загальновідоме прислів'я, яке водночас і заспокоює співрозмовника, і стимулює його до дії. І хоча висловлення не експлікує спонукання адресата до дії, він сприймає його саме як спонукання. Про це свідчить репліка адресата: *А коли так, то завтра жди від мене старостів*. Співрозмовник, по-перше, погоджується з висловленням адресанта, а по-друге, обіцяє вдатися до конкретних дій, виконавши тим самим бажання мовця.

У наведеному далі прикладі конструкція, що виражає узагальнення, вербалізує один із аспектів фонового знання людини:

Маюфес: *Ха-ха! Що їм така сума – виграшка!*

Пузир: *Еге! Для багатьох, мовляв, виграшка, а для одного – капітал! З миру по нитці – голому сорочка!*

Маюфес: *Ха-ха! Істина глибока* (І. Карпенко-Карий). Мовець вдається до узагальнення, щоб вчинити певний мовний вплив на слухача, підсилити свою аргументацію. Так, узагальнене висловлення супроводжує необхідну інформацію *Для багатьох, мовляв, виграшка, а для одного – капітал!* і водночас доповнює її, роблячи ефективнішою. Мовець розуміє, що саме таке прислів'я – втілення загальнолюдського досвіду – слухач зможе адекватно сприйняти та відреагувати на нього. Про таку адекватність реакції свідчить погоджувальна репліка співрозмовника: *Істина глибока*.

Закон довіри до зрозумілих висловлень особливо виявляється в мовленнєвих ситуаціях, де комунікативні зусилля мовця з певних причин не досягають бажаного результату до тих пір, доки він не використає загальновідому сентенцію, наприклад:

– *Стели, Іванно, швидше, а то впаду на тебе й засну.*

– *А я хтіла вас розпитати щось...про сімейство...та про всяку всячину.*

– *Стели й не бубони. Як будеш все знати – хутко постарієш.*

– *Ну добре, вже стелю* (В. Міняйло). Іванна ухиляється від виконання прямого спонукання свого співрозмовника, тому для підсилення мовного

впливу він залучає відоме прислів'я *Як будеш все знати – хутко постарієш*. Саме завдяки цьому узагальненому висловленню мовець досягає бажаного результату, що й підтверджує репліка Іванни: *Ну добре, вже стелю*. Подібний спосіб реалізації закону довіри до зрозумілих висловлень простежується також у прикладі:

[Й, поклавши трубку, голова аж допіру глянув у вічі Копитенку].

– То ти ж оженись, – промовив.

– Та нащо ж мені та морока? Старий я уже, – зніяковів Копитенко.

– Без дому нема спокою для серця, без жінки нема дому.

– Ну гаразд, я подумаю над цим (В. Міняйло). Голова спочатку безпосередньо радить Копитенку одружитися, однак співрозмовник відмовляється прислухатися до його поради. Для підсилення мовного впливу на адресата він апелює до доступної та зрозумілої життєвої істини *Без дому нема спокою для серця, без жінки нема дому*, яка допомагає переконати співрозмовника у необхідності одружитися.

Прикладом реалізації зазначеного комунікативного закону є також висловлення:

Ліхтаренко: *Всі рвуть, де тільки можна зірвать, а я буду дивитися і завидувать, як люди багатіють? Я не такий! Завидують тільки недотени!*

Феноген: *І розумно, і правдиво!* (І. Карпенко-Карий). У наведеному прикладі мовець мотивує та пояснює самому собі власну життєву позицію – активно примножувати багатство будь-якою ціною. Відчуваючи, що дві попередні репліки не достатні для мотивації та певною мірою для самозаспокоєння, він залучає загальновідомий вислів: *Завидують тільки недотени*. Засобом вербалізації фонових людських знань йому не тільки вдається досягти бажаного результату, а й отримати схвалення мимовільного свідка його одкровенень, про що свідчить репліка Феногена: *І розумно, і правдиво!*

Формуванню та вживанню узагальнених висловлень сприяє реалізація в мовленні *закону залежності ефективності спілкування від*

комунікативних зусиль. Його суть полягає в тому, що ефективність спілкування прямо пропорційна комунікативним зусиллям: чим більше комунікативних зусиль затрачає адресант, тим вища ефективність його мовленнєвого впливу. Як показує досвід спілкування, коротко висловлені прохання, розпорядження виконуються з меншим бажанням, оскільки вони сприймаються як невічливі, агресивні. Аналіз засвідчує, що висловлення узагальненого змісту часто використовуються в арсеналі поряд з іншими висловленнями, щоб досягти комунікативного успіху, посилити свій мовленнєвий вплив на слухача. При цьому спостерігається градація комунікативних зусиль мовця, наприклад:

Безродний: *Не картайте себе! Ви любили багато і все оддали тій любові. А любов – найбільша на землі сила, найвища сила й на небі. Вона ніколи марно не гине. Любов – і джерело, і розум життя.*

Лучицька: *Так, так... Ви примирили мене, розважили...* (М. Старицький). Мовець намагається втішити слухача, заспокоїти. Він розуміє, що самої репліки *Не картайте себе* буде недостатньо, і тому докладає ще більше зусиль, залучає висловлення узагальненого змісту, які вживаються одне за одним, градуючи переконливість. У такий спосіб мовцеві вдається досягнути свого наміру, про що свідчить фраза адресата: *Так, так... Ви примирили мене, розважили...*

Висловлення узагальненого змісту часто зумовлюються дією **комунікативного закону мовленнєвого самовпливу.** Його суть полягає в тому, що словесне втілення ідеї або емоції формує цю ідею або емоцію в мовця. Як свідчить практика, словесне втілення певної думки дає змогу людині впевнитися в ній, остаточно утвердити її для себе, наприклад: *Пішов Тарас смутний, приголомшений. Піду топитися! – глянув навкруги: жаль світу ясного... – Буду хоч як жити, аби жити. Сонце всім світить рівно* (С. Васильченко). Мовець робить висновок, що варто жити на світі, переконує самого себе, а остаточно переконанню сприяє висловлення узагальненого змісту – втілення фонових знань, істинність якого перевірена

не одним поколінням. Реалізація узагальненого висловлення під впливом закону мовленнєвого самовпливу простежується також у прикладі: *Ганя втерла заплакані очі й промовила у тишу: "Зайвий сентимент! **Життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого...**"* (Б. Лепкий) – узагальнення постає як певна словесна команда, яку мовець подає сам собі, як заклик бути реалістом. Таким чином він ніби намагається переконати себе в правильності свого рішення, зміст якого узгоджується з уроками досвіду багатьох людей. Дивись також приклад: *Радять знову: іди, он піп наймита шукає, це якраз для тебе служба, піп такого й шукає: або дурного, або ледачого – аби дешевого. Промовив Тарас: "**Ледащові теж хочеться жити в світі**". І пішов до пана за кухонного попихача* (С. Васильченко). В узагальненому висловленні втілена імплікація: “Я ледащо, але мені, як і всім іншим, хочеться жити, тому я мушу працювати”. Вербалізація загальної істини для мовця є підбадьоренням, яке стає стимулом для конкретних дій, про що повідомляється далі.

Отже, екстралінгвальні чинники, які забезпечують формування узагальненого змісту в структурі висловлення, узгоджуються з певними комунікативними законами. Це дає підстави для осмислення узагальненого змісту як комунікативно спрямованого та аналізу речень узагальненого змісту в умовах комунікативної ситуації.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

1. Узагальнення змісту пов'язане з чинниками лінгвального та екстралінгвального характеру. До мовних чинників формування узагальненого змісту в реченневих структурах належать лексико-семантичне наповнення, механізм узагальнено-особової регулярної реалізації структурної схеми та незаміщення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції. Екстралінгвальні чинники, які сприяють використанню висловлень узагальненого змісту в мовленні, представлені комунікативними законами.

2. Провідна роль у формуванні узагальненого змісту належить лексико-семантичному наповненню. Воно виступає універсальним мовним чинником узагальнення змісту для всіх синтаксичних структур. Механізм узагальнено-особової регулярної реалізації структурної схеми та незаміщення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції конструктивно визначені.

3. Для характеристики лексико-семантичного наповнення речень узагальненого змісту релевантне функціонування в суб'єктній, об'єктній, адресатній, темпоральній та локативній семантико-синтаксичних позиціях системи лексем, які створюють ефект узагальнення. Систему представляють: особові займенники *ти, ми*; класифікаційні лексеми на зразок *люди, людина, чоловік, жінка*; квантори всезагальності *все, всякий, кожен, будь-який*, подекуди в сполученні з іменниками/займенниками класифікаційного змісту (*всі ми, всі люди*); квантори всезагальності *ніхто, ніщо, ніякий, жоден*, обтяжені семою негації; атрибутивні сполучення на позначення родових ознак: *живі люди, старі люди* тощо; субстантивовані прикметники на позначення різних ознак людей: *багатий, молодий* тощо; назви вищих духовних субстанцій: *Бог, Божя Мати, Святий Дух*; персоніфіковані загальні назви *життя, смерть, добро, зло, любов* тощо; соматизми *тіло, рука, голова* та квазісоматизми *розум, серце, душа*; назви професій, сфер діяльності як метонімні назви суб'єктів, зайнятих у відповідній сфері діяльності, на зразок *мистецтво, право, медицина*; адвербіальні лексеми з

узагальненим темпоральним значенням *ніколи, завжди* та їх семантичні еквіваленти *без кінця, на кожнім кроці*; прийменниково-іменні темпоральні словосполучення зі значенням тотальності *без кінця, на кожнім кроці*; адвербіальні лексеми з узагальненим локативним значенням *скрізь, всюди*; прийменниково-іменні локативні сполучення зі значенням тотальності у *світі, на землі* тощо. При цьому простежується закономірність: чим більша кількість позицій заповнюється лексемами з узагальненим значенням, тим сильніший ефект узагальнення, що реалізується в синтаксичній конструкції.

4. Механізм узагальнено-особової регулярної реалізації (семантичної модифікації) як чинник формування узагальненого змісту полягає в незаповненні позиції N_1 (при потенційній можливості заповнення її особовим займенником “ти”) у двокомпонентних номінативних схемах при формах другої особи однини у V_f або cop_f . При цьому особливості семантичної модифікації зазнає суб’єктна синтаксема, яка набуває специфічної узагальненої семантики. Узагальнено-особова регулярна реалізація структурної схеми корелює із поняттям односкладного узагальнено-особового речення, закріпленого в синтаксичній традиції.

5. Незаміщення суб’єктної семантико-синтаксичної позиції як чинник узагальнення реалізують двоскладні речення, де цю позицію можуть заповнювати займенник *ми*, сполучення *всі ми*; односкладні інфінітивні конструкції; односкладні безособові речення та їх модальні реалізації. Такий спосіб узагальнення змісту узгоджується з явищем “семантичного пропуску”.

6. Мовні чинники узагальненого змісту функціонують у реченні комплексно, взаємно доповнюючи один одного у створенні ефекту узагальнення. Їх дія релевантна як для простих, так і для складних реченневих структур.

7. Функціонування речень узагальненого змісту забезпечує дія комунікативних законів, що конкретизуються як закон довіри до зрозумілих

висловлень, закон мовленнєвого самовпливу та закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль.

РОЗДІЛ III

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ

РЕЧЕНЬ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ

У сучасних синтаксичних дослідженнях однією з провідних є теза про те, що комунікативна характеристика речення, закріплена в його граматичному оформленні, є вагомою для його семантичної структури. Тому комунікативний аспект аналізу дає змогу по-новому осмислити узагальнення як тип змісту. Саме при з'ясуванні комунікативної зумовленості узагальнення простежуються закономірності семантичної організації речень узагальненого змісту.

3.1. Комунікативна спрямованість узагальненого змісту

Узагальнення пов'язане з представленням в реченнєвій структурі певної ситуації дійсності як типової, загальновідомої. Водночас осмислення речення в аспекті динамічної організації, на рівні висловлення, дає підстави для трактування узагальнення як типу змісту, втіленого в синтаксичній структурі й зумовленого комунікативним спрямуванням висловлення. Йдеться про те, що певна комунікативна ситуація детермінує узагальнення змісту й тим самим впливає на добір та організацію мовних засобів для його вираження. Це узгоджується з висновком Н. Арутюнової, що “комунікативна структура речення формує його семантичну структуру” [12, с. 74].

Узагальнений зміст та його мовну актуалізацію можна скоординувати з феноменом мовної компетенції, запровадженим Н. Хомським. У його інтерпретації мовна компетенція – це факт індивідуального світосприйняття. Вона формується внаслідок взаємодії вроджених знань і пасивно засвоюваного матеріалу [171, с. 86]. Речення узагальненого змісту, репрезентуючи “універсальний еволюціонуючий код глобальних духовних та життєвих знань, що максимально пристосовані до активного засвоєння, запам'ятовування та вживання” [87, с. 17], експлікують фонові знання членів мовної спільноти, а отже й становлять частину мовної компетенції людини. На цій же основі людина здатна інтуїтивно сприймати узагальнений зміст,

переданий засобами рідної мови. Так, узагальнена семантика репрезентується в структурі таких конструкцій, як: *Сумувати – то гріх великий / Без муки не бува моди / Як без хмарних днів не буває літа, так немає того подружнього життя без хатньої чвари / Не можна збирати щось інше, ніж сіялось / До часу збанок воду носить / Як забагато солі в борщ накидати, то пересолиться / Живши у світі од лиха не втечеш / Курчат по осені рахують / На світі більше поганого, ніж доброго.* Мовна компетенція слухача дозволяє інтуїтивно виявити їх узагальнений зміст. Водночас цей зміст актуалізує себе лише в процесі мовленнєвої діяльності людини на тій підставі, що поза контекстом комунікативний потенціал одиничної реченнєвої структури не ідентифікується. Тому доцільно виявити комунікативні механізми, дія яких детермінує актуалізацію в мовленні узагальненого змісту, втіленого в тій чи іншій мовній структурі, і простежити його комунікативну спрямованість.

Розглянемо функціонування поданих речень у ширшому контексті: – *Не сумуй, – кажуть, то гріх великий. Дитина плаче, бо нічого не розуміє, а доросла повинна собі раду дати* (М. Вовчок). Мовець звертається до слухача з порадою *Не сумуй!*, зміст якої становить актуальну для нього інформацію. Однак адресант, піклуючись про свої інтереси як автора висловлення, намагається сформулювати власні думки так, щоб не тільки донести інформацію, а й, надаючи висловленню переконливості, вплинути на адресата. З цією метою автор супроводжує вираження актуального змісту конструкціями, що передають загальнолюдський досвід: *Сумувати – то гріх великий. Дитина плаче, бо нічого не розуміє, а доросла повинна собі раду дати.* Залучаючи таким чином слухача до знання загалу, мовець детермінує для нього певні імплікатури – прагматичні компоненти зміступовідомлення, які виводяться адресатом з контексту спілкування [18, с. 326]. Порівняй:

- 1) *Сумувати – гріх, ні до чого доброго не приведе. Грішити не гоже. Це перевірено часом. Якщо я сумую, то я грішу і тим самим готую для себе неприємності. Отже, не треба сумувати.*
- 2) *Я не дитина, а доросла людина. Якщо я доросла людина, то повинна взяти на себе відповідальність за своє*

життя і перестати сумувати. Внаслідок цих висновків слухач схиляється до того, до чого спонукає його мовець.

Подібне спостерігаємо й у діалозі:

Зінька: *Та щоб отаке терпіти?*

Дзвонарська: *Е, стражданіє прийняти прийдеться. Без муки не бува моди.*

Зінька: *Ну, добре. Сьогодні я маю бути гарна (М. Старицький).* Актуальна інформація зосереджена в реченнєвій структурі *Е, стражданіє прийняти прийдеться.* Однак мовець, відчуваючи, що такого висловлення буде недостатньо для переконання співрозмовника, долучає ще загальновідому сентенцію ***Без муки не бува моди***, спонукаючи слухача до імплікатури, як-от: *Мода завжди вимагає певних мук, страждань. Якщо людина хоче бути модною, то повинна все терпіти. Я теж хочу бути модною та красивою, тому мушу долати труднощі і муки.* Внаслідок таких роздумів співрозмовник погоджується виконати те, до чого його схиляє мовець.

Автор висловлення може вдаватися й до своєї синтагмової інверсії: він репрезентує слухачеві узагальнення, готуючи його до більш свідомого сприйняття основної інформації. У такий спосіб мовець формує мовну перспективу, яка “проявляється у вигляді сигналів, що орієнтують комунікантів стосовно напрямку та інтенсивності розвитку подій” [124, с. 9]. Для прикладу дивись висловлення: ***Як без хмарних днів не буває літа, так немає того подружнього життя без хатньої чвари.*** *Прийшов час, коли і вони мусіли погиркатися (С. Васильченко).* Оповідач-автор звертається до всіх читачів та за допомогою висловлення узагальненого змісту готує їх до сприйняття наступних змін у житті головних героїв, подій, які хоча й не зовсім приємні, очікувані та бажані, але відповідають універсальним законам людського буття. Це наштовхує адресата на імплікацію: *Якщо у всіх подружніх пар бувають суперечки та сварки, то, мабуть, і головні герої змушені підкоритися цій закономірності життя та пройти крізь*

випробування. Цей же прийом простежується у висловленні: *Нарешті він почав говорити і про їхні домашні обставини, порушив поведінку брата. – Не можна збирати щось інше, ніж сіялось. – Закинула вона байдужо. – Родичі самі винні, що він пропадає* (О. Кобилянська). Докору *Родичі самі винні, що він пропадає* передує узагальнене висловлення. Залучаючи в такий спосіб слухача до загальнолюдської спільноти, мовець визначає для співрозмовника імплікатуру: *Якщо посіяти (покласти в основу) щось погане, то такими ж будуть і плоди (наслідки). Основу життєвої позиції закладають батьки. Якщо син не знаходить свого місця в житті, то в цьому і їх вина.* Використання сентенції дещо послаблює докір, нейтралізуючи суб'єктивність. Аналогічний ефект простежуємо й у контексті:

– *То вже, батьку, не такий вік, щоб можна не вважати на себе.*

– *Авжеж, не жарти! Але, як бачите, я поки що даю собі раду.*

– *Так, так, але до часу збанок воду носить. Пора подумати про заповіт* (Б. Лепкий). Мовець також спочатку репрезентує узагальнене висловлення, здатне підготувати адресата до наступної пропозиції, яка, без сумніву, виглядає не зовсім коректною. Загальновідоме прислів'я пом'якшує комунікативний намір мовця і водночас надає більшій переконливості спонуканню, формуючи у слухача мотиви для реалізації спонукуваної дії на основі імплікатури такого плану: *Усьому приходить кінець. Це загальновідомо, і я не виняток. Якщо це так, то нема нічого страшного в тому, аби подумати про заповіт.*

Іноді мовець вдається до синтагмової інверсії з метою вчинення психологічного тиску на безпосереднього співрозмовника, наприклад: *Таточку, як забагато соли в борщ накидати, то пересолиться. Не мучте ви мене з тим паничем, бо, бігме, більш вам ані словечка нічого не скажу* (І. Франко). Донька, яка звертається з проханням до батька зняти з неї підозри, намагається сформуванню в нього мотив до спонукуваної дії. А щоб надати проханню більшої ваги, вона двічі вдається до застереження – спочатку до завуальованого, у формі сентенції (*Як забагато соли в борщ*

накидати, то пересолиться), а потім – до прямого (*Бо, бігме, більш вам ані словечка не скажу*), яке увиразнює попереднє прислів'я. При цьому мовець подає цю, основну, інформацію тоді, коли слухач готовий її сприйняти, адже узагальнене висловлення вже викликало у свідомості адресата певне логічне міркування: *Якщо в будь-якій справі перебільшувати, то можна зробити ще гірше*. Тим самим є підстави припустити, що батько здатен самостійно передбачити ті негативні наслідки, які могло спричинити його ставлення до дочки, зокрема постійні докори. Коли ж донька застерігає безпосередньо, то координація такого вивідного судження зі змістом прямого доньчиного застереження посилює мотив для задовільнення її прохання. Використання узагальнення в подібній ситуації не лише налаштовує слухача до сприйняття актуальної інформації, а й забезпечує його психологічну готовність до виконання спонукуваної дії. Отже, простежується своєрідне мовне маніпулювання людиною, коли мовець ще не вербалізував своє прохання, а слухач вже знає, що від нього хочуть, і готовий це виконати.

Актуальна інформація може репрезентуватися опосередковано: зміст повідомлення заступається узагальненням, яке апелює до фонових знань і зумовлює у свідомості слухача імплікації, внаслідок чого він самостійно виводить для себе те, з чим до нього непрямо звертається мовець, наприклад:

– *І ви вже, мамо, говорите про те, що треба йти за нелюба!*

– *Донечко мила, живши у світі, од лиха не втечеш* (М. Вовчок).

Аналіз мовленнєвої ситуації дає змогу з'ясувати формування узагальненого значення як засобу мовленнєвого впливу суб'єкта на співрозмовника. Зокрема, мовець реалізує комунікативний намір втішання адресата. При цьому, дбаючи про свої інтереси, автор висловлення намагається сформулювати власні думки так, щоб не тільки донести до слухача сутність повідомлення, а й справити певне враження, надати висловленню переконливості, чому й сприяє уживання сентенції, яка може імплікувати зміст на зразок: *Не пішовши за нелюба, ще не забезпечив собі безхмарного життя, не відвернеш від себе всіх прикрощів та невдач*. У такий спосіб

адресат отримує переконливіше повідомлення, яке дозволяє йому осмислити себе як “одного із небагатьох”, “такого, як усі” і відповідно розмірковувати: *Ніхто в житті ще не уникнув лиха, а отже, не треба так переживати через те, що трапилося зі мною.* Актуальна інформація передається реченням узагальненого змісту в наведеному далі діалозі:

– *А ти, хоч і жінка, проте сміло борешся з фашистами.*

– ***Курчат по осені рахують,*** – в задумі відповіла Феодосія (М. Вакалюк-Дорошенко). Узагальнене висловлення видається мовцеві семантично рельєфнішим/адекватнішим, і тому він заступає ним актуальну інформацію, яку можна передати й по-іншому: *Не поспішай робити висновки! Ще занадто рано!* Однак для мовця така пряма вербалізація змісту виглядає менш переконливою, ніж готова формула життєвого досвіду ***Курчат по осені рахують,*** до якої він і вдається. Цей комунікативний хід робить висловлення семантично наповненішим. Подібно реалізується узагальнення в такій комунікативній ситуації:

– *Чого ти, дитино, не втекла?* – промовив я. – *Дівчина замість відповіді розревлася, як дурна, і чекала, що я її приголублю.* – ***На світі завжди більше поганого, ніж доброго,*** – тільки й сказав я (Ю. Яновський). Мовець прагне втішити дівчину. Для більшої переконливості він уникає зайвих слів і вживає загальновідомий вислів, здатний імплікувати висновок: *Закономірність нашого життя полягає в тому, що всюди нас оточує більше негативного, ніж позитивного. До цього треба звикнути і сприйняти як належне. Отже, не варто плакати, бо плачем нічого не зміниш.*

Викладене дає змогу систематизувати комунікативні функції узагальнення у структурі висловлення: 1) надання переконливості, семантичної достатності актуальній, необхідній інформації; 2) підготовка до її сприймання; 3) опосередкована репрезентація основної інформації.

У цілому узагальнений зміст у структурі висловлення супроводжує актуальне для мовця повідомлення, деталізуючи та семантично увиразнюючи його. При цьому актуальний та узагальнений зміст можна розглядати з

погляду критеріїв необхідності та достатності. Актуальна інформація осмислюється як необхідна. Однак мовець, піклуючись про свої інтереси як автора висловлення, намагається формулювати думки так, щоб не тільки донести до слухача сутність висловленого, а й справити відповідне враження, надати висловленню більшої переконливості. Для того щоб здійснити свій комунікативний намір, він прагне доповнити висловлення вивідними досвідними знаннями. З цією метою адресант уживає речення узагальненого змісту, яке, так чи інакше узгоджуючись із необхідним повідомленням, породжує супровідні імплікації. Відповідно зміст узагальненої конструкції осмислюється як комунікативно достатня інформація. Як приклад наводяться висловлення: *Не журися, – заспокоював свою жінку отець Ілецький. – Дав Бог діти, то дасть і на діти. Нас також семеро було в хаті, і яюсь...* (Б. Лепкий). Висловлення *Не журися!* містить необхідну актуальну інформацію, за допомогою якої мовець намагається втішити свою дружину. Адресант відчуває, що сказав саме те необхідне, що мав сказати, але воно є недостатнім для досягнення бажаного результату. Це й спонукає мовця вдатись до узагальнення, яке, на його погляд, повинно забезпечити змістову достатність висловлення і належний комунікативний ефект.

Комунікативний статус узагальнення як достатнього змісту, що при спілкуванні корелює з актуальною, необхідною, інформацією, підтверджують й увиразнюють висловлення, які експлікують ситуацію добору, пошуку достатньої інформації. У них мовець подає актуальну для нього інформацію, а паралельно для забезпечення ефективної реалізації свого наміру вдається до пошуку типів змісту, які вербалізуються відповідно до рівня їх здатності переконати адресата, порівняй: – *Ну, ну, Регінко, обітрися. Се було потрібне і для тебе, і для мене. Се не зі злого серця, а для нашого добра. Від любого пана мила й рана* (І. Франко). Спочатку формулюється безпосереднє прохання: *Ну-ну, Регінко, обітрися*. Відчуваючи провину, мовець усвідомлює недостатність одного лише прохання та вдається до формування мотиву для спонукуваної дії: *Се було потрібне і для тебе, і для мене*. Але адресант

передбачає, що такого виправдання також недостатньо, і шукає переконливіший засіб мовленнєвого впливу, як-от: *Се не зі злого серця, а для нашого добра*. Зрештою, сумніваючись у переконливості своїх аргументів, мовець виголошує загальновідомий вислів *Від любого пана мила й рана*, який, на його думку, остаточно допоможе досягнути поставленої комунікативної мети.

Серед комунікативно однорідних висловлень, призначених забезпечити достатність актуальної інформації, які мовець виголошує згідно з наростанням їх семантико-прагматичного потенціалу, узагальнення постає як найбільш значуща інформація, що відповідно завершує градаційний ряд та ситуацію комунікативних труднощів і пошуку. Для підтвердження дивись приклад:

– *Мамо, ми вже не зможемо бути разом. Мар'янка знову поїде туди, де була зі своїм татом...*

– *Та то всяке буває, сину... А може, у неї все зовсім по-іншому складеться. Час змінює плани. Час – великий дохтор* (М. Вакалюк-Дорошенко). Мовби сумніваючись у дієвості, переконливості актуальної інформації, що імплікується як *Не сумуй! Не переживай!*, мовець її не вербалізує, заступаючи узагальненням *Та то всяке буває*, що перебирає на себе функцію втішання. Відчуваючи недостатність такої аргументації, мовець продовжує комунікативний пошук переконливішої, достатньої інформації. Градаційно це виглядає так: *А може у неї все інакше складеться... Час змінює плани. Час – великий дохтор*. Наведений ряд завершують саме узагальнення, виконуючи роль інформаційно-прагматичної домінанти: *Час змінює плани. Час – великий дохтор*.

Подібні висловлення підтверджують статус узагальнення як достатнього змісту, що в контексті ширшого висловлення корелює з актуальною, необхідною, інформацією. З іншого боку, вони засвідчують, що узагальнений зміст виводиться з системи певних фонових знань людини в

процесі пошуку найоптимальніших засобів реалізації комунікативного наміру мовця.

Теза про те, що узагальнення сприяє ефективнішому досягненню комунікативного наміру мовця, детермінує аналіз реакції адресата на пропоноване йому узагальнене висловлення та актуалізує явище зворотного комунікативного зв'язку. Він трактується як “реакція адресата на повідомлення, яке допомагає адресантові зорієнтуватися в особі адресата, визначити міру дієвості своїх аргументів, переконатися в досягненні чи недосягненні комунікативної мети” [18, с. 67]. Відповідно наводиться приклад:

Василь: *Побалакати хочу з тобою.*

Галя: *Приходь додому та й побалакай, поки не виженуть.*

Василь: *Мабуть, не прийду...Тотож-бо й є, що виженуть.*

Галя: *А вовка боїшся, то й в ліс не ходи.*

Василь: *Ні, я прийду... завтра прийду... бо ти мені... така люба...*

(М. Старицький). Актуальна інформація, яку виголошує мовець, становить зміст спонування: *Приходь додому...* Однак співрозмовник відмовляється від пропозиції. Відповідно мовець зазнає комунікативної невдачі. Ситуація змінюється, коли він вдається до висловлення узагальненого змісту: *А вовка боїшся, то й в ліс не ходи*, з якого адресат робить висновок, що його підозрюють у боягузстві. Це спонукає співрозмовника до спростування, чим досягається бажаний для мовця результат. Підтвердженням цього є репліка: *Ні, я прийду*. Роль зворотного зв'язку як увиразнювача функціонального навантаження речень узагальненого змісту демонструє також наступний контекст:

Мотря: *І ти його цілувала?!*

Наталка: *Атож, дивилася б!*

Мотря: *Ой, гріх же так!*

Наталка: *Гріх у міх, а спасіння в торбу! Треба так діувати, щоб було що і на старість згадати.*

Мотря: *А й справді. Для того і молоді літа...* (М. Старицький). Мотря засуджує вчинок співрозмовниці. Наталка, виправдовуючись, вдається до градації узагальнень – життєвих формул (*Гріх у міх, а спасіння в торбу! Треба так діувати, щоб було що на старість згадати*), чим переконує Мотрю в правильності своїх вчинків і навіть домагається від неї схвалення такої поведінки: *А й справді... Для того і молоді літа...*

Отож, аналіз зворотного зв'язку, важливого в комунікації, виразно підтверджує комунікативну спрямованість висловлень узагальненого змісту. Її реалізація охоплює такі етапи: 1) намір мовця ефективно донести до слухача актуальну, необхідну, інформацію, повідомити про стан справ; 2) бажання адресанта зробити своє висловлення семантично достатнім; 3) вибір із системи фонових знань висловлення узагальненого змісту, яке адекватне для актуального стану справ і достатнє для семантико-прагматичного увиразнення необхідної інформації.

Встановлено також три способи введення узагальнення в структуру висловлення: 1) супровід актуальної інформації; 2) передування актуальній інформації; 3) заміщення актуальної інформації. При цьому зміст актуальної інформації та узагальнення співвідносяться між собою відповідно до критерію необхідне/достатнє. Кожен із указаних способів відзначається певним комунікативним навантаженням речень узагальненого змісту: 1) супроводжуючи актуальну інформацію, вони забезпечують її семантичну достатність; 2) передуючи актуальній інформації, готують до якомога ефективнішого її сприймання; 3) заступаючи актуальну інформацію, узагальнення репрезентує її опосередковано, зокрема через викликані імплікації, що спираються на фонові знання.

Чинники, що створюють необхідність узагальнення змісту в реченнєвій структурі, визначаються як: 1) потреба в наданні належної переконливості змісту висловлення/актуальному повідомленню; 2) намагання мовця ефективно впливати на слухача. Комунікативна спрямованість узагальненого

змісту детермінує увагу до мовленнєвих ситуацій, які реалізують узагальнення.

3.2. Ознаки мовленнєвих ситуацій, що реалізують узагальнення

Комунікативні особливості висловлень узагальненого змісту відображають суб'єктивну, антропоцентричну природу мовленнєвої ситуації. Як відомо, конкретна ситуація спілкування передбачає наявність комунікантів, яких вона спонукає до міжособистісної інтеракції [18, с. 337]. Мовленнєва ситуація пов'язана насамперед з уявленням про її учасників та характер їх стосунків. Будь-яке висловлення, зокрема узагальнене, окреслюється завжди в діалогічному аспекті. Це узгоджується з тим, що всі вияви мовленнєвої діяльності спрямовані на сприйняття співрозмовника. Ним може виступати не тільки індивід, але й вся читацька аудиторія, включаючи й майбутні покоління, не тільки друга особа, але й власне “Я”. Наприклад: *Катря плаче так – сльоза сльозу пробиває. – Не плач! **Не такий чорт страшний, як намальований,** – каже Назар* (М. Вовчок) – узагальнене висловлення адресоване безпосередньому слухачеві, Катрі, з метою її заспокоєння, втішання. Натомість узагальнене висловлення *Коли що-небудь добре маєш, ніколи не треба похвалитися, бо поголос – ворог лютий. Ганка це вже зрозуміла пізніше, коли до неї Тюпа прийшов* (Є. Гуцало) адресується всій читацькій аудиторії. Оповідач-автор звертається до читачів, котрі не є безпосередніми учасниками діалогу і з допомогою узагальнення готує їх до сприйняття наступних подій у житті головних героїв. В іншому контексті: *Немає нічого невтішнішого, ніж закохані у передчутті розлуки. Лікар дозволив Мальві бути при ньому, і лише потім збагнув, що та свобода могла спричинитися до гіршого* (В. Земляк) – автор також апелює до всіх читачів. Він, залучаючи узагальнення, налаштовує їх на пояснення суті помилки лікаря. Інколи адресатом узагальнення є сам мовець – це явище має назву автокомунікації. Як зазначає І. Ковтунова, звернення до себе – це не монолог, а діалог між різними аспектами людського “я”. Такий внутрішній діалог характерний для людей із розвиненою самосвідомістю. Узагальнення

з різними значеннєвими відтінками та комунікативними намірами походить від найвищого Я – Совісті, Розуму, Етичної свідомості й адресоване воно тому “я”, що взаємодіє із зовнішнім світом [83, с. 64-65]. Як зразок наводиться опис автокомунікації: *Я тільки зітхав, слухаючи батька. Тепер уже добре знав: вони – два чоботи пара. Яблуко від яблуні недалеко падає. Так думав, але не сказав цього, не хотів злити старого* (М. Вакалюк-Дорошенко). У цьому випадку син, розмірковуючи про свою життєву позицію, внаслідок поглибленого самоаналізу приходять до простої істини, оформленої як прислів'я. Подібне спостерігається й у контексті: *Пішов Тарас смутний, приголомшений. Піду топитися! Глянув навкруги: жаль світу ясного... – Буду хоч жити, аби жити! Сонце всім світить рівно* (С. Васильченко). Тут внутрішнє “Я” підказує хлопцеві, що варто продовжувати життя, бо воно дароване кожному.

Комунікативний статус учасників спілкування, що конкретизуються як “мовець” та “адресат”, слугує за інваріантну модель, варіанти якої відрізняються насамперед кількісними модифікаціями. Останні детермінують виділення різновидів комунікації, що визначаються як мікрокомунікація, мідікомунікація та макрокомунікація. Мікрокомунікація – це вид комунікативної діяльності, активними адресантами якої виступають індивіди, адресатами можуть бути окремі індивіди, соціальні групи й масові сукупності людей. На рівні мідікомунікації в ролі мовця виступає соціальна група людей (множини людей зі спільними соціальними ознаками), а співрозмовником може бути або соціальна група, або масові сукупності людей. Макрокомунікація – це масова комунікація, активними учасниками якої є великі сукупності людей (множини випадково зібраних людей) [18, с. 36]. Узагальнені висловлення в основному функціонують у сфері мікрокомунікації. Мовцем переважно виступає окремий індивід, його співрозмовниками можуть бути: інший індивід, певна соціальна група або ж масові сукупності людей. В окресленій ситуації актуалізується роль мовця, що, дбаючи про семантичну наповненість та комунікативну ефективність

свого висловлення, вдається до виголошення сентенцій, та слухача, якому сентенції адресовані. У цьому плані простежується певна залежність способу введення мовцем узагальнення в структуру висловлення від характеру кількісної модифікації адресата. Зокрема, опосередкована репрезентація актуальної інформації в узагальнених висловленнях здебільшого характерна в тому випадку, якщо в ролі адресата виступає група (маса) людей: – *Біда нас присідує, паночку, чимраз дужче і дужче, – відповіли селяни. – Пан Біг біду сотворив, аби люди билися із нею, – мовив Євген (І. Франко). А німець тоді й промовив до селянської юрби: **Бога треба поважати, вірити в нього** (М. Вакалюк-Дорошенко). – *Ой, Устечко! – журиються дівчата! – Яково-то буде тобі, що вона така непривітна?! – А що ж, – кажу, – дівчата! **Журбою поля не перейдеш, та й од горя не втечеш*** (М. Вовчок). В усіх наведених прикладах основна інформація не вербалізована. Вона заступається узагальненими висловленнями, які дозволяють логічно вивести її зміст, порівняй: *Пан Біг біду сотворив, аби люди билися із нею* → *Боріться самостійно з бідою*; *Бога треба поважати, вірити в нього* → *Ходіть до церкви. Не будьте атеїстами*; *Журбою поля не перейдеш, та й од горя не втечеш* → *Не журіться, не варто*. У такій формі групової комунікації помітним є те, що у звертанні до адресата, яким постають ті чи інші соціальні групи людей, мовець віддає перевагу апелюванню до загальнолюдських істин, замість того щоб вдаватись до тих чи інших конкретних спонукань (вимоги, прохання тощо).*

Висловлення узагальненого змісту часто передують необхідній інформації в тій ситуації, коли адресатом висловлення виступає аудиторія (в основному, читацька). Автор, використовуючи життєву формулу, намагається підготувати читачів до адекватного сприйняття наступних подій як закономірних процесів, наприклад: *Шикула такий же зарібник, як і інші, але відважний, переходив кордон і приносив звіти дешево мануфактуру. Це давало йому змогу прогудувати сім'ю. Але жбан носить воду до пори. Одного разу Шикула натрапив на варту і наклав головою* (Ф. Малицький).

Натура людська – дивна. Хоча о. Нестор чув добре, що celibat замкнув ціле його життя, то все-таки він не любив жонатих попів (І. Франко). Зміст загальновідомих висловів *Жбан носить воду до пори* та *Натура людська – дивна* доступний і зрозумілий будь-якому адресату – члену мовного соціуму. Отож, на рівні інтуїції читач формує припущення щодо можливого перебігу подій на зразок: *Мабуть, станеться якесь лихо чи будуть якісь суперечності, неузгодженість*. Відповідно автор-мовець реалізує комунікативну мету – підготовку читача до сприймання пропонованого варіанту розгортання подій.

Кількісний вимір мовленнєвої ситуації узгоджується з соціально-психологічними особливостями ситуативного контексту, котрі виявляються в характері стосунків між учасниками спілкування, пов'язаному з їх соціальними, віковими та індивідуально-психологічними ознаками, що зумовлюють рівність/нерівність комунікантів за певними параметрами. Проте окреслений чинник не релевантний для мовленнєвої ситуації, у якій формується узагальнений зміст. Характер стосунків її учасників довільний: комунікантами часто виступають подружжя, батьки і діти, начальники і підлеглі, особи, що досягли певного статусу в суспільстві, та звичайні пересічні люди. Потенційно кожна людина незалежно від вікових, статевих чи соціальних ознак здатна використовувати і сприймати узагальнені висловлення, що значною мірою вербалізують досвідні знання членів соціуму. Це ілюструють приклади:

– *Нехай пан староста не бояться!* – *вспокоював його бурмістр.* – *Одна річ говорити, а інша – зробити.* *Хочуть люди говорити, то нехай говорять – від слів до діла іще дуже далеко* (І. Франко). – мовець, бурмістр за посадою, вдається до узагальнення, щоб заспокоїти старосту – нижчого за соціальним статусом. Або: – *А ви погляньте на Пинтю: не встигне хильнути склянку-другу – і вже готовий. Хіба це шеф? Шеф усюди повинен бути шефом: і у великій політиці, і за чаркою* (М. Вакалюк-Дорошенко). Мовець, звичайний службовець, висловлюючи серед співрозмовників, чиновників,

докір шефу поліції за його невміння вести себе за столом, підтверджує своє ставлення до керівника загальним твердженням.

На фоні нерелевантності характеру стосунків між мовцем та слухачем у мовленнєвій ситуації, що реалізує узагальнення, актуалізується психологічна характеристика адресанта. Він ставить себе вище за слухача не в плані соціальної, вікової чи родинної субординації, а з огляду на власну життєву позицію. Зокрема, він уважає, що має певний життєвий досвід у тій чи іншій галузі, який дає право вдаватись до використання сентенцій. Іноді мовець вербалізує це переконання, наприклад: *Знаю з власного досвіду. Найгірше, що може бути, – це отупіння. Завжди те саме. Позіхаєш, робишся кволим...* (Б. Лепкий). Сільський вчитель радить простій дівчині займатися самоосвітою та при цьому формує в неї мотив до спонукованої дії, вдаючись до висловлення узагальненого змісту, істинність якого перевірена власним життєвим шляхом. Аналогічне явище простежується й у наступному висловленні: – *Любила на свою біду. Тепер нема ні його, ні дитини, ні Раду, ні родичів – нікого. Тетяно, Тетяно, – додає сумно, – що ти, доньцю, знаєш, що значить в грудях жінки жаль? Жаль ваги не знає...* (О. Кобилянська). Тут мовець використовує афоризм із метою підсилення емоційного впливу на слухача, а перед тим мотивує його використання, протиставляючи життєвому досвіду слухача власний досвід: саме риторичне питання *Що ти, доньцю, знаєш?* імплікує вказане протиставлення (*Ти ще мало жила у світі й нічого не знаєш, а я вже знаю, що таке жаль*). Подібну вербалізацію самооцінювання мовця демонструє діалог: **Марійка:** *Хоч би швидше він приїхав.* **Любич:** *Я того найбільше боюся, бо знаю: для слабої найстрашніше – всяка несподіванка, все те, що може кров стурбувати. Отож, я наказую найпильніше, щоб оберігали її* (М. Старицький). Життєва формула, якою лікар аргументує свій наказ, акумулює досвідні знання членів соціуму, але й водночас виводиться ним на основі власного досвіду, що робить аргумент більш переконливим.

Формування узагальненого змісту у висловленні може визначати й такий складник соціально-психологічного виміру ситуативного контексту, як намагання мовця виконати певну комунікативну роль. Її трактують як “відносно постійну, внутрішньозв’язану й очікувану іншими систему комунікативних (зокрема, мовленнєвих) вчинків індивіда, значною мірою визначену його соціальним статусом, віковими, гендерними та іншими чинниками” [18, с. 337]. Так, мовець вдається до висловлень узагальненого змісту, аби створити ефект комунікативної ролі порадника, готового допомогти, наприклад: *Вдовиця мовчала хвилинку. – Кождий має свої погляди на такі речі, однак, як то кажуть, – “І мудрому чоловікові не встид послухати поради”.* – Для мене нема поради, Маргарето, – відповіла тихо Олена. – **“На милування нема силування”** (О. Кобилянська). Мовець, висловлюючи узагальнення, готує слухача до сприйняття його поради, повчання. При цьому Маргарета намагається підказати Олені, як діяти, вважаючи себе старшою, а тому авторитетнішою й досвідченішою (вона вдова, була заміжньою, тому добре ознайомена з позитивними та негативними моментами подружнього життя). Учасник комунікативного акту часто використовує висловлення узагальненого змісту, виконуючи роль “третейського судді”, суть якої полягає у розв’язанні всіляких конфліктів, мирному вирішенні суперечок та непорозумінь. Наприклад:

– *І чого доброго учить ся він в тім казино!*

– *Так-то, панотче, так! Та все ж таки нам, старим, не слід свої міркування накидувати молодежжі. **Молодість мусить вишумітися. Молодіж потребує вражінь, емоцій*** (І. Франко) – мовець виголошує узагальнене висловлення, аби виправдати сина та врегулювати конфліктну ситуацію. Чітко простежується схильність до виголошення узагальнених висловлень особистостями, яким підсвідомо притаманна так звана “комунікативна позиція Батька” [18, с. 109]. Для них характерні наявність у свідомості стереотипів поведінки, впевненість у собі, відчуття власної переваги над іншими, нав’язування свого заступництва, безапеляційність.

Наприклад: **Горпина:** *Та й я сподівалася, що весілля, але ж бо Галя...* **Лопух** (махнув рукою): *А, чудерначка, як завжди! Коли туман у голові, то наймиліша самотність. Піди до неї, шепітни, щоб не барилась і подавала рушники* (М. Старицький) – комунікативна поведінка Лопуха яскраво виражає моралізаторство та безапеляційність. Подібне виявляється й у інших аналізованих контекстах: **Марійка:** *А нащо ж воно те все знати?* **Недольський:** *Як нащо? Чим більше знаєш, тим більше й собі, і людям станеш у пригоді. Знаття, моє серденько, єсть сила, велика сила, тільки дорога, не всякому до неї доскочити* (М. Старицький) – комунікативна позиція Недольського, батька Марійки, характеризується повчальністю, нав'язуванням дочці певного стереотипу світосприйняття та життєвих цінностей. Або ж: – *Він вже чи не на кожнім танці мусить бути, – жалілася мати. – Та нехай собі. Хто молодий, той гуляє* (О. Кобилянська) – батько чітко вказує на свою позицію стосовно поведінки сина, виражаючи при цьому поблажливість до нього.

Узагальнені висловлення актуалізують також гендерні стереотипи комунікації, певною мірою виявляють відмінності мовленнєвої поведінки чоловіка й жінки. Зокрема, чоловіки використовують узагальнення, аби чітко й жорстко продемонструвати свою позицію, наприклад: – *Мені його жаль. – Чого? Най, Ганю, поборикається трохи із життям. Усім не зашкодить взятися із долею понід сили. – А не зломиться він, Петре? – Дитина не навчиться ходити, поки собі крові з носа не пустить* (Б. Лепкий). Натомість жінки вдаються до узагальнення, аби формулювати свої переконання, бажання, поради тощо непрямо, в завуальованій формі, надати висловленню більш емоційного забарвлення, наприклад: – *Се я добре пам'ятаю, Олено. Ти казала, що не могла би-сь без любові до нікого належати. – Бачиш, Стефане, – обізвалася вона тихо, – природа каже правду, а супроти неї йти – значило б те саме, що звертати зброю проти себе. – Вони, може, будуть тобі яку блискучу партію надставляти. О, Олено! І залізо ломиться* (О. Кобилянська). У цьому випадку виразно

простежується емоційність та розлогість жіночих аргументів, виражених висловленнями узагальненого змісту, та “залізна логіка” чоловіка, який за допомогою лаконічних та влучних висловів виявляє побоювання щодо непохитності своєї коханої.

Отже, формування узагальненого значення, яке відповідає наміру мовця забезпечити ефективну передачу інформації чи здійснити певний комунікативний вплив на слухача, відбувається в умовах відповідної мовленнєвої ситуації. При цьому окреслюються такі її особливості: 1) довільність стосовно кількісного складу учасників: відповідні синтаксичні структури функціонують у сфері мікрокомунікації, в якій мовець постає як окремий індивід, а адресатом може бути інший індивід, певна соціальна група чи масова сукупність людей, або ж вони уживаються при автокомунікації; 2) багатоплановість характеру стосунків між мовцем та слухачем: потенційно кожна людина незалежно від вікових, статевих чи соціальних ознак здатна використовувати та сприймати узагальнені висловлення; 3) актуальність психологічних характеристик мовця: він ставить себе вище за слухача з огляду на свою життєву позицію та намагається виконати певну комунікативну роль, зокрема комунікативну роль “порадника”, “батька” чи “третейського судді”. Водночас мовленнєва ситуація, демонструючи певні закономірності реалізації узагальнення, безпосередньо не впливає на способи його введення у структуру висловлення, вибір яких є довільним.

Комунікативна ситуація, у якій реалізується намір мовця відповідним чином вплинути на слухача, забезпечивши семантичну достатність адресованої йому актуальної інформації, визначає тип семантичної структури реченнєвих конструкцій, що репрезентують узагальнення.

3.3. Семантична структура речень узагальненого змісту

Семантична структура речень узагальненого змісту становить модусно-диктумне утворення, інваріантне для конструкцій різної формальної будови.

3.3.1. Диктумний зміст узагальнених конструкцій

Диктумний зміст речення звернений до об'єктивної дійсності. Він відображає певну ситуацію та досліджується за допомогою поняття пропозиції – семантичної моделі ситуації [38, с. 114]. Пропозиції речень узагальненого змісту є моделями типових, загальновідомих ситуацій, що становлять фонові знання мовців певного соціуму. Зокрема, простежуються такі площини узагальнення:

1. Знакові істини тієї чи іншої галузі людської діяльності (науки, мистецтва, релігії, права тощо), наприклад: *Між поезією і популярністю завжди є якась полярність* (Л. Костенко); *Малі злочини часто підлягають великій карі* (Ю. Збанацький); *Не можна ремствувать на святу волю* (М. Старицький); *Злодій і здирищик ніколи своєї вини сам не признає* (М. Старицький).

2. Умовиводи, здобуті на основі практичного досвіду (невблаганний плин часу, сенс життя, покликання людини тощо), наприклад: *Згадка не вічна: зітхнеш – і одлетить* (Л. Костенко); *Минуле назад не вертається* (М. Старицький); *У людей на світі є призначення* (Леся Українка); *Для доброго діла варто і життя не пожалувати* (Б. Лепкий); *Двом богам служити не можна* (М. Старицький).

3. Життєві обставини, що визначають світосприйняття та поведінку людини: *Непевність тривожить людину* (Б. Лепкий); *Гвалтом зла не викорениш, а більш роздратуєш* (М. Старицький); *Найбільшу радість пізнаєш тоді, як відчуваєш, що потрібен людям* (Л. Кірик-Радомська); *Війна людьми, як вітер листками, по широкому полю гонить* (Б. Лепкий).

4. Типові стани, суспільні характеристики та взаємовідносини людей, які зумовлюють: а) рід занять: *Артист може не любити нікого і нічого, а творити архітвори* (Б. Лепкий); *Той солдат, хто на війні зберіг душу* (Ф. Малицький); *Адвокат і лікар не вибирає собі клієнтів, але йде там, де його кличуть, і показує, що вміє* (І. Франко); б) соціальний статус та соціальна значущість: *Господар без господині – то лиш наполовину чоловік*

(Б. Лепкий); *Кажуть – сироті сонечко мріється, а воно й справді гріється...*
 (С. Васильченко); *Голий розбою не боїться* (Б. Лепкий); в) вікові особливості: *Підлітки для солідності мусять мати минуле* (Л. Костенко); *Людина старших років живе мозком* (Ю. Яновський); г) гендерні особливості: *У жінок завжди в голові крутиться те саме коло з одних виглядів, стрічань і любоців* (М. Стельмах); *Око жінки бачить і крізь одягу* (Ю. Яновський); *Жінку старять роки і чоловік* (М. Стельмах); *Жінки не вміють тримати таємницю* (В. Земляк); г) кровноспоріднені, родинні стосунки: *Для своєї дитини й голову під сокиру покладають* (М. Вовчок); *В хаті, де повно зведень, завжди буває пекло* (С. Васильченко); д) одвічні почуття (кохання, ненависть, дружба тощо): *Кожен день, неначе каторга, коли кохання без взаємності* (Н. Гнатюк); *Хто зрадив раз, той зрадить і сто* (М. Вакалюк-Дорошенко); *Половина всіх трагедій і нещастя – від кохання різних категорій, що його так прекрасно оспівують поети і прагнуть люди* (О. Копиленко); е) відчуття, викликані впливом довкілля: *Коли клекіт лелек чуєш, тепло стає в грудях* (Л. Кірик - Радомська); *Чоловіка вся звірина боїться, він – її цар* (Б. Лепкий).

5. Типові стани, характеристики, поведінка тваринного світу, наприклад: *Для птаха все щастя в польоті* (Л. Кірик-Радомська); *Тварини передчують біду раніше, ніж люди* (В. Земляк); *У кожного звіра є свої вороги і друзі, свої турботи і прикраси* (Ю. Збанацький); *Тихий закон лісових мешканців такий: сам їж, та дивись, щоб, бува, і тобою хто не поснідав* (Ю. Збанацький).

Диктумний зміст узагальнених синтаксичних конструкцій не обтяжений обмеженнями у плані монопропозитивності/поліпропозитивності. Аналізовані структури репрезентують пропозиції, що співвідносяться як з простими, так і зі складними ситуаціями дійсності. Порівняй: *І в дівчат є розум* (О. Кобилянська) – семантично просте речення узагальненого змісту містить одну пропозицію: “дівчата мають розум”/“дівчата розумні”.
Степан: *Одкинулися од мене селяни. Дід: Від дикості і нужди люди*

озвірюють (М. Старицький) – семантично ускладнене просте речення узагальненого змісту містить дві пропозиції, поєднані відношенням кон'юнкції, – “панує дикість”, “панує нужда”, – що пов'язані з пропозицією “люди озвірюють” логічним причинново-наслідковим відношенням. *Доброму всюди добре, – відповіла паленіючи Галя. – Ні, пані! І лихий поміж добрими здобріє, – промовив Шагай* (Б. Лепкий) – просте семантично неелементарне речення є поліпропозитивним, оскільки позначає чотири ситуації дійсності: “людина – лиха”, “людина є між людьми”, “люди – добрі”, “людина здобріє”. Між пропозиціями в складній семантичній структурі встановлюється умовно-наслідкове відношення із певним нашаруванням допустовості. Порівняй: “Якщо навіть лиха людина опиняється між добрими людьми, вона здобріє”. Поліпропозитивність здебільшого виявляється в складних реченнях, позначених узагальненою семантикою, наприклад: – *А тим часом ліпше би твій “кохайонци” стерігся, щоб кости цілі були. Не викликай вовка з лісу, бо прийде і з'їсть* (І. Франко); *Сьогодні отцю не до того. Та й не на те він кінчав духовну академію. Треба стояти над особистими інтересами, коли батьківщина в небезпеці* (Ф. Малицький); *Дівчина: А хоч би й побралися, чи то ж ще щастя? Наталка: Ох, правда: краще не вінчатися без любові, а вірно кохатися без шлюбу* (М. Старицький); *Скоро мова мовиться, та не скоро діло робиться. Який не був радісний світ хлопцеві, як не тікав він від отих злиднів, однак дедалі і йому часом тьмарився світ* (С. Васильченко); *Життя не просте, у ньому треба триматися мужньо* (Ю. Збанацький).

Загалом протиставлення монопропозитивних та поліпропозитивних конструкцій узагальненого змісту дає підстави для висновку стосовно того, що в монопропозитивних структурах узагальненню підлягає та чи інша окрема ситуація дійсності. Поліпропозитивні структури засвідчують, що узагальненню підлягають не стільки самі ситуації, скільки взаємозв'язок між певними ситуаціями дійсності. При цьому такий взаємозв'язок осмислюється як один із фрагментів фонових знань людини.

3.3.2. Характер співвіднесеності пропозитивного змісту з дійсністю

Специфіка речень узагальненого змісту полягає в тому, що ситуація, яка моделюється мовцем і репрезентується в синтаксичній структурі, безпосередньо не пов'язана з реальною дійсністю. Вони характеризують певний стан речей як такий, що існує не в дійсності, а лише у свідомості мовця. Реалізація таких реченневих структур у мовленні відбувається на основі прагматичної установки мовця: він моделює ситуацію, спираючись на людський досвід (фонові знання) з метою реалізувати комунікативне завдання – забезпечити якомога ефективніше сприйняття слухачем необхідної інформації. При цьому денотатами речень узагальненого змісту виступають два типи ситуацій:

1) ірреальні еталонні ситуації, які на даний момент не існують в дійсності, тобто не реалізуються в часовому та просторовому континуумі, однак, як правило, є типовими, такими, що трапляються завжди й усюди;

2) ірреальні еталонні ситуації дійсності, які взагалі не співвідносяться з пропозитивним змістом, а репрезентують цілісний комплекс асоціацій, що базуються на досвіді всього людства.

Ситуації першого типу репрезентують речення узагальненого змісту в таких висловленнях, як-от: – *Все гаразд, Іване Павловичу. А я згоден на вашу пропозицію. Чоловік од праці живе й помирає од праці* (В. Міняйло); – *Кажуть, перед загибеллю корабля всі щури покидають його. Ми з вами, Тимку, теж, як щури.* (М. Вакалюк-Дорошенко). У першому прикладі пропозитивний зміст *А я згоден на вашу пропозицію*, який втілює необхідну інформацію, узгоджується з реальною ситуацією. Ситуація, представлена в реченні узагальненого змісту *Чоловік од праці живе й помирає од праці*, не реалізується в даному просторово-часовому континуумі, однак є типовою для всіх ситуацією-еталоном. Мовець відтворює її, оскільки вважає найбільш адекватною реальній картині дійсності: з допомогою конструкції узагальненого змісту, яка презентує таку ситуацію, він умотивовує слухачеві свою згоду на пропозицію. У другому прикладі пропозиція конструкції *Ми з*

вами, Тимку, теж, як щури, яка репрезентує актуальну (необхідну) інформацію, виступає моделлю реальної ситуації. Денотатом речення узагальненого змісту *Кажуть, перед загибеллю корабля всі щури покидають його* є ситуація, яка потенційно реальна, однак в даному просторово-часовому континуумі не реалізується. Така ситуація сприймається слухачем як типова та закономірна, як чітко визначений еталон, номінація якого дозволяє здійснювати певний вплив на слухача. Її співвіднесення з актуальною здійснюється як дотекстова мовно-мисленнева операція.

Ситуації другого типу здебільшого становлять “чітко визначені еталони, що сприймаються як сталі образи” [65, с. 142], для яких характерні “відтворюваність, цілісність значення, надслівність” [1, с. 23]. Вони репрезентуються фразеологічними конструкціями. Для прикладу дивись висловлення: – *Буде содома в повіті. Будуть переслідування, гоніння, пакости, – задумчиво мовив о.Семенович. – Авжеж! – Де дрова рубають, там тріски летять*, – додав о. Зварич (І. Франко); **Домаха:** *Ой, уже й життя моє – горе безпросвітнє!* **Циганка:** *А ти б пошукала собі радості. Не тільки того світу, що у вікні.* **Домаха:** *Ой, що ви? Не хочу я другої долі...* (М. Старицький); – *Ви не з їх круга. Ви русин, хлопський. Бояться, щоб ви не повикривали їх бруду, погані – дідько знає, чого вони ще бояться. Знаєте, у кого смалець на голові, той боїться сонця* (І. Франко). У першому прикладі пропозиції реченневих структур *Буде содома в повіті, будуть переслідування, гоніння*, у яких зосереджена необхідна інформація, моделюють передбачувані реальні ситуації. Ситуація, представлена в реченні узагальненого змісту *Де дрова рубають, там тріски летять*, безпосередньо не пов’язана з реальним процесом спілкування. Мовець вдається до фразеологізації й репрезентує не конкретну ситуацію дійсності, а номінує життєвий постулат, відомий кожному, як аргумент для переконання співрозмовника в тому, що настануть важкі часи в повіті у зв’язку з політичними репресіями. Крім того, застосоване узагальнення сприймається слухачем метафорично: образ дерев, унаслідок зрубу яких летять тріски,

мимоволі асоціюється з нещасними людьми. У другому діалозі пропозиція реченневої структури *А ти б пошукала собі радості*, яка репрезентує актуальну інформацію, моделює ще не здійснену, але бажану реальну ситуацію. Ситуація, представлена реченням узагальненого змісту *Не тільки того світу, що у вікні*, не реалізується в момент мовлення та не співвідноситься з пропозитивним змістом. Фразеологічна конструкція демонструє філософсько-логічне узагальнення фактів дійсності й відтворює зміст, який здатні зрозуміти всі члени мовного соціуму на основі фонових знань: *Людина не повинна обмежуватися лише тим, що найближче та доступніше, а відкривати для себе нові простори*. Крім того, узагальнення сприймається слухачем образно, символічно: вікно – це щось доступне та близьке, світ – це загалом життєдіяльність людини. У третьому прикладі пропозиції речень *Ви не з їх круга. Ви русин, хлопський. Бояться, щоб ви не повикривали їх бруду, погані – дідько знає, чого вони ще бояться*, які подають необхідну інформацію, моделюють реальні ситуації. Речення узагальненого змісту *У кого смалець на голові, той боїться сонця* як фразеологічна конструкція не корелює з пропозитивним змістом і представляє не конкретну ситуацію об'єктивної дійсності, а життєву істину, яку мовець використовує з метою переконання співрозмовника в тому, що селяни бояться його через те, що вони неодноразово порушують закон. При цьому використане узагальнення сприймається слухачем на основі асоціативних зв'язків: люди, чиї голови намащені смальцем, виступають образами злочинців, правопорушників, натомість сонце символізує закон, право, правду.

Загалом доцільність уживання в конкретному контексті речень узагальненого змісту, що співвідносяться з еталонними ситуаціями, які або умовно моделюються мовцем або сприймаються на основі асоціативно-образних зв'язків, визначається пресупозитивними знаннями учасників комунікації.

3.3.3. Організація модусного змісту речень зі значенням узагальнення

Специфіка речення як основної синтаксичної одиниці виявляється в сукупності обов'язкових суб'єктивних значень, в яких реалізується комунікативний намір мовця, передається його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності. Комплекс таких суб'єктивних змістів узагальнюється поняттям модусу, що реалізується в системі модусних категорій [190, с. 81].

Своєрідність речень узагальненого змісту простежується стосовно вияву в їх структурі основних модусних категорій, що конкретизуються як актуалізаційні, кваліфікативні та соціальні.

3.3.3.1. Закономірності вияву актуалізаційних модусних категорій

Актуалізаційні модусні категорії служать для встановлення відношення об'єктивного змісту речення до моменту мовлення та учасників спілкування. Цю групу модусних категорій становлять персоналізація, часова і просторова локалізація. Модусну категорію персоналізації утворюють протиставлення “я-ти-вони”, модусну категорію часової локалізації – “тепер-до-після”, а категорію просторової локалізації – “тут-не тут”. Узагальнений вияв актуалізаційних модусних категорій супроводжується нейтралізацією вказаних протиставлень. У результаті виявляються “значення “всі, будь-хто” – для персоналізації, “завжди” – для часової і “всюди” – для просторової локалізації” [190, с. 84]. При цьому такі значення виражаються або лексично, або відсутністю спеціальних лексичних показників.

Конструкції узагальненого змісту репрезентують явище нейтралізації протиставлень в системі актуалізаційних модусних категорій. Для прикладу дивись речення: *Чоловік на цьому світі завжди все на Бога спирає* (Б. Лепкий). У наведеній структурі простежується узагальнення всіх трьох актуалізаційних модусних категорій: персоналізації, що маркується лексемами *чоловік* (в значенні *людина*), *Бог*, часової локалізації, на що вказує лексема *завжди*, та просторової локалізації, маркованої сполученням *на цьому світі* зі значенням тотальності, глобальності.

У реченнях узагальненого змісту спостерігається нейтралізація актуалізаційних протиставлень щодо суб'єкта, об'єкта, адресата, часу і простору. Тим самим ці структури постають як такі, де всі або певні компоненти змісту є неактуалізовані. Насамперед речення узагальненого змісту позначені неактуалізованою персоналізацією, зокрема стосовно суб'єкта, що може маркуватися лексично або засобом еліпсису. Наприклад: *Як-то ніколи не може **чоловік** передбачити нещастя і невинно потрапити в біду* (Б. Лепкий) – неактуалізований суб'єкт маркується лексемою *чоловік*. *Долі не змінити* (П. Бондарчук) – неактуалізований узагальнений суб'єкт не експлікується (пор.: *Долі нікому не змінити*). Неактуалізований, узагальнений вияв персоналізації викликає неактуалізованість одного або всіх компонентів змісту, наприклад: – *Так що тоді нам з вами робити? Кидати свій невдячний край на те, щоб чужі зайняли наше місце? – А чому б то ні? **Кожний** має право шукати щастя. Краще те, ніж сидіти на купі, як гниди* (Б. Лепкий) – зміст речення позначений узагальненою персоналізацією. Це значення маркується в суб'єктній позиції займенником *кожен*, семантика якого узгоджується з квантором всезагальності. Узагальнення персоналізації детермінує темпоральну та просторову узагальненість, яка в даному контексті лексично не позначається (порівняй: *Завжди і всюди **кожен** має право шукати щастя*).

Явище нейтралізації актуалізаційних модусних категорій дозволяє простежити серед речень узагальненого змісту конструкції з неактуалізованим суб'єктом, наприклад: *Дорога не любить чекати* (О. Кушнір); *Душа свої потреби має й звички* (Леся Українка); *Лиш молодість солодко плаче* (Л. Кірик-Радомська); конструкції з неактуалізованими суб'єктом та об'єктом, наприклад: *В'язниці вибирають неприборканих* (Л. Костенко); *Духовних осіб злі сили не чіпаються* (Б. Лепкий); конструкції з неактуалізованими суб'єктною та темпоральною синтаксемами, наприклад: *Звичай давнини дивують повсякчас* (Л. Романчук); *Споконвіків в людей одна є мова – братерська любов* (Леся

Українка); *Між поезією і популярністю завжди є якась полярність* (Л. Костенко); конструкції з неактуалізованими суб'єктивним, об'єктивним і темпоральним компонентами змісту, які можуть лексично не експлікуватися, наприклад: *Інколи бачиш світ, як вперше в житті* (Л. Костенко); *Щомиті світ дивиться нам в очі* (О. Сенатович); конструкції з неактуалізованими суб'єктивною, об'єктивною та локативною синтаксемами, наприклад: *В кожній країні є сподади раю* (Леся Українка) – (порівняй: *Люди у кожній країні згадують рай*); *Все продається на світі* (М. Старицький); конструкції з неактуалізованими суб'єктивною, локативною і темпоральною синтаксемами, наприклад: *Зависть чорна часто стоїть на нашій стежі* (Л. Шевело) – суб'єкт виражений засобом метонімії, порівняй: *Завидні люди часто стоять на нашій стежі*.

Основою для формування узагальненої семантики є відсутність актуалізації семантичного суб'єкта. Неактуалізований суб'єкт, що мислиться узагальнено, спричиняє відсутність актуалізації інших персоналізаційних компонентів і детермінує нейтралізацію протиставлень стосовно просторової та часової локалізації. Неактуалізованість компонентів змісту корелює зі ступенем узагальнення: вони перебувають у прямо пропорційних стосунках. В цьому аспекті виділяється своєрідний центр узагальнених конструкцій, де в семантичній структурі неактуалізованими є всі компоненти змісту, та периферія, де в семантичній структурі простежується лише неактуалізований суб'єкт, що мислиться узагальнено.

3.3.3.2. Модусна категорія авторизації у стосунку до речень узагальненого змісту

Речення узагальненого змісту активують кваліфікативні категорії модусу, що виявляють ставлення мовця до події, дають можливість реалізувати себе, свою волю, чинити відповідно до власних намірів. Групу кваліфікативних модусних категорій утворюють модальність, персуазивність, авторизація та оцінка [190, с. 82]. На особливу увагу заслуговує авторизація, що трактується як модусна категорія, за допомогою якої викладена в реченні

інформація кваліфікується щодо джерел чи способів її отримання. При цьому авторизація спирається на протиставлення *своє – чуже* чи *авторське – цитоване*.

Речення узагальненого змісту репрезентують інформацію, яка для мовця є “чужою”, однак такою, що обтяжена значенням тотальності: вони містять загалом відомі всім постулати. Мовець, продукуючи узагальнення, репрезентує слухачеві загальновідому сентенцію, щоб надати достатності необхідній інформації. Водночас він інтерпретує, осмислює цю сентенцію, актуалізуючи джерела її отримання. Відповідно в реченнєвій структурі експлікуються лексеми на позначення авторизаційних модусних предикатів: 1) слова зі значенням комунікації *кажуть, твердять, говорять* тощо, завдяки яким авторизаційний зміст конкретизується як виклад чужої, але загальновідомої інформації, наприклад: *Біда біду, як кажуть, переможе* (Л. Костенко); *Олжа, як твердять, медоносна, хоча ця істина відносна* (Л. Шевело); *Смерти, кажуть, не одперти* (М. Вовчок); 2) слова на позначення розумової діяльності або її результатів: *думати, вірити, знати, відомо* та їх контекстуальні синоніми на зразок *відома річ, світова річ* тощо, наприклад: *Недарма вірять: навчена відьма завжди зліша від родимої* (М. Стельмах); *Відома річ, що люди, краєвиди й ситуації бувають звичайно інші, ніж ми собі перед тим уявляли. І звичайно не такі гарні* (Б. Лепкий); *Світова річ, мої дівчатка любі! Тільки дурень не користується тим, що між руки пливе* (М. Старицький); *Із життєвої практики знаємо, що чоловіки завжди сердяться на інших тоді, коли самі вчинять якусь дурницю* (Ю. Збанацький).

При виявленні способу отримання “чужої” інформації, що пропонується слухачеві, мовець наголошує на її загальновідомості, заповнюючи позицію модусного суб’єкта при авторизаційному предикаті лексемами на зразок *ми, всі, всі ми, кожен*, наприклад: *Всі знають: кожному, що призначено, потому приділ* (М. Старицький); *Кожен зна, що смерти не одперти* (М. Вовчок); *Ми всі добре знаємо, що жінки не вміють*

тримати таємницю (В. Земляк); *Ми знаємо, як важко починати все спочатку* (Л. Кірик-Радомська). Ці лексеми за своєю природою є виразниками узагальнення, так званими “кванторами всезагальності” [27, с. 83-85]. Використовуючи їх, мовець маніфестує належність до спільноти, чим підвищує свою авторитетність як автора повідомлення та посилює ефективність його висловлення. Водночас у реченнях узагальненого змісту може простежуватися вербальна актуалізація авторитетних джерел, які для загалу вже стали символом людського досвіду та мудрості, наприклад: *Адже й Христос говорить, що деяке сім'я мусить падати на камінь* (І. Франко); *Адже добре старі люди говорять: чого замолоду навчишся, те потім як знайдеш* (І. Франко); *Ранок, як кажуть мудрі люди, мудріший за вечір* (Ю. Збанацький).

Здебільшого в реченнях узагальненого змісту модусний суб'єкт при експлікованому модусному предикаті лексично не виражається. Однак мовна компетенція дозволяє його передбачити, домислити в механізмі узагальнення, наприклад: *Дитячі сльози, кажуть, то вода* (Н. Віргуш); *Чарівницям, кажуть, треба всю свою силу віддавати* (О. Кобилянська). Порівняй: *Всі кажуть, що дитячі сльози – це вода; Всі кажуть, що чарівницям треба всю свою силу віддавати.*

З іншого боку, характерною особливістю речень узагальненого змісту видається імпліцитність авторизації. Загальновідома інформація, що міститься в них, подається об'єктивовано, абстраговано від автора, і часто мовець вважає зайвим вербалізувати джерело та спосіб її отримання. Порівняй:

<i>В епоху гласності всі до всього звикають</i> (Л. Костенко).	<i>Знаємо (відомо, відома річ), що в епоху гласності всі до всього звикають.</i>
<i>У житті кожен міряє все по собі</i> (О. Сенатович).	<i>У житті, як стверджують (говорять, кажуть), кожен міряє все по собі.</i>

Отже, вияв авторизації в реченнях узагальненого змісту узгоджується з тим, що мовець кваліфікує інформацію як загальновідому. При цьому

позиції модусного суб'єкта та авторизаційного предиката заміщуються відповідними лексемами або ж не експлікуються.

3.3.3.3. Категорія персуазивності як елемент модусу речень узагальненого змісту

Персуазивність – модусна категорія, за допомогою якої мовець кваліфікує повідомлене з погляду його достовірності. При цьому “йдеться не про правдивість/неправдивість як відповідність чи невідповідність об'єктивному станів речей, а про суб'єктивне ставлення мовця до інформації – його впевненості/невпевненості в достовірності викладеного” [183, с. 54]. Ця модусна категорія експлікується в структурі речень узагальненого змісту лексемами на зразок *правда, звісно, справді, дійсно*, які акцентують достовірність та впевненість у чомусь широкого загалу, наприклад: *Правда, що не спогадом, надією живем* (Леся Українка); *Звісно, правда очі коле* (Л. Шевело); *Ох, правда: не там щастя, де вінчаються, а там, де вірно кохаються* (М. Старицький).

Модусна категорія персуазивності корелює з авторизацією, оскільки різні способи отримання інформації по-різному сприймаються в аспекті їх достовірності. Зокрема, “чуже” завжди постає як менш достовірне, ніж “своє”, а тому авторизаційні показники цитованості часто є показниками негативної персуазивності – недостовірності [190, с. 92]. З огляду на це речення узагальненого змісту репрезентують своєрідний прийом мовного маніпулювання, до якого вдається мовець, аби засвідчити достовірність загальновідомих істин і переконати в цьому слухача. Так, з одного боку, конструюючи речення, він приймає апіорну авторитетність джерела представленої в синтаксичній структурі інформації, яким виступає людська спільнота, попередні покоління. Водночас відсутність конкретного джерела, до якого можна апелювати, спонукає мовця акцентувати достовірність, правдивість, щоб слухач міг їй (а заодно йому) довіряти. Особливо чітко кореляція авторизації з персуазивністю простежується в тих випадках, коли модусні предикати позначаються лексемами *правда, звісно* та їх

семантичними еквівалентами. При цьому спостерігаються два варіанти репрезентації такої кореляції: 1) персуазивні лексеми вживаються поряд зі словами, що експлікують джерело отримання інформації, наприклад: *Правильно люди кажуть: у двох господинь хата не метена, або у двох няньок дитина негодована* (М. Вакалюк-Дорошенко); *Правду говорять: з гарної дівки гарна й молодиця* (М. Вовчок); *Добре люди кажуть, що любов чоловіка до жінки через живіт іде* (М. Вакалюк-Дорошенко) – визначаючи джерело інформації, мовець водночас акцентує її достовірність. Порівняй: *Кажуть люди, у двох господинь хата неметена, або у двох няньок дитина негодована. Говорять, з гарної дівки гарна й молодиця. Люди кажуть, що любов чоловіка до жінки через живіт іде* – мовець зосереджується лише на джерелі інформації; 2) персуазивні лексеми вживаються як контекстуальні синоніми слів *знати, вірити* тощо, вказуючи тим самим як на джерело інформації, так і на її достовірність, наприклад: **Мошка:** *Громада теж, пане Степане, не без носа і не без мозку... Ой, ой! І без нас своїм розумом розсудить. Дехто: Звісно* – *громада великий чоловік* (М. Старицький). Порівняй: – *Знаємо, громада – великий чоловік*. Подібне спостерігаємо й у випадку: *Що намучилась вона, що сліз повиливала над ними – Мати Божя! Справді, у дитини заболить пучка, а в матері – серце* (М. Вовчок). Порівняй: *Відомо, що якщо у дитини заболить пучка, то в матері – серце*.

Отже, інформація, яку виражають речення узагальненого змісту, пред'являється мовцем як загальновідома, що спростовує, нейтралізує опозицію “своє – чуже”, яка лежить в основі модусної категорії авторизації. Водночас відсутність конкретного, індивідуального, джерела інформації спонукає мовця наголошувати на її правдивості, достовірності й тим самим актуалізувати в змістовій організації речень узагальненого змісту категорію персуазивності, координуючи її з категорією авторизації.

3.3.3.4. Характер соціальних модусних категорій у семантичній структурі речень узагальненого змісту

У реченнях, які реалізують узагальнення, своєрідно виявляють себе

соціальні модусні категорії, що насамперед пов'язано зі статусом суб'єкта та об'єкта мовлення. Так, суб'єкт мовлення (мовець) доносить до адресата повідомлення про ситуацію, змістові компоненти якої мисляться узагальнено, що узгоджується з їх неактуалізованістю. Причому репрезентована ситуація, яка осмислюється як загальновідома, на перший погляд становить для мовця зміст “чужої” інформації. Але суб'єкт мовлення належить до загалу тих, яким ця сентенція відома. Відповідно він мислить себе у складі соціуму, тобто спостерігається “таке специфічне самовираження мовця, в якому він уявляє себе частиною генералізованої спільноти суб'єктів, що об'єднує його з будь-якими адресатами і об'єктами мовлення” [170, с. 151]. Наприклад: *Всі знають, що ніхто, крім Бога, не владний над життям* (Ф. Бондарчук). Завдяки долученню мовця до широкого загалу значно посилюється впливовий потенціал речення узагальненого змісту.

Осмислення мовцем себе як члена генералізованої спільноти детермінує такий же статус для адресата мовлення. Мовець керує його поведінкою, створює фон, сприятливий для усвідомлення себе як члена загалу, аби сформуванню мотив діяти як усі, як заведено. У такій ситуації він певним чином знімає з себе відповідальність, оскільки представляє себе не як особистість, що повинна відповідати за власний вибір, а як члена соціуму, що діє згідно з тими нормами, які усталені в суспільстві. Можна стверджувати, що вживання речень узагальненого змісту репрезентує так звану “авторську обережність”, коли мовець не виражає своєї думки радикально та безпосередньо (“я, як і усі, вважаю”). Наприклад: **Всім відомо, що людина не живе двічі. Так що поспішай, не прогав свого шансу** (Ю. Збанацький). Міркуй: **Всім відомо, що людина не живе двічі, а отже, і мені теж. А тому я маю право пропонувати тобі цю інформацію – давати таку пораду.** Така позиція – один із чинників появи імплікатур, які забезпечують адекватне осмислення адресатом узагальненого змісту: *Всі знають, що людина живе лише раз на цій землі. Я теж людина, тому мені дано тільки одне життя. Я*

повинен брати від життя все, що воно мені дає. Так роблять усі, і я – не виняток. Ефект генералізації значно посилює комунікативний потенціал речення узагальненого змісту.

3.3.4. Інваріантний характер семантичної структури речень узагальненого змісту

Семантична структура речень узагальненого змісту інваріантна для синтаксичних конструкцій різної будови. Порівняй: – *Минулих літ не повернеш* (Л. Лежанська) – узагальнений зміст пов’язаний зі структурою простого речення, яке в традиційній синтаксичній класиології номінується як односкладне узагальнено-особове. – *Та про що тобі думати? Чи у тебе жінка, чи воли? Живи та й годі!* – *Звісно ж, про життя треба думати. Дивак ти якийсь* (А. Макаренко) – узагальнений зміст репрезентує просте односкладне безособове речення. *Так і Варська живе тепер у чийсь пам’яті, так, може, і він колись... Махнув рукою.* – “*Також думки! – Живий живе гадати мусить*”. *Пригадалася Марина, і пішов на обід* (Б. Лепкий) – узагальнення пов’язане зі структурою простого двоскладного речення. *Ганя втерла заплакані очі: “Зайвий сентимент! Життя треба брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого...”* (Б. Лепкий) – конструкція узагальненого змісту відповідає структурі складного речення.

Семантичну однотипність формально відмінних синтаксичних одиниць виявляють різні аспекти їх змістової організації. Зокрема, диктумний зміст узагальнених конструкцій становлять ситуації-еталони. Так, пропозиція речення *Минулих літ не повернеш* є моделлю еталонної ситуації, пов’язаної з невблаганним плином часу. Пропозиція реченневої структури *Звісно ж, про життя треба думати* є моделлю еталонної ситуації – умовиводу про сенс та вартість життя. Пропозитивний зміст конструкції *Живий живе гадати мусить* становить умовивід про покликання людини під час її життя на землі. Поліпропозитивна структура *Життя треба брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого* представляє складні еталонні ситуації дійсності, що становлять собою висновки про життєву

позицію та ціннісні орієнтації.

З погляду модусного змісту розглядувані конструкції реалізують явище нейтралізації протиставлень в системі актуалізаційних модусних категорій – персоналізації, просторової та часової локалізації. Порівняй: *Звісно ж, про життя треба думати* – об’єктний компонент змісту позбавлений актуалізації (життя взагалі, а не чиєсь конкретно життя), інші неактуалізовані компоненти змісту не експлікуються (порівняй: *Завжди і скрізь всім треба думати про життя*). *Живий живе гадати мусить* – неактуалізованість суб’єктної та об’єктної синтаксем маркується лексично, неактуалізованість, пов’язана з узагальненням стосовно часу та простору, узгоджується з незаміщенням лексем у відповідних синтаксичних позиціях (порівняй: *Завжди і всюди живий живе гадати мусить*). *Життя треба брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого...* – лексично маркується неактуалізованість об’єкта (життя взагалі, а не чиєсь конкретно), неактуалізованість суб’єкта, просторової та часової локалізації позначена незаміщенням відповідних синтаксичних позицій (порівняй: *Життя нам всім треба завжди і всюди брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого*).

У змістовій структурі всіх наведених конструкцій актуалізується модусна категорія авторизації, що корелює з персуазивністю, – загальновідома сентенція пов’язується з достовірним джерелом її отримання. Так, у конструкції *Звісно ж, про життя треба думати* простежується функціонування в позиції авторизаційного предиката лексеми *звісно* як контекстуального синоніма слів *знати, вірити*, що вказує як на джерело інформації, так і на її достовірність. Суб’єктна лексема, що пов’язана з інтерпретацією інформації як загальновідомої, не експлікується (порівняй: *Ми знаємо, що про життя треба думати*). У реченнєвій структурі *Минулих літ не повернеш* авторизаційні суб’єкт та предикат не експлікуються. Однак мовна компетенція дозволяє їх передбачити, домислити в механізмі узагальнення (порівняй: *Всім відомо, що минулих літ не повернеш*).

Аналогічне явище простежується в конструкціях *Живий живе гадати мусить. Життя треба брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого*. Інформація, представлена в них, подається об'єктивовано, абстрагуючись від автора, як загальновідома. Мовець вважає зайвим вербалізувати джерело та спосіб отримання інформації, однак на основі мовної компетенції їх легко експлікувати (порівняй: **Всі знають**, що *живий живе гадати мусить. Ми знаємо*, що *життя треба брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого*).

Всі аналізовані конструкції однаково виявляють соціальну модусну категорію – демонструють самовираження мовця як частини генералізованої спільноти суб'єктів, що тим самим мотивує його право керувати поведінкою адресата. Порівняй: *Минулих літ не повернеш. Живий живе гадати мусить. Життя треба брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого* → **Всі знають (а, отже, і я, і ти)**, що *минулих літ не повернеш/про життя треба думати/живий живе гадати мусить/ життя треба брати таким, як воно є, не захочувати від нього Бог вість чого*. У свідомості слухача постають імплікатури на зразок: *Це відомо всім, а отже, і мовцеві, і мені. Тому потрібно прислухатися до такої інформації, не жаліти втрачених років/думати про нагальні буденні справи/реально сприймати життя*. Водночас мовець знімає з себе відповідальність за проголошену інформацію, оскільки не він безпосередньо є її автором, а широкий загал.

Можна стверджувати, що різна формальна будова розглянутих синтаксичних конструкцій узгоджується з їх однотипною семантичною організацією. Отже, семантична структура речень узагальненого змісту мислиться як інваріант, релевантний для виділення ряду синтаксичних конструкцій, що сприймаються як варіанти. Зокрема, такими виступають:

1) структурно-семантичні різновиди простих односкладних речень, предикативна основа яких узгоджується з мінімальними схемами однокомпонентного блоку та їх регулярними реалізаціями, наприклад: *На ділі каймося, не на словах* (Леся Українка); *Народ не вибирають*

(Л. Костенко); *Любові легкого шляху не треба* (Леся Українка); *Не повернути нам минулих літ* (Л. Лежанська);

2) прості двоскладні речення, предикативна основа яких узгоджується з мінімальними схемами двокомпонентного блоку та їх регулярними реалізаціями, наприклад: *Все згадує себе в свою найкращу пору* (Л. Костенко); *Бідні вмють поділитися останнім* (О. Сенатович); *Все минує: і значуще, і дрібне* (О. Сенатович); *Усі вмирають рівні перед Богом* (Леся Українка); *Чекати ніколи не пізно* (Л. Лежанська); *Божя мати у праві милувати й карати* (Л. Шевело); *Поет не може бути власністю* (Л. Костенко);

3) усі типи складних речень, наприклад: *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки* (Л. Костенко); *Жінки в любові – наче повинь, що не виходить з берегів* (О. Кушнір); *Бог свято дає, щоб бавитись* (Леся Українка); *Коли люди в небезпеці, їх злагода – міцніші фортеці* (Л. Шевело); *Якщо кохаєш – знайдеш без адрес* (Л. Костенко); *Що правда, то не гріх* (Леся Українка); *Не вірте збігам, збіги випадкові* (Л. Костенко).

При цьому семантична структура складних речень представляє складні ситуації дійсності, що осмислюються як взаємозв'язок кількох ситуацій. Загалом у складних реченнях простежуються три варіанти формування узагальненого змісту: 1) обидві предикативні частини позначають типові ситуації дійсності, а змістові відношення, які їх поєднують, постають як узагальнені; 2) змістові відношення між двома предикативними частинами сприймаються як узагальнені при тому, що узагальненню підлягає лише значення однієї з них; 3) жодна з предикативних частин не виявляється як речення узагальненого змісту – узагальнення стосується лише змістових відношень, якими вони пов'язані.

Так, узагальнений зміст пов'язаний з відношеннями між типовими ситуаціями дійсності, відображеними у предикативних частинах складносурядних речень, що кваліфікуються, як: а) власне зіставні: *Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх*

літ (М. Стельмах); *Кождий за себе відповідає, а Бог – за всіх* (Б. Лепкий); *Сліпий не чує, а глухий не бачить* (В. Земляк); *Ненависть тільки нівечить, а творить любов* (Б. Лепкий); б) зіставно-поширювальні: *Людині небагато треба для щастя, а ще менше – для гарного настрою* (Ю. Збанацький); в) єднально-поширювальні: *Кровинка наша в дітях, внуках, і це вже – щастя добрий жмут* (Л. Шевело); г) протиставно-компенсаційні: *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки* (Л. Костенко); *Нелегко з правдою в путі, зате безпечно у житті* (Л. Шевело); г) протиставно-допустові: *Муж є голова жоні, та голові без тіла трудна рада* (Леся Українка); *Швидко казку кажеться, та не швидко діло робиться* (Ю. Яновський); *Змінюється світ, але почуття кохання останеться до віку* (Б. Лепкий). Визначений варіант узагальнення пов'язаний зі складнопідрядними розчленованими конструкціями із детермінантним зв'язком на зразок: *За похибки провідників терпить загал, бо провідник повинен передбачити лихо* (Б. Лепкий); *Щодня в собі вбивай найменшу підлість, бо очорнена душа пропікає вогнем* (П. Бондарчук). У розглянутих конструкціях обидві предикативні частини речення позначають типові, узагальнені ситуації, які поєднуються змістовим відношенням причини. Семантичну узагальненість, представлену в кожній предикативній частині, демонструють також безсполучникові складні речення, предикативні частини яких поєднуються значенням уточнення, наприклад: *Не досить лиш хреста носити – з хрестом у серці треба жити* (Л. Кірик-Радомська); *Не можна жити на світі досконало, кожна людина мусить мати хворобу до чогось* (В. Земляк); *Все у цьому світі переплетено і перемішано, певно, жодної людини немає в якомусь чистому вигляді* (В. Земляк). Узагальнений зміст репрезентує кожна предикативна частина, оскільки позначає типову ситуацію.

У мові функціонують складні речення, в яких узагальнення узгоджується зі змістом лише однієї предикативної частини, а інша пояснює один із її змістових компонентів, що мислиться узагальнено, або ж доповнює її в цілому. Внаслідок цього ефект узагальнення поширюється на всю

синтаксичну конструкцію. Причому формування узагальненого значення всієї конструкції залежить від того, котра з предикативних частин (перша чи друга) репрезентує узагальнення. Так, узагальнений зміст може виражати головна частина складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівним зв'язком (здебільшого присубстантивних), наприклад: *Іронія – це блискавка ума, яка освічує всі глибини змісту* (Л. Костенко); *Любов – солодкий дар, з якого люди роблять гіркість* (М. Стельмах). Подібну особливість простежуємо й у складних конструкціях із детермінантним підрядним зв'язком – зі значенням зумовленості та часу, наприклад: *Людям іноді доводиться пройти і крізь міфи, щоб довоюватися до високого смислу життя* (В. Земляк); *Генії не вмюють мовчати, навіть коли роблять найжорстокіші відкриття* (В. Земляк). Узагальнений зміст характерний для підрядної частини з'ясувальних конструкцій, наприклад: *Людові віриться, що кермо тримають народу лицарі великі* (Л. Шевело); *Недарма вірять, що навчена відьма завжди зліша від родимої* (М. Стельмах). Головна частина таких речень виражає суб'єктивну інтерпретацію ситуації дійсності, представлені в підрядній частині. Подібні конструкції Ш. Баллі називає структурами з експліцитною модальністю на тій підставі, що головна частина репрезентує суто модусний зміст (мислення, знання, віра, мовлення тощо), а підрядна частина виражає об'єктивний, диктумний зміст. Осмислення цих структур як речень узагальненого змісту детермінується лексико-семантичним наповненням головної частини, яка творить так звану “модусну рамку”. Зокрема, суб'єктну позицію при авторизаційному предикаті заповнюють лексеми узагальненого значення *всі, люди*, наприклад: ***Всім віриться, що більше зла не буде в світі*** (Л. Лежанська). Ця ж позиція може бути незаповненою, однак мовна компетенція дозволяє її експлікувати, передбачити, домислити в механізмі узагальнення. Порівняй: *Недарма вірять, що навчена відьма завжди зліша від родимої* (М. Стельмах) – *Недарма всі вірять, що навчена відьма завжди зліша від родимої*. Зразками складних речень, де узагальнений зміст, пов'язаний з однією предикативною

частиною, поширюється на всю конструкцію, виступають безсполучникові структури заповнювальної семантики з анафоричним елементом. Наприклад: *І з нами так – хтось відлітає з людей безмежно дорогих* (О. Сенатович); *В житті так уже ведеться – зникає з очей людина, і поступово розвіюється про неї пам'ять* (Ю. Збанацький). Друга предикативна частина наведених конструкцій позначає ситуацію дійсності, що сприймається як типова. Відповідно така предикативна частина узгоджується з реченням узагальненого змісту. Вона семантично наповнює анафоричний елемент першої частини, внаслідок чого вся складна структура постає як речення узагальненого змісту.

У плані вираження узагальненого змісту привертають увагу складносурядні речення, де жодна з предикативних частин не пов'язана з узагальненням. Ситуації дійсності, які вони позначають, не сприймаються як типові, загальновідомі, проте змістові відношення між предикативними частинами осмислюються як узагальнені, наприклад: *Задумаєшся над життям на самотині, і серце крається від жалю* (І. Шикерява-Шпак); *Пани б'ються, а на хлопах шкура тріщить* (Б. Лепкий). Відношення зумовленості між двома предикативними частинами, денотатами яких постають відповідні ситуації дійсності, усвідомлюються як узагальнені, що забезпечує узагальнення змісту складносурядної конструкції в цілому. Подібне спостерігаємо й у реченні *Чи одно чоловік каже, а інше собі гадає* (Б. Лепкий), де предикативні частини позначають ситуації дійсності, кожна з яких сама собою не сприймається як узагальнена, натомість змістове відношення невідповідності, що формується між ними, усвідомлюється узагальнено й веде до генералізації змісту всієї реченнєвої структури. Аналогічно узагальнений зміст виявляється у складнопідрядних реченнях, наприклад: *Якщо кохаєш – знайдеш без адрес* (Л. Костенко); *Якщо в людини є народ, тоді вона уже людина* (Л. Костенко). Змістове відношення умови між двома предикативними частинами, що позначають конкретні ситуації дійсності, усвідомлюється як узагальнене, внаслідок чого узагальнюється

зміст всієї складнопідрядної конструкції. Подібна специфіка формування узагальненого змісту простежується й у безсполучникових складних реченнях, що виражають значення умови та часу, на зразок: *Часом оббрешуть – уже не відмиєшся* (Л. Романчук); *Попав між ворони – не каркай, як вони* (Л. Шевело); *Гість в дім – Бог в дім* (Б. Лепкий); *Хочеш вести народ – не показуй свого обличчя* (Б. Лепкий); *На торгівлі не пожалієш копійки – заробиш карбованець* (М. Стельмах). Предикативні частини не позначають типові ситуації дійсності, проте змістові відношення між ними підлягають узагальненню, що надає узагальненого змісту всій реченнєвій структурі.

Отже, складні речення виявляють певні особливості репрезентації в їх структурі типових, узагальнених ситуацій дійсності. Зокрема, поліпредикативні структури демонструють різні способи вияву узагальненого змісту: узагальненню можуть підлягати як ситуації, позначені обома предикативними частинами, так і змістові відношення між ними; узагальнений зміст, пов'язаний лише з одною предикативною частиною, здатний викликати резонанс у всій синтаксичній структурі; відношення між представленими в предикативних частинах ситуаціями можуть виявлятися узагальнено, попри те що жодна з предикативних частин не позначена генералізаційною семантикою.

Загалом продукується висновок, що речення узагальненого змісту не мають визначальних особливостей структури та узгоджуються з різноманітними синтаксичними конструкціями. Натомість вагомим чинником для окреслення їх статусу є закономірності семантичної організації. Це дає підстави об'єднати так звані “узагальнені конструкції” в один змістовий тип.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

1. Узагальнення, що полягає в представленні ситуації дійсності як типової, загальновідомої, визначається як тип змісту, втілений в синтаксичній конструкції й зумовлений комунікативним спрямуванням висловлення. У структурі висловлення речення, зміст яких узагальнений, виконують певні комунікативні функції, зокрема: забезпечення переконливого, семантично адекватного вираження актуальної, необхідної інформації; підготовка до її сприймання; опосередкована репрезентація основної інформації.

2. Виділяються три способи уведення речень узагальненого змісту в структуру висловлення: 1) супровід актуальної інформації; 2) передумання актуальної інформації; 3) заміщення актуальної інформації. При цьому зміст актуальної інформації та узагальнення співвідносяться між собою відповідно до критерію необхідне/достатнє.

3. Комунікативно зумовлена семантична структура речень узагальненого змісту являє собою модусно-диктумне утворення. Диктумний зміст речень узагальненого змісту не обтяжений обмеженнями у плані монопропозитивності/поліпропозитивності. Пропозиція виступає як модель типових, загальновідомих ситуацій, що становлять фонові знання мовців певного соціуму. При цьому йдеться про еталонні ситуації, які або умовно моделюються мовцем, або ж взагалі не співвідносяться з пропозитивним змістом і становлять цілий комплекс асоціацій.

4. Специфіка модусу речень узагальненого змісту пов'язана з нейтралізацією в їх семантичній структурі актуалізаційних модусних категорій, кореляцією авторизації та персуазивності, а також генералізацією соціального статусу суб'єкта й адресата мовлення. Зокрема, репрезентується явище нейтралізації актуалізаційних протиставлень щодо суб'єкта, об'єкта, адресата, часової та просторової локалізації. Вияв авторизації в конструкціях узагальненого змісту узгоджується з тим, що мовець кваліфікує представлену в них інформацію як загальновідому. Водночас відсутність конкретного,

індивідуального, джерела інформації спонукає мовця акцентувати її правдивість та достовірність й у такий спосіб актуалізувати в семантичній структурі речень узагальненого змісту категорію персуазивності, скоординовану з категорією авторизації. Маніфестація соціальних модусних категорій в узагальнених конструкціях пов'язана з самовираженням мовця як частини генералізованої спільноти суб'єктів, що мотивує його право керувати поведінкою адресата та знімає відповідальність на випадок невдач співрозмовника.

5. Семантична структура речень узагальненого змісту виступає інваріантною для різних структурних типів та семантико-синтаксичних класів реченнєвих конструкцій. Це дає підстави для їх презентації як окремого змістового типу.

РОЗДІЛ IV

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЧЕНЬ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ

Визначення узагальненого змісту як комунікативно зумовленого, з одного боку, та як такого, що формується в результаті реалізації комунікативного наміру суб'єкта в умовах певної мовленнєвої ситуації, з іншого, дає підстави для осмислення конструкцій, які репрезентують узагальнення, як таких, що оформлюють мовленнєві дії людей у комунікативних процесах. Це спрямовує аналіз узагальнених висловлень та мовних структур, що їх виражають, у площину сучасної синтаксичної прагматики, активному розвитку якої передувало зацікавлення лінгвістів актами комунікації. Зокрема, Е. Бенвеніст характеризував мовлення як будь-яке висловлення, яке передбачає мовця та слухача, а також намір мовця певним чином вплинути на слухача [23, с. 276].

Класичні ідеї прагматичного підходу були висловлені в 60-70-і роки ХХ століття в працях британських філософів-аналітиків і логіків Джона Остіна, Джона Серля, Пола-Герберта Грайса, Петера Стросона, Джорджа Лакоффа. Загалом їх міркування зводяться до одного: визначальною рисою будь-якого виду мовленнєвого спілкування є не слово, не речення, і навіть не конкретне значення слова чи речення, а створення цього значення під час мовленнєвого акту. Отож, основним об'єктом прагматичного аналізу стає мовленнєвий акт, що трактується як створення відповідного речення в певних умовах з конкретною метою [140, с. 217]. Цілісність мовленнєвого акту загалом створюють акт локуції, ілокуції та перлокуції.

Звернення до системи таких понять теорії мовленнєвих актів, як ілокутивна сила, ілокутивний намір, мовленнєвий акт, непрямий мовленнєвий акт, дає змогу глибше проникнути й у природу висловлень узагальненого змісту, що оформлюються різноманітними мовними структурами. Оскільки ці висловлення репрезентують істини та закономірності, які є наслідком узагальнення людського досвіду, то, на

перший погляд, їх можна визначити як репрезентативні мовленнєві акти. Так, на думку П. Ткач, висловлення-сентенції, що корелюють з преференційною семантикою, реалізують окремий клас репрезентативів [163]. Однак окремі дослідники слушно зауважують, що у формі так званих узагальнено-особових речень втілюються не тільки прислів'я, а й викладаються поради, накази, побажання, вимоги тощо [19, с. 94]. Аналіз функціонування синтаксичних конструкцій зі значенням узагальнення та висновки щодо комунікативної спрямованості узагальненого змісту засвідчують поліфункціональність узагальнених висловлень та варіативність їх прагмалінгвістичного статусу.

Зважаючи на способи формування узагальненого змісту при реалізації мовцем свого комунікативного наміру, можна окреслити такі закономірності функціонування узагальнених висловлень як мовленнєвих дій:

1. Узагальнені висловлення функціонують як елементи складного мовленнєвого акту, виступаючи в ньому репрезентативами, що корелюють із базовими мовленнєвими актами, в яких зосереджена актуальна інформація. Такі узагальнення-репрезентативи перебирають на себе ілокутивну силу базових мовленнєвих актів.

2. Узагальнені висловлення вживаються самостійно, як непрямі мовленнєві акти, виявляючи ілокутивну силу всіх прагматичних типів висловлень.

4.1. Перлокутивний ефект узагальнення в структурі складного мовленнєвого акту

Формуючи мовленнєвий акт, мовець вдається до висловлень узагальненого змісту, для того щоб з їх допомогою максимально реалізувати свій комунікативний намір, виконати комунікативне завдання. Він використовує узагальнення в тих випадках, коли елементарний мовленнєвий акт стає недостатнім для реалізації комунікативної інтенції, або ж з метою пом'якшення комунікативного впливу на слухача чи зняття з себе відповідальності за надто жорсткі поради, погрози тощо. Це веде до

формування складного мовленнєвого акту, специфіка якого полягає в тому, що в його структурі базовий мовленнєвий акт корелює з узагальненим висловленням, яке або перебирає на себе його ілокутивну силу, або готує психологічне підґрунтя для сприйняття інформації базового мовленнєвого акту. При цьому зміст, який створюється при реалізації складного мовленнєвого акту з залученням узагальнених висловлень, ієрархієзований: у ньому визначається необхідна (основна) інформація, представлена в базовому мовленнєвому акті, та достатня (додаткова) ланка змісту, виражена узагальненням. Це дає підстави вважати, що подібним мовленнєвим актам властива перлокуція, тобто використання додаткових засобів для отримання результату. Перлокутивний ефект скерований на результативний вплив щодо адресата. Зокрема, Дж. Серль розглядає так звані перлокутивні впливи як суб'єктивні впливи, які ми хочемо зробити на слухача [140, с. 217]. У структурі складного мовленнєвого акту перлокутивний ефект узагальнення пов'язаний із надлишковістю інформації, яку продукує висловлення узагальненого змісту. Появу такої додаткової інформації спричиняють пошуки мовцем різноманітних способів впливу на слухача. Водночас узагальнення певним чином представляє мовця як мовну особистість, є засобом його самовираження. Досягаючи різними способами свого комунікативного наміру, мовець тим самим презентує себе. Зокрема, використання ним висловлень узагальненого змісту як мовленнєвих дій може свідчити про його емоційно-психологічний стан та соціальну поведінку.

Перлокутивний ефект узагальнення в структурі складного мовленнєвого акту демонструє приклад:

– *Мабуть, шануватися маєте, Варко, а те, що було, головиха не згадуватиме.*

– *І я так думала! – й холодок наче розтанув. – Ну, спасибі, Олено Левківно, не забуду вам. **Бо за добро добром оддячують.***

– *За що ж дяка мені?* (Є. Гуцало). У базовому мовленнєвому акті мовець висловлює подяку своєму співрозмовнику та водночас обіцянку не

забути такої допомоги. Це висловлення передає актуальну інформацію і є необхідним для реалізації його комунікативного наміру. Узагальнене висловлення *Бо за добро добром віддячують* фактично надлишкове – його можна легко опустити. Порівняй:

– *І я так думала! – їй холодак наче розтанув. – Ну, спасибі, Олено Левківно, не забуду вам.*

– *За що ж дяка мені?* (Є. Гуцало). Однак мовець прагне додатково вплинути на слухача, підсилити та вмотивувати своє почуття вдячності й дану обіцянку. Саме з цією метою він вдається до узагальненого висловлення. Отже, узагальнене висловлення-репрезентатив у структурі складного мовленнєвого акту виконує функцію перлокутивного акту. Адресування слухачеві висловлення узагальненого змісту забезпечує додатковий вплив на нього, сприяючи реалізації комунікативного наміру мовця.

У структурі складного акту узагальнення може передувати базовому мовленнєвому акту:

Текля. *Дай йому Бог всього-всього! Який він добрий до нас був; а тепер швидко поїде.*

Недольський. *У всякого своя доля і свій шлях широкий! Ріднесенька моя! Не піддавайся мрії!* (М. Старицький). У цьому випадку базовим мовленнєвим актом, який передає необхідний зміст, виступає директив-порада *Не піддавайся мрії!* Саме тому узагальнене висловлення, що йому передує, частково втрачає ілокутивну силу репрезентатива, яку асимілює/нейтралізує сила наступного спонування. Препозитивне узагальнене висловлення, психологічно готуючи адресата до адекватного сприйняття наступної інформації, виконує роль “відправної точки” для реалізації комунікативного наміру мовця. Воно викликає у слухача імплікатуру, яка налаштовує на виконання того, до чого спонукає мовець, як-от: *Кожна людина має наперед визначений життєвий шлях. Ми не в силі змінити долі, тому потрібно їй підкоритися і сприйняти все як належне.*

Важливо зазначити, що у структурі складного мовленнєвого акту з узагальненням корелюють такі базові акти:

- репрезентативи (констативи, аргументації, міркування, виправдання, згода, відмова, заперечення);
- директиви (вимога, прохання, пропозиція, порада, застереження, заклик, дозвіл);
- експресиви (докір, осуд, жалкування, нарікання, втішання, погроза);
- комісиви (обіцянка).

При цьому висловлення узагальненого змісту виконують інваріантну (універсальну) функцію – у структурі всіх складних мовленнєвих актів сприяють ефективній реалізації комунікативного наміру мовця.

4.1.1. Висловлення узагальненого змісту як репрезентативи

Репрезентатив – це тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета котрого полягає в тому, щоб зафіксувати відповідальність мовця за повідомлення про певний стан справ, за істинність твердження [138, с. 240]. Узагальнені висловлення корелюють із такими класами репрезентативів, як констативи, аргументації, міркування, виправдання, згода, відмова, заперечення.

Констативи

Констатив – це тип повідомлення, яке позначає стан речей, факт об'єктивної (чи такої, яка вважається об'єктивною) дійсності [18, с. 329]. У складному констативному акті інформація узагальненого висловлення є фактично надлишковою, вона дублює основну. При цьому мовець вдається до узагальнення в нетипових мовленнєвих ситуаціях, які виходять за межі звичної буденності, для увиразнення їх напруженості чи неочікуваності. Такі ситуації відображають глибокі переживання, що порушують спокійний плин подій. У подібних випадках мовцям завжди потрібна якась словесна опора, щоб упевнитись у власних силах. Функцію такої опори бере на себе висловлення узагальненого змісту, яке відображає усталену думку широкого загалу. Іноді залучення висловлення узагальненого змісту зумовлює також мовленнєва ситуація втручання в приватну сферу співрозмовника. Для

виправдання своєї нетактовності мовець вживає відомі сентенції, водночас намагаючись репрезентувати себе як досвідчену людину.

Функціональне навантаження узагальнення у структурі складного мовленнєвого акту-констативу ілюструє приклад:

Котенко: *А як збор?*

Гирявий: *З приставними.*

Котенко: *Своєю шкурою чужі боки латаємо. Сказано, багатому чорт і дітей колише* (М. Старицький). Один зі співрозмовників метафорично констатує несприятливий для нього й людей його статусу стан справ: *Своєю шкурою чужі боки латаємо*. Вважаючи це твердження недостатньо переконливим, мовець долучає висловлення узагальненого змісту, яке є фактично зайвим, – воно не несе додаткової інформації, однак додає констативу більшої рельєфності, чіткості.

Часто, вживаючи узагальнене висловлення, мовець акцентує закономірність, типовість тієї чи іншої життєвої ситуації, репрезентованої в базовому мовленнєвому акті, на фоні своїх складних внутрішніх переживань, наприклад: *“Так це, значиться, моя безталанна попередниця!” Приглянувся їй пильніше. “А вона інша, ніж я собі уявляв. **Відома річ, що люди, краєвиди й ситуації бувають звичайно інші, ніж ми собі перед тим уявляли**”* (Б. Лепкий). Мовець констатує факт невідповідності уявлень щодо своєї попередниці та її реального образу: *А вона інша, ніж я собі уявляв*. Водночас він намагається усвідомити собі причини такої невідповідності, посилаючись на типовість зазначеного явища, виражену в узагальненому висловленні *Відома річ, що люди, краєвиди й ситуації бувають звичайно інші, ніж ми собі перед тим уявляли*.

Іноді узагальнене висловлення виголошується для презентації власної особистості. Констатуючи якісь істини, мовець акцентує свою обізнаність, досвідченість у певній справі, наприклад:

– *Начиталася нездорових творів, і то є конечні наслідки. Вам було їй поводи наложити, і тепер ще не запізно.*

– *Я се також завжди говорю, – обізвався знов старий майор. – Дисципліна мусить доводитися до останніх консеквенцій, особливо ж у жінок* (О. Кобилянська). Один зі співрозмовників констатує свою життєву позицію стосовно виховання дівчат. Водночас він вважає за потрібне доповнити цю констатацію виділеним висловленням узагальненого змісту, яке посилює беззаперечність попереднього твердження та наявність у майора багатого досвіду в галузі виховання дисциплінованості.

Отже, функціональне навантаження узагальненого висловлення полягає в увиразненні інформації базового мовленнєвого акту, акцентуванні типовості наведених фактів, актуальних для мовця і слухача, презентації мовцем себе, зокрема своєї обізнаності в певній сфері життєдіяльності. Узагальнені висловлення перебирають на себе ілокутивну силу базового мовленнєвого акту і, виконуючи допоміжну функцію, безапеляційно підтверджують істинність висловлених у ньому суджень.

Міркування

Міркування – це мовленнєвий акт, спрямований на вираження власних роздумів чи рішень мовця з приводу тих чи інших питань. Узагальнені висловлення у складі міркування – це передовсім своєрідні готові формули життєвого досвіду, які допомагають людині утвердитись у власній позиції. Мовець вдається до висловлень узагальненого змісту в нестандартних ситуаціях, які виходять за рамки розміреного життя, і таким чином намагається пояснити незрозумілий для нього, алогічний стан справ. Часто узагальнення, що корелює з міркуванням, виступає тією “останньою межею”, яка уможлиблює прийняття рішення й реалізацію в дійсності того, що людина задумувала чи планувала, наприклад: *Не гинути має вона, молода і красна, одинока дитина його, але жити. Жити між добрими людьми ще дальше. Світ широкий, Бог годує всіх. І її вигодує також. Залишив доньку і повернувся до табору* (О. Кобилянська). Міркування мовця, спричинені турботою про єдину дитину, передують діям, які базуються на тому, що він віддає перевагу певному вчинку в складних життєвих обставинах –

підкинути дочку чужим багатим селянам). Якраз узагальнене висловлення *Світ широкий, Бог годує всіх* остаточно переконує його, як краще вчинити. Подібне спостерігається також у контексті: *А й справді, коли зважитись? За вагу голову не рубають. А коли поталанить? Побігла Ганка* (Є. Гуцало). Висловлення-міркування, організоване в формі внутрішнього монологу, розкриває комунікативний намір мовця: задаючись питанням, чи варто ризикнути, Ганка намагається самостійно здолати сумніви, апелюючи до загальновідомої істини: *За вагу голову не рубають*. Довіряючи цій істині, мовець вдається до ризикованого вчинку.

Функціонування узагальнених висловлень у складі базових мовленнєвих актів-міркувань може супроводжувати ситуацію пошуку, коли мовець намагається знайти пояснення незрозумілого для нього стану справ, такого, що здебільшого не підлягає логічному аналізу. Це корелює з уживанням у структурі базових мовленнєвих актів вставних модальних слів *може, мабуть*, що узгоджуються зі значенням персуазивності. Наприклад: *Ну, вона, мабуть, не дуже нервова, не дуже чутлива. Живе собі сяк чи так. Недармо кажуть: жінка, як верба, де її посади, там і прийметься* (І. Франко). У своїх роздумах мовець намагається віднайти причини, які пояснюють те, що жінка живе з нелюбом та терпить його знущання. Врешті алогічність ситуації наштовхує його на думку про психологічну гнучкість жінки. Типові уявлення про це виражає узагальнене висловлення *Недармо кажуть: жінка, як верба, де її посади, там і прийметься*.

Отже, увиразнюючи зміст міркування в структурі складного мовленнєвого акту, узагальнення виступає своєрідним містком переходу ірреального плану в реальний, поштовхом для дієвості мовця. При цьому функціональне навантаження узагальнених висловлень полягає в тому, що вони пояснюють незрозумілий для мовця, алогічний стан справ та стимулюють прийняття рішень і реалізацію певних планів та задумів.

Аргументація

Аргументація – це дія мовця, що полягає в поясненні причин певного стану справ чи власної поведінки. У структурі складного мовленнєвого акту-аргументації висловлення узагальненого змісту, яке гіперболічно представляє суть аргументів, створює своєрідний ефект градації. Воно вживається в тих мовленнєвих ситуаціях, де мовцеві необхідно підтвердити власні аргументи, посилаючись на відомі беззаперечні істини. Ці істини закріплюють пояснення мовцем власної поведінки, дій іншої особи чи його тлумачення певного стану справ.

Аргументацію власної поведінки за допомогою узагальненого висловлення демонструє приклад:

– *А пощо насилувати себе? – дивувався Шагай.*

– *А краще бути невільницею страху? **Відважний і нещастя менше боїться**, – відказала Ганя (Б. Лепкий).* Основний аргумент поведінки Гані, яка примушує себе дивитися на блискавки, втілений у непрямому мовленнєвому акті *А краще бути невільницею страху?* Порівняй: *Бо я не хочу бути невільницею страху.* Однак для його підсилення й увиразнення, а також остаточної реалізації свого комунікативного наміру вона долучає узагальнене висловлення *Відважний і нещастя менше боїться*. Таким чином мовець “свою” правду підкріплює правдою “вищого рівня” – народною мудрістю.

Прикладом використання узагальненого висловлення для пояснення причин поведінки іншої особи слугує висловлення:

Маринка. *Господи! Та як же жаліти, кохати того, хто вигнав, хто таку публіку зробив?*

Лучицька. *Він мене страшенно образив, приревнував. Однак це з любові. Хто ревнує, той кохає* (М. Старицький). Прощення Лучицькою вчинків свого коханого є наслідком її переконання, що всі вони спричинені коханням до неї. Щоб пояснити мотиви свого пробачення подрузі, вона висуває власний аргумент: *Однак це з любові*. Але, відчуваючи недостатність такого пояснення, вдається до додаткової аргументації, втіленої в

узагальненому висловленні, що повинно спричинити бажаний ефект: *Хто ревнує, той кохає*.

Прикладом того, як узагальнені висловлення сприяють аргументації вчинків інших людей, є комунікативна ситуація такого плану: – *Звісно, – у його своє діло, а в нас своє, – устряв у розмову інший голос. – Чого ваш син не бачив тут, у селі, щоб день у день сидіти тут? Одрізану скибку хліба скільки не тули, кажуть, вже не приросте* (С. Васильченко). Мовець – один із сусідів жінки, син якої виїхав до міста на заробітки, – намагається пояснити їй та іншим співрозмовникам не зрозумілий для них вчинок. Для підсилення основної аргументації, висловленої в непрямий спосіб за допомогою питання *Чого ваш син не бачив тут, у селі?* (пор.: *Нічого вашому сину сидіти тут, у селі*), він використовує узагальнене висловлення, що втілює загальнолюдський досвід і є зрозумілим усім: *Одрізану скибку хліба скільки не тули, кажуть, не приросте*.

Використання узагальнених висловлень для аргументації певного стану справ ілюструє комунікативна ситуація на зразок:

Безродний. *Що в сім'ї нашій не без лихих людей, то де їх нема? Де люди, там і гріх. Але скільки під вашим крилом виховалось і чесних, і добрих, і милостивих!*

Лучицька. *Хороший мій, дорогий!* (М. Старицький). Мовець намагається виправдати прояви ворожнечі в театральному колективі, висуваючи аргумент у вигляді непрямого мовленнєвого акту *Де їх [лихих людей] нема*, у якому питальна конструкція виражає інтенцію ствердження. Порівняй: *Лихі люди є всюди*. Комунікативний ефект увиразнюється вживанням узагальненого висловлення *Де люди, там і гріх*, що в умовах даної мовленнєвої ситуації розглядається як додатковий аргумент. Таким чином мовець реалізує комунікативний намір пояснення, а водночас і втішування свого співрозмовника.

Отож, збагачуючи аргументацію в структурі складного мовленнєвого акту, висловлення узагальненого змісту підсилює головний аргумент, надає

йому більшої переконливості. Мовець засобом репрезентації загальних істин, градуєчи аргументацію, утверджує власні аргументи, оперті на його світобачення. При цьому функціональне навантаження висловлень узагальненого змісту полягає в наполегливому поясненні власних чи чужих вчинків або ж тлумаченні певного стану справ.

Виправдання

Виправдання передбачають попередні звинувачення, висловлені співрозмовником. У контексті складного мовленнєвого акту, що реалізує такий смисл, узагальнені висловлення перебирають на себе всю ілокутивну силу виправдання, втіленого в базовому акті. При цьому функціональне навантаження узагальнених висловлень можна окреслити як: а) увиразнення доцільності вчинків чи поведінки, щодо яких співрозмовник висуває обвинувачення; б) надання виправданню перед співрозмовником або перед власним сумлінням більшої переконливості та слушності.

Апелювання до узагальнених висловлень, які містять загальноприйняті суспільні моральні норми та критерії поведінки, є завжди слушним. При цьому мовець найчастіше пояснює доцільність чи необхідність своїх вчинків, наприклад:

Коломієць (східно): *Так що це вже, панно Лізо, ви поміняли орієнтацію? “Долой украинцев и да здравствуют добровольцы?..”*

Панна Ліза: *І то люди, і то люди. Помагати треба усім страждущим* (С. Васильченко). Мовець звинувачує адресата в тому, що вона допомагає тим, кого раніше називала ворогами. Співрозмовниця виправдовується висловленням *І то люди, і то люди* і водночас для реалізації комунікативного наміру апелює до узагальненого висловлення *Помагати треба усім страждущим*, яке репрезентує норми моралі, що надає більшої ілокутивної сили мовленнєвому акту в цілому.

Іноді мовець вдається до виправдання із використанням узагальненого висловлення, бо, відчуваючи неправильність своїх

вчинків, прагне очистити власне сумління, наприклад: – *Не хотіла робити їй боляче, але мусила сказати правду. Якби на мене, то **правда гіркая краще кривди солодкої**. Воно й здоровіш до того* (М. Вовчок). У внутрішньому діалозі Ганна намагається заспокоїтись, оскільки відчуває провину перед подругою, якій відкрила правду про зраду. Ганна переконує себе, що вчинила правильно, апелюючи до узагальненого висловлення *Правда гіркая краще кривди солодкої*. Саме воно допомагає мовцеві реалізувати комунікативний намір – виправдати свій вчинок перед власним сумлінням.

Отже, узагальнені висловлення функціонують у структурі складного мовленнєвого акту репрезентатива-виправдання з метою пояснення здійснених вчинків чи поведінки, котрі критикує співрозмовник. При цьому базовий мовленнєвий акт репрезентує необхідну інформацію, натомість апелювання до узагальненого висловлення є достатнім для вчинення відповідного комунікативного впливу на співрозмовника.

Згода

Під мовленнєвим актом згоди розуміють акт вербальної взаємодії мовця і слухача, ілокутивною метою якого є маркування сказаного співрозмовником як такого, що відповідає дійсності або інтересам (можливостям) мовця [130, с. 6]. У контексті складного мовленнєвого акту згоди мовець вдається до висловлення узагальненого змісту в тій ситуації, коли відчуває необхідність утвердити себе чи інших в остаточній згоді або вчинити певний вплив на співрозмовника, переконати його у своїй щирості, заспокоїти тощо. Часто висловлення узагальненого змісту доповнюють мовленнєвий акт згоди, щоб пояснити її доцільність, наприклад: *Філько позіхнув і притакнув. – Я також не боронив би. Як полюбилися, хай побираються. Суджене – не розгуджене* (Б. Лепкий). У базовому мовленнєвому акті мовець погоджується зі своїм співрозмовником, дочка якого має намір невдовзі вийти заміж, у

тому, щоб дозволити їй такий шлюб. Водночас вжите ним прислів'я підносить згоду до рівня узагальнення й тим самим утверджує її правомірність.

Іноді узагальнені висловлення функціонують у мовленнєвому акті згоди на пряме чи непряме прохання або вимогу співрозмовника. У такому випадку мовець намагається вчинити ефективний вплив на співрозмовника, наприклад:

Лопух: *Прошу вас виїхати завтра.*

Апраш: *Здурів би я?*

Лопух: *А ти дістав би од мене подарунка...*

Апраш: *Ага! Зміркуємо. Для приятеля можна і пальця врізати* (М. Старицький) – один зі співрозмовників просить іншого виїхати усім циганським табором із села та отримує від нього відмову. Однак згодом, заохочений перспективою отримати подарунок, адресат погоджується, залучаючи для утвердження свого рішення сентенцію *Для приятеля можна і пальця врізати*. Апраш вважає за доцільне вдатись до висловлення узагальненого змісту, щоб пояснити таку різку зміну своєї позиції та продемонструвати нібито прихильне ставлення до співрозмовника. Подібне простежується у прикладі: *І знов в мою колонію просився підліток. Фізіономія у обідранця була справді не з інтелігентних. Але від нього віяло великою енергією, і я подумав: “Та однаково. З кожної комахи добра хоч трохи...”* (А. Макаренко). Мовцеві потрібно вирішити, чи виконати прохання прийняти новоприбулого до своєї дитячої колонії. Зваживши на певні фактори, він погоджується це зробити, про що свідчить висловлення *Та однаково*. Далі для остаточного утвердження свого рішення мовець долучає висловлення узагальненого змісту, яке засвідчує його згоду й допомагає розвіяти попередні сумніви: *З кожної комахи добра хоч трохи*.

Отже, узагальнені висловлення як мовленнєві дії у складі базового мовленнєвого акту згоди виконують певне функціональне навантаження.

Зокрема, вони, репрезентуючи народну мудрість як авторитетне та безперечне джерело, увиразнюють та мотивують згоду, виражену в базовому мовленнєвому акті.

Відмова

У мовленнєвому акті відмови виражається неприйняття мовцем пропонованого, ухилення від здійснення певної дії, небажання сприяти реалізації потреб та бажань співрозмовника. Відмова пов'язується з заперечною реакцією на попередні події або наявні стани та здебільшого базується на невідповідності бажань мовця і слухача [116, с. 7]. У структурі складного мовленнєвого акту відмови узагальнення, виступаючи мотиваційним компонентом, реалізує своє функціональне навантаження, що можна конкретизувати як: а) підсилення показу невідповідності бажань/інтересів співрозмовників; б) репрезентація реальних відмінностей співрозмовників у підходах до певного стану справ; в) увиразнення мотивів ухиляння від спонукуваної дії.

Часто висловлення узагальненого змісту в складі акту відмови акцентують та певною мірою аргументують невідповідність життєвих позицій співрозмовників, наприклад:

Золотницький: *Давай поставим в Капустянім сахарний завод!*

Пузир: *Не моє рукомисло! Я цього діла не знаю. Коли не знаєш броду, не лізь у воду!* (І. Карпенко-Карий). Мовець (Пузир) відкидає пропозицію свого співрозмовника щодо заснування спільного бізнесу. Вона видається Пузиреві неприйнятною, тому він чітко висловлює негативну відповідь: *Не моє рукомисло!* Водночас наступне узагальнення, з одного боку, підсилює відмову, з іншого – образно мотивує її та засвідчує життєву позицію Пузиря.

Узагальнені висловлення характерні для тих актів, де відмова пов'язана з відмінністю в підходах до певного стану справ чи ситуації, наприклад:

Герасим: *А хто буде біля грошей?*

Савка: *А нащо біля них бути? Хіба ж їх хто візьме тут?*

Герасим: *Е, куме, на гріх майстра нема. Краще я тут посидю. Береженого Бог береже* (І. Карпенко-Карий). Один зі співрозмовників – Савка демонструє свою життєву позицію безпечності, що є домінантною для нього. Він зіштовхується із протилежним типом світогляду, який репрезентує Герасим, що категорично відмовляється залишити гроші без нагляду, вмотивувавши відмову відомим прислів'ям *Береженого Бог береже*.

Узагальнені висловлення допомагають виразити в мовленнєвому акті відмови мотиви ухиляння від здійснення спонукуваної дії, реалізації потреб та бажань співрозмовника, наприклад:

– *Може б ви дали нам трохи грошей ?*

– *Е, ні, дорогі зятья. Як кажуть, не доливай води до криниці* (Б. Лепкий). Тесть категорично відмовляється виконати прохання зятів. Аби запобігти наступним можливим проханням, він пояснює свою відмову, вдаючись до узагальнення.

Часто висловлення узагальненого змісту увиразнюють та доповнюють мотив відмови, наприклад:

– *Беріть же, – наполягала Ганка. – Господь не образиться на вас, бо це ж вам од серця.*

– *Ще прийду – ще дасте, а так зразу багато брати не годиться. Негоже наживатися на чужій біді* (Є. Гуцало). Прохання взяти віддяку за лікування дитини суперечить уявленню лікаря про правильні вчинки. Тому, зважаючи також на важке матеріальне становище жінки, він відмовляється від запропонованого подарунка. Для увиразнення мотиву мовець апелює водночас до загальновідомої істини *Негоже наживатися на чужій біді*. За допомогою узагальненого висловлення співрозмовник виправдовує своє небажання взяти запропоноване. Подібне демонструє також приклад:

– *Може, підеш...дізнаєшся...поговорити з оберстом, чого вони хочуть від Ілька.*

– *Ага, знаю, знаю... Але ж дорогенька, не можу, це справа політична! **Все в Господніх руках.** Матимемо надію, що він буде милостивий і для бідного Ілька (І. Вільде).* Священик відмовляється йти до німецької влади та рятувати життя односельчанину. До безпосередньої відмови він долучає сентенцію, яка увиразнює основний мотив священика (*Це справа політична*).

Таким чином, узагальнені висловлення в складному мовленнєвому акті відмови перебирають на себе ілокутивну силу базового акту, увиразнюючи відмову мовця виконати прохання співрозмовника чи згодитися на його пропозицію. При цьому мовець умотивовує свою позицію позицією загалу, що й утверджує його у власному рішенні.

Заперечення

Заперечення – це дія мовця, який вербально нейтралізує, скасовує припущення свого співрозмовника, віддаючи перевагу протилежному стану справ [93, с. 8]. Узагальнені висловлення в контексті мовленнєвого акту заперечення увиразнюють опозицію комуніканта до тих тверджень, які висловлює співрозмовник. Часто згадані величини реалізують ефект пом'якшення комунікативного наміру мовця. Об'єкт розмови в таких мовленнєвих актах – це насамперед роздуми зі сфери внутрішнього світу, одвічні людські почуття, наприклад кохання:

Феся. *Я його кохаю. Я від Пури не тямлю себе.*

Аза. *П'яний чад, а не кохання... **Кохання - це така сила, якої не вирвеш і не викинеш з серця. Кохання - це разом і пекло, і рай.***

Феся. *Цур йому, коли таке!* (М. Старицький). Одна зі співрозмовниць повідомляє про свою закоханість. Однак подруга не погоджується з таким припущенням, категорично і навіть грубо заперечуючи його: *П'яний чад, а не кохання.* При цьому вона демонструє своє право на заперечення, вдаючись до

формул життєвого досвіду, які моделюють картину того, що вона вважає коханням і що не завжди відповідає реальному стану справ.

Водночас узагальнення функціонують і в тих актах заперечення, що реалізуються при обговоренні нагальних побутових проблем, пов'язаних із щоденною життєдіяльністю людини. Прикладом цього може слугувати висловлення:

– *Стара вже я, скоро зима. Треба ж було прийти колись до своїх дітей, бо не бачила ні землі цієї, ні людей, ні хати, в якій ви живете.*

– *Земля скрізь наша, – мовив Никін Іванович. – Без роботи ніде не посидиш.*

– *Земля скрізь однакова, й люди, а найкраще в рідному гнізді, де місце собі зігрієш, – не зовсім згодилася з зятем баба Калина (Є. Гуцало).* Співрозмовники, старенька теща та зять, дискутують про те, де найкраща земля для життя. Кожен прагне відстояти свою позицію апелюванням до загальних істин, які допомагають їм у реалізації комунікативного наміру.

Подібний ефект створює комунікативна ситуація, де мовленнєві акти пов'язані з актуальними проблемами суспільного життя, наприклад:

– *Як громада другого війта вибере, то що він зробить? – відізвалася Галя. – Громада – великий чоловік.*

– *Ні, моя дорогенька. Громада – капустяна голова, – заперечив о. Лецький (Б. Лепкий).* Спочатку один мовець намагається переконати іншого в тому, що громада має велику силу, однак той категорично заперечує таке твердження, опираючись на висловлення, що узагальнює протилежний досвід.

Часто вживання висловлення узагальненого змісту в складному мовленнєвому акті детерміноване тим, що, виголошуючи заперечення позиції співрозмовника, мовець “використовує специфічні стратегії комунікативного захисту від якихось звинувачень на його адресу” [130, с. 9]. В основі стратегії, яка передбачає непряму аргументацію заперечення за допомогою сентенції, лежить намагання нейтралізувати найнебезпечніші елементи

заперечного висловлення, підказуючи адресату належний ракурс сприйняття незгоди. Це ілюструє контекст:

– *Ні, – заперечила Неля. – Ні! Будь спокійна, він...покінчив з минулим, і вже тебе не кохає.*

Орися легенько посміхнулася:

– *Не вірю в це. Людина, в якій віднято майбутнє, з подвійною силою тягнеться до минулого* (І. Вільде). Співрозмовницями є дві дівчини, які закохані в одного юнака. На твердження Нелі про те, що хлопець вже не кохає Орисі, її суперниця категорично заперечує такий стан справ та супроводжує свою незгоду непрямою аргументацією. Висловлення узагальненого змісту дає Орисі комунікативний захист від будь-яких претензій з боку співрозмовниці, адже виражає загальну істину, яка аргументує ситуацію абстраговано, безвідносно до особи Орисі.

Отже, узагальнені висловлення в контексті складного мовленнєвого акту надають запереченню більшої ілокутивної сили, підкріплюють позицію мовця, репрезентуючи загальноновизнану суспільну думку. Водночас їх функціональне навантаження полягає також у мотивуванні та пом'якшенні заперечення шляхом апелювання до відомих істин.

4.1.2. Висловлення узагальненого змісту як директиви

Директив – це тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого полягає в тому, що він становить спробу мовця домогтися того, щоб слухач дещо здійснив [138, с. 241]. Мовець часто долучає до спонукань висловлення узагальненого змісту, які сприяють певному відчуженню адресанта, оскільки “спонукання містить потенційну загрозу позитивному образу адресата – його потребі в недоторканості внутрішньої сфери” [112, с. 5]. Таким чином формується складний мовленнєвий акт.

Висловлення узагальненого змісту при директивах детерміновані різноманітними мовленнєвими ситуаціями, що найчастіше вимагають реалізації принципу ввічливості при виголошенні спонукання, додають

висловленню більшої енергійності, з якою досягається ілокутивна мета (певний ступінь “категоричності” або “м’якості” спонування), надають спілкуванню більшого ступеня контактності. Оскільки висловлення узагальненого змісту відштовхуються від реальної ситуації, вони стають етикетно слухними, значно пом’якшуючи волевиявлення мовця. При цьому узагальнені висловлення функціонують у складі директивних актів, що реалізують вимогу, прохання, пропозицію, заклик, дозвіл.

Вимога

Мовленнєвий акт вимоги виражає неофіційне розпорядження людини, що впевнена у справедливості свого волевиявлення. Мовець ставить себе вище за слухача, який підпорядкований йому згідно з ustalеними в суспільстві нормами та звичаями. Отже, звертаючись до слухача з вимогою, мовець переконаний, що має право наполягати. Підставою для такого переконання слугує загальна думка про те, як треба поводитися у відповідній ситуації. Такі загальноприйняті норми поведінки та закономірності чи тенденції закріплені у висловленнях узагальненого змісту, які мовець долучає до своєї вимоги. Здебільшого він додає висловлення узагальненого змісту в тих ситуаціях, коли вимога, реалізована в базовому мовленнєвому акті, не справляє належного комунікативного ефекту або ж тоді, коли виникає необхідність пом’якшення комунікативного наміру.

У мовленнєвих актах вимоги спостерігається некодифікована ”вищість” мовця та передбачається можливість заперечення з боку адресата. Узагальнене висловлення залучається до них для остаточного переконання співрозмовника зробити те, чого вимагає мовець, наприклад:

Лікар. *Не смійте вставать!*

Пузир. *Не можна – хазяйство.*

Лікар. *Не говоріть дурниць. Здоров’я миліше від хазяйства* (І. Карпенко-Карий). Лікар, професійні обов’язки якого зумовлюють

його “вищість”, важливість у стосунках з пацієнтом, прямо висловлює свою вимогу: *Не смійте вставати!* Зазнавши комунікативної невдачі (адресат відмовляється виконати пряму вимогу), мовець долучає узагальнене висловлення *Здоров'я миліше від хазяйства*, яке репрезентує загальнолюдські пріоритети, що повинні вплинути й на співрозмовника як на члена цієї ж людської спільноти.

Часто мовець супроводжує вимогу висловленням узагальненого змісту в тій ситуації, коли йому необхідно акцентувати власну авторитетність, багатий життєвий досвід і таким чином справити певне враження на слухача, наголосити на слухності вимоги, наприклад:

– *Діти! Скручуйте своє мотуззя та лаштуйте в'язки. Хоч і страшно, та що поробиш! Сім разів не вмирати.*

Дивлячись на них, інші теж почали зв'язувати (Є. Гуцало). Мати вимагає від своїх дітей, щоб ті зв'язували хмиз, незважаючи на заборону місцевого лісничого. Розуміючи протизаконність таких дій, вона доповнює свою вимогу наступним висловленням з певним вдітінком виправдання такого ризику: *Хоч і страшно, та що поробиш!* Однак для остаточної реалізації комунікативного наміру використовується узагальнене висловлення, яке сприяє виправданню ризику в такій ситуації.

Часто мовець вдається до висловлень узагальненого змісту, щоб пом'якшити та вмотивувати комунікативний намір при вимозі, уникаючи таким чином небажаної негативної реакції співрозмовника на вимогу, наприклад:

Савка. *Добре, їду. Тільки мусимо домовитися. Договір краще грошей. Скільки ви мені дасте, як купите?*

Герасим. *А скільки хочете?*

Савка. *Скільки? Від кожної тисячі мені сто карбованців* (І. Карпенко-Карий). Один із комунікантів є співучасником афери, запланованої іншим. Він розуміє, що має право вимагати певної

винагороди за свої функції й наполягає на попередній домовленості щодо суми за виконану роботу. Для того щоб справити враження ділової й досвідченої в подібних справах людини, мовець використовує висловлення узагальненого змісту *Договір краще грошей*, яке водночас усуває можливе обурення чи незгоду з боку співрозмовника, адже воно виражає народну мудрість.

Отже, висловлення узагальненого змісту корелюють із базовим мовленнєвим актом вимоги в таких комунікативних ситуаціях, коли безпосередньої вимоги недостатньо для реалізації комунікативного наміру мовця. Їх застосування в такому контексті допомагає мовцеві пом'якшити свою вимогу та акцентувати її виправданість чи необхідність.

Прохання

Прохання – це спонукання слухача задовольнити потреби та бажання мовця. У мовленнєвому акті прохання мовець є більш зацікавленим у виконанні дії. При цьому він деякою мірою є залежним від слухача, який не зобов'язаний йому підкорятися. З огляду на це найважливішою ознакою прохань є актуалізація фактору адресата. Тому при зверненні до співрозмовника мовець не лише висловлює прохання, а й намагається його аргументувати, сформувати в слухача мотив до виконання дії. Одним із способів такого впливу на адресата є доповнення прохання узагальненим висловленням. У такий спосіб реалізується складний мовленнєвий акт.

Висловлення узагальненого змісту часто доповнюють, пояснюють та аргументують безпосередньо виражене прохання, наприклад:

– *Слухай, Геню, прошу, не смійся з мене, що я в таку хвилю згадую такі речі. Мрія хоч раз у житті прокидається в кожній людині* (І. Франко). Узагальнене висловлення спрямоване на підсилення ефекту, якого прагне досягти мовець: жінка прохає співрозмовника не кепкувати з висловлених нею думок, оскільки відчуває деяку незручність перед

ним, соромиться. Вона застосовує узагальнене висловлення, щоб певною мірою засвідчити слушність такого прохання, виправдати абсурдність наведених спогадів та планів. Інший приклад:

Чорний простяг йому руку:

– Ну, ходімо, ходімо швидше, а то дадуть мені прочухана. День не сидить на колоді, а сонце не пасеться.

І вони ледве проштовхалися до довгої парти, що правила за стіл (В. Міняйло). Мовець прохає співрозмовника якнайшвидше дістатися до сцени залу та розпочати збори. Для увиразнення свого прохання та його мотивації він уживає висловлення узагальненого змісту, яке, посилюючи позитивне сприйняття мовця, надає спілкуванню більшої контактності.

Отже, висловлення узагальненого змісту функціонують поруч із базовим мовленнєвим актом прохання для уточнення, увиразнення необхідної інформації, пояснення доцільності прохання, для позитивної репрезентації мовця, демонстрації його шанобливого ставлення до співрозмовника, а також з метою формування в слухача мотиву до виконання прохання.

Пропозиція

Пропозиція – найневимогливіша форма впливу на адресата, яка полягає у винесенні мовцем власної думки на обговорення з метою переконати слухача й тим самим спонукати його виконати певну дію. Здебільшого пропозиція висловлюється в інтересах як мовця, так і слухача, однак мовець більше зацікавлений у виконанні пропонованої дії. При цьому стосунки між учасниками мовленнєвого акту є нерелевантними для його характеристики: мовець може ставити себе вище за слухача, може бути в його владі, врешті, учасники комунікації можуть бути і незалежні одне від одного.

Висловлення узагальненого змісту в складі пропозиції демонструють намагання зацікавити слухача у виконанні дії. При цьому, апелюючи до загальновідомих істин, мовець дещо завуальовує свій вплив на слухача, оскільки, маніфестуючи думку загалу, певною мірою применшує свою роль

ініціатора. Часто висловлення узагальненого змісту вживаються в тих ситуаціях, коли мовець виконує нетипове або ж неординарне комунікативне завдання, що торкається делікатних сфер буття. Зазначені функції узагальненого висловлення виявляє приклад:

– *Треба завтра зустрітися з іншими і спланувати боротьбу із цими катюгами, – рішуче промовила до селян Феодосія. – Під лежачий камінь вода не тече* (М. Вакалюк-Дорошенко). Тут мовець пропонує односельчанам піднятися на організовану боротьбу із фашистськими загарбниками. Після прямої пропозиції Феодосія апелює до відомої сентенції *Під лежачий камінь вода не тече*, яка сприяє підсиленню впливу на слухачів та формує мотив до прийняття пропозиції. Узагальнене висловлення певною мірою пом'якшує тональність, емоційний фон, який супроводжує пропозицію.

Мовленнєвий акт пропозиції з узагальненим висловленням часто обтяжений семантикою допомоги. Як зазначає А. Вежбицька [33, с.187], мовець намагається допомогти співрозмовникові в певних життєвих ситуаціях, привертаючи увагу до тих реальних можливостей, які той міг і не помітити, наприклад:

Василь. *Постій, я тобі відра підніму! У мужика більше сили, як в дівки.*

Галя. *За постій гроші не платять. Геть! Дам собі раду сама* (М. Старицький). Мовець, хлопець, який залицяється до Галі, пропонує їй свою допомогу біля криниці. Відчуваючи, що самої пропозиції буде недостатньо для її згоди, він у непрямий спосіб нагадує про її жіночу тендітність, апелюючи до відомої істини *У мужика більше сили, як в дівки*. Водночас хлопець за допомогою вказаного узагальненого висловлення намагається показати себе в позитивному світлі.

Часто висловлення узагальненого змісту доповнюють непряму пропозицію, яку важко подати безпосередньо, оскільки вона торкається делікатних або дуже ризикованих справ. У такому випадку узагальнення

виконують функцію “останнього козира” як остаточного засобу переконання, що допомагає позитивно сприйняти не зовсім раціональну пропозицію, подати її в привабливому для слухача світлі, наприклад: *Зважившись, командир врешті звернувся до бійців:*

– *Мертвих, може, не здійметься рука ганьбити. Горе переможеним. Переможця ж судить тільки він сам. Шахай ще раз осміхнувся при кінці такої мотивованої пропозиції щодо зміцнення Успенівки і надання їй сили фортеці* (Ю. Яновський). Мовець, військовий командир, пропонує максимально мобілізуватися, розуміючи, що в ризикованій операції бійці можуть загинути. Тому він намагається дещо згладити цей негативний момент, пов’язаний зі смертельною небезпекою, демонструючи моральну перевагу переможців. Командирові важко прямо посилати своїх бійців на смерть, і він завуальовано висловлює пропозицію, що стосується тонкої грані життя й смерті: *Мертвих, може, не здійметься рука ганьбити*. Адресант не впевнений в успішній реалізації комунікативного наміру, тому він уживає висловлення узагальненого змісту як останній козир, що здатний вплинути на людську гідність, викликати почуття героїзму й допомогти бійцям зробити відповідний вибір.

Отже, висловлення узагальненого змісту в структурі складного мовленнєвого акту пропозиції несуть специфічне функціональне навантаження, яке полягає у тому, щоб формувати в слухача зацікавлення або мотив для прийняття пропозиції, акцентувати її слушність та привабливість чи увиразнити непряму пропозицію, що торкається делікатної сфери людського буття.

Заклик

Заклик визначається як звертання до народу, певної групи людей, у якому виголошується головна ідея чи якість завдання. Вживання висловлень узагальненого змісту в складі директиву-заклику дає змогу ефективніше впливати на слухачів. Адже такі висловлення завжди

виражені в доступній формі й зрозумілі всій, навіть негомогенній аудиторії. Мовець вдається до висловлень узагальненого змісту в тих ситуаціях, у яких потрібно мотивувати заклик, звернений до широкого загалу, на основі відомих істин, що підкреслюють доцільність та беззаперечну необхідність його виконання, наприклад: *Головуха мовила до юрби: – Усі ви будьте пильними, щоб злодія підстерегти й зловити! Злочинець повинен понести заслужену кару!* (Є. Гуцало). У ролі мовця виступає авторитетна в сільській громаді голова колгоспу, яка виголошує заклик не залишатися байдужим до чужого горя та допомогти впіймати злочинця. При мотивуванні таких дій вона спирається на висловлення узагальненого змісту: *Злочинець повинен понести заслужену кару.*

Здебільшого адресатами складного мовленнєвого акту заклик виступає велика кількість людей, соціальних груп, об'єднаних спільною метою чи завданням. Саме в такій ситуації вживання висловлень узагальненого змісту як втілення досвіду багатьох поколінь є особливо ефективним засобом впливу на різну за світосприйняттям аудиторію.

Таким чином, увиразнюючи зміст заклик в структурі складного мовленнєвого акту, висловлення узагальненого змісту виступають своєрідним обґрунтуванням необхідності виконання заклик, надаючи йому більшої переконливості та безапеляційності.

Порада

Порада являє собою повчання, підказування мовця, як діяти слухачеві. Адресант застосовує висловлення узагальненого змісту в тих ситуаціях, коли необхідно дати співрозмовнику пораду щодо інтимного й наболілого. Використання узагальнень у складі мовленнєвого акту поради детермінують також критичні ситуації, які виходять за межі буденності й болісно переживаються людьми (втрата близьких, хвороба тощо). Вживаючи висловлення узагальненого змісту, мовець намагається репрезентувати себе як досвідчену особистість. Інформація, подана в

базовому акті-пораді, йде безпосередньо від мовця, відображає його “правду”. Натомість інформація узагальненого висловлення експлікує загальнолюдський досвід. У такий спосіб мовець, дбаючи про свою репутацію, певним чином знімає з себе відповідальність у разі неслухності чи неефективності поради. Крім того, висловлення узагальненого змісту формують мотив для реалізації спонукання та увиразнюють пораду, наприклад:

– *Що ж мені робити тепер?*

– *А що? Живіть. Життя – це теж важкий обов’язок. Звісно, якщо ви не самі, якщо маєте доглянути когось,* – *відповіла Олена Левківна (Є. Гуцало). Вчителька, яка користується в сільській громаді великим авторитетом, підбадьорює стареньку жінку, син якої загинув, радить продовжувати жити й доглядати решту дітей. Порада узгоджується з узагальненим висловленням, що призначене формувати у співрозмовника мотив до виконання спонукуваної дії: *Життя – це теж важкий обов’язок.* Подібне демонструє також висловлення: – *Старі люди, дочко, багато дечого накажуть про чарування, та хіба всьому тому і віри йняти? Не бери собі в голову! Коли в тебе ні вроди, ні вдачі, то й чари не допоможуть* (С. Васильченко). Мовцем виступає матір, яка завжди вважає себе досвідченішою й мудрішою за свою дитину. Вона радить дочці не вірити ніяким чарам, а для більшої переконливості долучає висловлення узагальненого змісту *Коли в тебе ні вроди, ні вдачі, то й чари не допоможуть*, яке репрезентує загальнолюдський досвід та надає пораді більшої ілокутивної сили.*

Порада завжди пов’язана з усвідомленням необхідності чогось для слухача саме в його інтересах. Відповідно мовець часто вдається до висловлень узагальненого змісту, лексико-семантичне оформлення яких передбачає вживання слів з модальним значенням повинності й необхідності на зразок *треба, потрібно, мусиш* тощо. Наприклад:

– Він вже нині зривався і хотів іти до кляси. Ледве я його втримав в ліжку.

– **Найкраще сховати одяг, пане Семаківський. З хорим деколи треба як з дитиною поступати** (Б. Лепкий). Мовець, лікар за фахом, який наполягає на необхідності дотримання ліжкового режиму для хворого й мотивує доцільність своєї поради вдатись до крайнього запобіжного заходу (сховати одяг) за допомогою сентенції *З хорим деколи треба як з дитиною поступати*. Аналогічне простежується й в іншому випадку:

– *Тепер у нас в хаті постійна колотнеча, – покаржилась Ганна.*

– *А ти якось залагодь цей конфлікт, візьми цю місію на себе. В кожній хаті мусить бути свій миротворець* (В. Земляк). Ганна скаржиться сусідці на постійну конфліктну ситуацію у своїй сім'ї. Співрозмовниця висловлює безпосередню пораду. Однак для того щоб підкреслити необхідність та доцільність її реалізації, вона долучає сентенцію – беззаперечне авторитетне джерело людської мудрості. Водночас висловлення узагальненого змісту перебирає на себе всю ілокутивну силу спонування, дозволяє виразити пораду, яка стосується приватного життя, делікатно та в ненав'язливій формі.

Отже, висловлення узагальненого змісту в складі мовленнєвого акту поради надає їй більшої переконливості, формує в слухача мотив до спонукуваної дії та сприяє самовираженню мовця, репрезентуючи його як досвідчену й компетентну особу.

Застереження

Застереження – це спонування слухача відмовитися від своїх намірів шляхом з'ясування ймовірного негативного для нього наслідку, спричиненого їх реалізацією. Л. Фоміна зазначає, що “застереження... завжди пов'язане з повідомленням адресату деякої нової для нього інформації про можливий несприятливий стан справ” [166, с.118]. У складному мовленнєвому акті висловлення узагальненого змісту

перебирає на себе ілокутивну силу застереження та водночас модифікує його. Здебільшого мовець вдається до узагальнення в тих ситуаціях, коли йому необхідно втрутитися в делікатну сферу приватності співрозмовника. Висловлення узагальненого змісту допомагають адресанту зняти з себе відповідальність у разі невдачі співрозмовника. Крім того, застосування висловлень узагальненого змісту детермінує прагматична настанова мовця на акцентування доцільності та правомірності застереження, оскільки він припускає, що співрозмовник може не зважити на просте безпосереднє спонукання. Тому в таких випадках адресант послуговується сентенціями як ефективнішим засобом впливу на слухача.

Часто мовець вдається до висловлень узагальненого змісту в тих ситуаціях, коли відчуває, що не має права та належних повноважень до вираження такого спонукання або якщо виголошення прямого застереження є для нього дещо небезпечним, наприклад:

– *Ви думаєте, що тими зборами когось налякаєте. А тим часом ліпше би зробили, якби самі остерігалися, щоб кости цілі були. **Недаром сказано: не викликай вовка з лісу, бо прийде і з'їсть*** (І. Франко). У зазначеному мовленнєвому акті мовцем виступає бурмістр, а його співрозмовником шанована всіма людина, народовець, якого підтримує більшість населення міста. Дотримуючись принципу демократії, мовець не має права заборонити проведення народних зборів. Поодиноким безпосереднім застереженням не дало б такого ефекту, оскільки репрезентувало би конкретне передбачення, яке співрозмовник може сприйняти вороже. До того ж узагальнене висловлення знімає з мовця відповідальність за втручання в справи співрозмовника.

Узагальнене висловлення вживається також у ситуації, коли мовець вважає себе досвідченішим за слухача, і це дає йому право застерігати співрозмовника, апелюючи до загальнолюдських істин, наприклад: – *І не думай братися за пляшку, а то я ту горілку виціджу з*

тебе! Горілку питимеш – душу губитимеш! (П. Куліш). Мовець припускає, що співрозмовник не зважить на його застереження, а тому водночас і застерігає, і погрожує.

Інколи мовець виголошує застереження, попереджаючи про можливі прояви своєї непорядності. Тому, вживаючи висловлення узагальненого змісту, він намагається пояснити й пом'якшити власну неделікатність, наприклад:

– Вважай, моя біла панно, бо я не ручаюсь за себе...Краще тобі піти і не лишатися зі мною. Людина, коли не виспитья, легко уподібнюється звірові.

– Добре, Бронку. Я тебе розумію (І. Вільде). Мовець, закоханий юнак, застерігає свою дівчину про небезпеку залишатися з ним наодинці, натякаючи на те, що можуть спрацювати низькі, тваринні інстинкти. Мовець виконує неделікатне комунікативне завдання. Тому, дбаючи про свою репутацію та намагаючись “не втратити обличчя” перед нареченою, він завуальовано виражає застереження, апелюючи до висловлення узагальненого змісту.

Отже, висловлення узагальненого змісту в складному мовленнєвому акті застереження виконує функції увиразнення, доповнення основного спонування та пом'якшення втручання в приватні справи співрозмовника.

4.1.3. Висловлення узагальненого змісту як експресиви

Експресиви – це мовленнєві акти, ілокутивною метою яких є вираження психологічного стану мовця, який виникає за умови щирості щодо певного стану справ та виявляється в межах пропозитивного змісту [138, с. 192].

Узагальнені висловлення в структурі складних мовленнєвих актів-експресивів реалізують апелювання до стереотипів, сприймаються як точка аксіологічного відліку систем загальноновизнаних ціннісних орієнтирів. Причиною звернення мовця при реалізації експресивів до

висловлень узагальненого змісту є переживання нестандартних ситуацій, котрі виходять за рамки звичності та буденності. Для індивідуальної оцінки й переживання подібних моментів людині потрібна відвага, тому вона й вдається до вже готових знань та формул виходу з кризових ситуацій, що репрезентовані в висловленнях узагальненого змісту. Висловлення узагальненого змісту корелюють із такими класами експресивів, як докір, осуд, жалкування, нарікання, втішання, погроза.

Докір

Висловлення докору демонструють негативну реакцію мовця на вчинки чи поведінку слухача через показ негативних наслідків цих дій. При цьому комунікативним наміром мовця є вказати на провину слухача в наявному стані речей і спонукати змінити його. Апелювання в докорах до висловлень узагальненого змісту здійснюється не лише для того, щоб безпосередньо дорікнути адресату, вплинути на його волю, а й наголосити на доречності такого докору, посиляючись на загальносуспільні норми поведінки чи цінності. Узагальнення здебільшого вживаються при тих докорах, якими мовець прагне викликати в слухача почуття провини. Спочатку він безпосередньо висловлює власну суб'єктивну оцінку поведінки слухача, а згодом підкріплює її об'єктивною оцінкою суспільного загалу, вираженою у висловленні узагальненого змісту. Водночас мовець намагається зняти з себе відповідальність за вираження докору, який часто є неприємним та небажаним для співрозмовника, наприклад:

Параска. *Туди три верстви та назад три, то вже шість.*

Герасим. *Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов! Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує* (І. Карпенко-Карий). Чоловік докоряє дружині за те, що вона не хоче йти в церкву пішки. При цьому він негативно ставиться до такого факту, й, умотивовуючи власну позицію, долучає узагальнене висловлення. Воно репрезентує суспільний погляд, що дає змогу

Герасиму частково зняти з себе відповідальність. Водночас узагальнення надає докору більшої емоційної сили. Лексема *гріх* експлікує у висловленні оцінний компонент: поведінка слухача оцінюється як негативна з погляду моралі. Для досягнення сильнішого комунікативного ефекту мовець супроводжує узагальнене висловлення, що звучить як докір, іншою сентенцією, яка в непрямий спосіб аргументує попередньо висловлений докір: *Блажен чоловік, іже скоти милує*.

Реченнєві конструкції, що оформлюють висловлення узагальненого змісту, які супроводжують акти докору, відзначаються характерним лексико-семантичним оформленням. Зокрема, вони містять оцінні предикатні слова на зразок *гріх, не можна, не варто*, наприклад:

Наталка. *Я з Денисом і не криюся, одбила його од Марусі, та й байдуже!*

Галя. *Ай-яй! Гріх від подруги жениха одбивати.*

Наталка. *А ти Василя од Палажки не одбиваєш?*

Галя. *Отакої!* (М. Старицький). У наведеному висловленні значення докору формується таким чином: мовець не може змінити ситуацію (її подруга вже відбила хлопця в іншої дівчини), тому адресантові залишається тільки вказати слухачеві на неправомірність його дій, виражаючи докір вигуком. Водночас мовець прагне викликати у слухача почуття провини й з цією метою використовує сентенцію *Гріх від подруги жениха одбивати*. Вказане узагальнене висловлення імплікує зміст на зразок: *Усім відомо, що не можна забирати щастя в іншої людини. Згідно з загальними нормами моралі та релігії це великий гріх. Тому ти робиш велику помилку, і повинна покаятися в цьому*. Таким чином мовець намагається вплинути на співрозмовницю та змінити її поведінку.

Отже, узагальнення у складі докору актуалізує невідповідність поведінки слухача та норм суспільної поведінки. У власне докорі мовець

репрезентує свою оцінку певного стану справ, натомість узагальнене висловлення виявляє суспільну оцінку. При цьому думка мовця збігається з думкою широкого загалу, що й дозволяє адресантові дещо “відмежуватися” від висловленого докору, уникнути особистої відповідальності за словесну оцінку.

Осуд

Мовленнєвий акт осуду виражає негативне ставлення суб'єкта оцінки як носія певних ціннісних уявлень до об'єкта оцінки, з яким пов'язана інша ціннісна позиція [56, с. 9]. Узагальнені висловлення у структурі складного мовленнєвого акту з семантикою засудження експлікують негативну реакцію суспільства на дії чи погляди слухача. Засуджуючи поведінку адресата або іншої особи, мовець пропонує власне бачення правильної унормованої поведінки, посилаючись при цьому на авторитетне та достовірне джерело – висловлення узагальненого змісту. Здебільшого він удається до висловлень генералізаційної семантики, коли йому необхідно висловити осуд, що торкається тонких, делікатних сфер буття (внутрішнього світу, почуттів тощо). Застосовуючи узагальнене висловлення, мовець частково знімає з себе відповідальність за неетичний вчинок та пом'якшує свій комунікативний намір, наприклад:

Пузир. *А Котляревський мені без надобності.*

Золотницький. *І як тобі не сором отаке говорити? Противно й слухати! Поети єсть сіль землі, гордість і слава народу* (І. Карпенко-Карий). Один зі співрозмовників засуджує життєву позицію, духовну бідність та жадібність іншого. Ілокутивну силу осуду маркують лексеми *сором, противно, підло*. Водночас для того, щоб умотивувати та підсилити свою негативну оцінку щодо адресата, він уживає відомий вислів, який додає осуду більшої гостроти та переконливості: *Поети єсть сіль землі, гордість і слава народу*. Подібне простежується також у прикладі: – *Підсумуємо нашу розмову, – стомлено сказав директор. –*

Хто покривив душею, хто злицемірив, хто змовчав – насамперед принизив себе. То не від розуму, то від страху, від побоювання. А страх і побоювання принижують людину. Для людини щастя – бути правдивим і до кінця сповідати свої ідеали (Є. Гуцало). Мовець засуджує своїх співрозмовників-вчителів за необ'єктивний аналіз відкритого заняття їхнього співробітника. Про це свідчить вживання ним дієслів із негативнооцінним значенням (*покривити душею, злицемірити, принизити*). При цьому свою суб'єктивну думку мовець утверджує через апелювання до норм, які не лише становлять частину його особистих преференцій, а й спільний фонд етичних уявлень членів соціуму і носіїв мови. Саме це спонукає адресанта застосувати висловлення узагальненого змісту *Страх і побоювання принижують людину. Для людини щастя – бути правдивим і до кінця сповідати свої ідеали*.

Іноді засобом для вираження осуду можуть стати іронічні репліки, вживаючи які мовець має на меті засудити життєву позицію чи поведінку слухача, його родичів або близьких, наприклад:

Глейтюк (до Лопуха). *Ай-яй-яй! А твоя з циганом... Який же він красень! Яке зіллячко, таке й сім'ячко!*

Лопух (до Галі). *Додому зараз!* (М. Старицький). Один зі співрозмовників відверто засуджує поведінку доньки іншого. Про це свідчать вигуки з негативнооцінним значенням *ай-яй-яй* та базовий мовленнєвий акт-осуд *А твоя із циганом*. Мовець, посиляючись на народну мудрість, звинувачує у всьому адресата, батька дівчини, і засуджує його та доньку на основі загальноприйнятих критеріїв. Функціональне навантаження узагальненого висловлення в аналізованій мовленнєвій ситуації полягає в експлікації об'єктивного, суспільного, осуду, який виправдовує, а також увиразнює та посилює індивідуальний осуд мовця.

Отже, у складних мовленнєвих актах-осудах спостерігається поєднання двох негативних оцінок: суб'єктивної (мовця), що

репрезентує базовий акт, та об'єктивної (суспільства), яку відтворює узагальнене висловлення. Використання останнього дає змогу мовцеві засуджувати поведінку чи життєву позицію співрозмовника в пом'якшеній формі, висловлювати осуд тактовніше та водночас переконливіше.

Жалкування

Жалкування кваліфікуються як емоційні висловлення. Характерною особливістю цього мовленнєвого акту є те, що певна ситуація чи стан справ спричиняють у мовця страждання, болісні відчуття, жаль за втраченим. Здебільшого такі мовленнєві акти, яким притаманний високий ступінь суб'єктивності, функціонують у сфері приватних, міжособистісних стосунків. У їх основі лежать особистісні характеристики мовця, зокрема його досвід, знання, втілені в узагальнених висловленнях.

Функція узагальнених висловлень у складному акті жалкування полягає в тому, щоб показати типовість та закономірність певного стану справ і в такий спосіб допомогти мовцеві сприйняти несприятливі обставини через осмислення об'єктивних тенденцій, незалежних від волі чи бажання людини, наприклад:

– У мене мати була не така вже й стара, війну пережила. Далі б їй жити, а вона так несподівано померла. Смерть не задобриш, не скажеш, щоб навідалася пізніше. От і з'явилася на нашому цвинтарі ще одна могила.

– Ну, з цим треба змиритися і жити далі, – промовила Бахурка (Є. Гуцало). Мовець виражає свій душевний біль, тугу за померлою матір'ю сусідці. Базовий мовленнєвий акт жалкування доповнюється висловленням узагальненого змісту, яке акцентує невідворотність такого стану справ та вказує на закономірність неочікуваної смерті. Таким чином узагальнення виконує також додаткову функцію самозаспокоєння мовця, що перебуває в розпачі.

Глокутивний намір мовця в мовленнєвому акті жалкування часто позначають лексеми *шкода, прикро* тощо, наприклад:

Варка. *Більше ми не будемо разом!*

Гнат. *Шкода. Воно все так: як є – не жалуєм, а нема – плачемо.*

Варка. *Нема за ким плакати, нема кого й жалувати* (І. Карпенко-Карий). Висловлене жалкування стосується розлуки, яка не відповідає бажанню мовця. Жалкування у складному мовленнєвому акті виконує також роль самозаспокоєння мовця: він розглядає власний досвід крізь призму досвіду інших людей і таким чином усвідомлює типовість ситуації та необхідність змиритися з наявним станом справ.

Отже, в складному мовленнєвому акті жалкування висловлення узагальненого змісту виявляють типовість прояву туги, журби в певних життєвих ситуаціях, репрезентуючи об'єктивні чинники, які зумовлюють таку почуттєву реакцію. При цьому вказані висловлення увиразнюють комунікативну настанову мовця, доповнюючи її ефектом самозаспокоєння.

Нарікання

Характерною особливістю мовленнєвого акту нарікання є те, що мовець скаржиться на певний стан справ. При реалізації цього акту здебільшого комунікативна настанова мовця полягає в тому, що він, усвідомлюючи неспроможність змінити якимось чином життєві обставини, відкриває співрозмовникові свій душевний стан.

Нарікання – це мовленнєвий акт, який насамперед характерний для людей, що відчують страх і непевність перед важкими ситуаціями, перед невідомістю, наприклад:

Жінка підхопила доньку на руки, приголубила, а та смоктала цукерку та позиркувала на гостю лукавими оченятами.

– Нетривка вона у нас, – поскаржилась бабусі господиня, – все хворіє то одним, то другим. Хвороби завжди приходять до людей

непрохано. Мені вже незручно на роботі: через день – бюлетень... А ваш онук, мабуть, у дитсадку ?

– *Та з нянькою. За шістдесят рублів наймають,* – *відповіла Шевчиха й чомусь відчула себе ніяково* (П. Бондарчук). Жінка, господиня дому, скаржиться незнайомій бабусі на хворобливість маленької доньки. До базового акту нарікання вона долучає ще й висловлення узагальненого змісту, яке засвідчує типовість, а водночас і неочікуваність такого стану справ. Функція сентенції в цьому складному мовленнєвому акті полягає в увиразненні та обґрунтуванні нарікання. Крім того, спостерігається перлокутивний ефект узагальненого висловлення: з його допомогою мовець вдається до самозаспокоєння та репрезентує себе як досвідчену особистість, яка знає закономірності життя й не схильна панікувати у складних ситуаціях.

Подібне функціональне навантаження виконує висловлення узагальненого змісту в такій мовленнєвій ситуації:

– *Як це не прикро, але в нас немає великого достатку,* – *перебила бабині думки господиня.* – *Він трохи більше ста заробляє та я сімдесят... Як кажуть, грошей ніколи доволі не буває.*

– *Та певно, що так,* – *погодилася баба* (П. Бондарчук). Жінка розповідає бабусі, яка завітала в гості, про нелегке матеріальне становище, низьку зарплатню. Однак базовий акт нарікання мовець доповнює відомим висловом, який певним чином посилює комунікативний ефект та водночас узгоджує індивідуальне переконання мовця із загальнолюдським досвідом. Тим самим мовець заспокоює себе та представляє співрозмовниці такий стан справ як об’єктивний та цілком закономірний.

Інколи мовець, нарікаючи на щось, долучає висловлення узагальненого змісту, яке не лише виражає трагічність його становища, але й психологічно готує співрозмовника до наступного прохання, наприклад:

Батько (сам до себе). *І бритви нема...*

Зброжек. *Бритви? Навіщо тобі бритва?*

Батько. *Жити стало важко. Є приказка: хто покотиться, той за бритву вхопиться... Може, ви допомогли б...*

Зброжек. *Не таких слів я чекав, але й ця приказка непогана* (М. Куліш). У базовому акті нарікання мовець скаржиться своєму господарю на важке матеріальне становище, у якому опинився. Основну скаргу він доповнює приказкою, яка реалізує дві функції. По-перше, висловлення узагальненого змісту підсилює ефект нарікання, вказуючи на критичність та безвихідь ситуації, в якій опинився мовець. По-друге, воно психологічно вмотивоване: мовець, готуючись звернутись до адресата з проханням, прагне наголосити на трагічності обставин, щоб запобігти відмові з боку слухача. Базовий мовленнєвий акт нарікання без узагальненого висловлення перед проханням звучав би занадто прямо й зухвало. Натомість висловлення узагальненого змісту допомагає мовцеві тактовно досягти комунікативної мети.

Отже, висловлення узагальненого змісту в структурі мовленнєвого акту нарікання створюють сприятливий ґрунт для того, щоб співрозмовник змирився із несприятливими обставинами, на які він скаржиться, через усвідомлення об'єктивних тенденцій, які панують незалежно від волі людини.

Втішання

Втішанню як одному з різновидів емоційних висловлень властива своєрідна функція впливу на поведінку та настрої співрозмовника. Його комунікативна настанова полягає в тому, щоб підбадьорити співрозмовника у скрутній ситуації, додати йому оптимізму та віри в себе, знайти якісь позитивні сторони навіть у неприємних і важких моментах. Мовець вдається до висловлень узагальненого змісту з метою втішання співрозмовника в особливо напружених ситуаціях для формування міцної моральної опори.

Часто вживання висловлень узагальненого змісту детерміноване особистістю мовця, який намагається викликати прихильність у співрозмовника.

Для цього прагматичного класу характерними є вживання емоційно-експресивної лексики, вигуків. Для прикладу можна навести діалог:

Герасим. *(Хвата пачки одну за другою). Бумага! Обманів!*

Савка. *От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь. **Що з воза впало, те пропало*** (І. Карпенко-Карий). Мовець у базовому мовленнєвому акті намагається підбадьорити свого співрозмовника. Він уживає висловлення узагальненого змісту *Що з воза впало, те пропало* не тільки щоб продемонструвати адресату невідворотність втрати, а й послабити силу марних переживань.

Мовець долучає висловлення узагальненого змісту до акту втішання, щоб акцентувати свою досвідченість у певних справах, яка стимулює його до підбадьорювання адресата, наприклад:

– *Ти, Пашо, не хвилюйся. Як тобі відомо, зі мною ж все скінчилось благополучно – Михася народила.*

– *Я рада, – сказала Параска так, ніби Ольга розповіла їй про якусь вчорашню подію.*

– *І в тебе все буде благополучно. **Природа сама дбає про те, щоб усе було гаразд*** (Ф. Кравченко). Ольга, заміжня жінка й матір, втішає молоду Параску, яка чекає дитину. Мовець підкріплює втішання апелюванням до власного досвіду, ілюструючи слухачеві благополучне завершення подібної ситуації. Натомість висловлення узагальненого змісту демонструє природну закономірність такого стану справ, додає втішанню більшої переконливості.

Адресант також вдається до висловлень узагальненого змісту, щоб скористатися загальнолюдським досвідом й тим самим ефективніше вплинути на співрозмовника, наприклад:

– *А щодо хліба насущного, то, мабуть, небагато я вам його дам – ви самі бачите, що воно й до чого...*

– *Та якось переб'ємось... – не дуже бадьоро гукнула котрась з жінок. – На городі жито, картоха... – Й голос жінки згас.*

– *Так, якось переб'ємось, – продовжував Олекса. – Тим-то нас жоден ворог не боров, що завжди якось перебивалися!.. Подужаємо все. **Не той чоловік дужий, що їсть сало, а той, що допався до цибулі й каже – мало!..***(В. Міняйло). Мовець, голова колгоспу, у важкий повоєнний час приєднується до підбадьорювання попередньої співрозмовниці. Пригадуючи вже успішно пройдені спільні випробування, він намагається підняти патріотичний дух односельчан, віру в кращі часи. До втішання, вираженого в базовому мовленнєвому акті, він залучає висловлення узагальненого змісту, яке в гумористичному тоні демонструє типовість їхньої скрутної ситуації й відомий спосіб виходу з неї.

Мовець часто вживає узагальнені висловлення, для того щоб втішити мовця, акцентуючи неминучі закономірності життя, наприклад:

– *Бережіть себе, Зіно. А те, що Захарчук вас підтоптав...Я розумію, як то для вас переживати. Ще все може бути. **Нема такого зла, щоб безкарним лишалося. Кожний повинен своє одержати*** (М. Вакалюк-Дорошенко). Мовець втішає адресата та висловлює свої співчуття. До безпосереднього втішання він долучає висловлення узагальненого змісту, які демонструють невідворотність покарання для Захарчука – винуватця Зіниних страждань. Такі вислови є найефективнішими для підбадьорення озлобленої жінки, яка бажає помсти.

Іноді використання висловлень узагальненого змісту в складі втішання зумовлене спробою підлабузництва або ж загладжування попередніх негативних вчинків, наприклад:

Герасим. *Спасибі! То це ви мене тепер з свинею рівняєте?*

Копач. *Не в тім річ! Ви не ображайтесь – це примєр. Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняєтесь з Чоботом, з Жолудьом... **На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу. Практика, опитність – великоє дело*** (І. Карпенко-Карий). У спробі компенсувати своє глузування над

багатим та ненаситним господарем, мовець втішає його, змальовуючи перспективи швидкого примноження матеріальних статків. Для переконливості таких прогнозів щодо майбутнього, він апелює до доступних та розповсюджених істин, які надають підбадьоруванию більшої ілюктивної сили.

Отже, у структурі складного мовленнєвого акту втішання висловлення узагальненого змісту реалізує своє функціональне навантаження, що можна конкретизувати як підкреслення типовості наведених ситуацій, нагадування адресатові про непоодинокість/масовість подібних проблем, наведення загальновідомих способів виходу зі скрути, а також створення привабливого образу мовця перед співрозмовником з метою завоювання прихильного ставлення до себе.

Погроза

Мовленнєвий акт погрози – це емоційне висловлення, в якому мовець попереджає слухача про свої можливі дії, які мають для слухача або ж іншої особи, об'єкта розмови, якісь негативні наслідки. Висловлення узагальненого змісту вживаються в складних мовленнєвих актах погрози в тих ситуаціях, які порушують спокійний плин життя та вимагають прийняття важливих рішень. Оскільки людина не впевнена в собі на сто відсотків, їй завжди потрібна непохитна опора для прийняття правильного рішення, і вона шукає її в усталеній думці загалу, вираженій у висловленнях узагальненого змісту, наприклад:

Міліціонера районний начальник зустрів словами:

– *Чому не врятували заарештованого? Мені потрібен був живий злочинець.*

– *Його не можна було врятувати.*

– *А ви й не спробували. І за це будете відповідати по всій строгості! Ви не виконали мій наказ – такий ви нікому не потрібен. **Нехлюй не має права на співчуття!*** (В. Міняйло). Мовець, начальник міліції, звинувачує підлеглого в боягузтві та невиконанні службового обов'язку. За такі провини

він погрожує співрозмовнику суворою карою. Додаючи висловлення узагальненого змісту, адресант акцентує власну неупередженість та справедливість погрози, спираючись на прийняті в суспільстві норми та критерії оцінювання подібних учинків.

Висловлення узагальненого змісту можуть вносити у складний мовленнєвий акт погрози мотиваційний відтінок: після виголошення погрози мовець використовує його для пояснення власної позиції й у такий спосіб підтверджує справедливість та доречність погрози, наприклад:

Зброжек. *А пепесівцям скажіть: по золотій драбині можна перелізти через будь-які високі права.*

Граса. *А ми її підкопаємо! Перекинемо! Злочинець мусить понести покарання* (М. Куліш). Мовець погрожує зухвалому й самовпевненому співрозмовникові змінити наявний лад і порядки, де домінують матеріальні цінності. Для мотивації погрози та виявлення своєї рішучості й непохитності, він додає висловлення узагальненого змісту як беззаперечне та авторитетне джерело народної мудрості.

Долучення висловлень узагальненого змісту до мовленнєвого акту погрози зумовлене також певними якостями мовця, який у небезпечній життєвій ситуації намагається продемонструвати відвагу та репрезентувати себе як мудру й багату досвідом особистість. Для таких висловлень часто характерною є оклична інтонація, вживання емоційно-забарвленої лексики або незавершена думка, як-от:

– *А ось вип'ємо добряче та й рішимо тебе, старий дурню, щоб не був цікавий!..*

– *Не рішите. Бо, може, ще колись зайти треба буде.*

– *Іншого разу ти нас до-о-бре пригостиш!..*

– *І то правда! – засміявся старий. – А ви теж вважайте! А то дуже вас народ не любить! Просто страх, як не любить!..А що справді можете рішити...ну, то й я на дещо спроможний. Гадюка мала, а й вола вбити може...*(В. Міняйло). У відповідь на погрозу поліцаїв, які

підтримують окупаційні війська, старенький дідусь теж висловлює їм безпосередню погрозу від власного імені. Висловлення узагальненого змісту в цій мовленнєвій ситуації не лише увиразнює погрозу, надає їй більшої ілюктивної сили, але й вказує на велику ймовірність її реалізації з огляду на життєву закономірність перемоги потенційно слабших над сильнішими. Отже, мовець реалізує словесну самооборону шляхом залякування ворогів.

Іноді висловлення узагальненого змісту вживається в тих ситуаціях, коли погрозі передує застереження. Мовець припускає, що слухач може не взяти до уваги застереження і тому вдається до погрози. При цьому висловлення узагальненого змісту пом'якшує і певним чином виправдовує погрозу як непорядне комунікативне завдання, наприклад:

Акт готовий. Мусій Карпович ображено подає мені руку на прощання.

– *Дарма це ви, хлопці, робите. Обережно, а то і я можу вам чимось нашкодити. Як кажуть, зло важко забувається і рідко залишається не покараним* (А. Макаренко). Один із комунікантів спочатку застерігає співрозмовників щодо своєї помсти. Однак, припускаючи недостатню ефективність застереження, яке контамінує з погрозою, він вдається до відомого вислову. При цьому сентенція пом'якшує сприйняття висловленого ним наміру вчинити непорядне комунікативне завдання – погрожувати співрозмовникам. Апелюючи до неї, мовець вказує на закономірність та виправданість таких учинків.

Отож, висловлення узагальненого змісту в структурі емоційного мовленнєвого акту погрози сприяють реалізації комунікативного наміру мовця та виконують певне функціональне навантаження: спираючись на усталені погляди носіїв мови, вони мотивують справедливість вираження погрози у певній мовленнєвій ситуації, наголошують на великій ймовірності реалізації погрози з огляду на її типовість та слухність і водночас акцентують неупередженість мовця.

4.1.4. Висловлення узагальненого змісту як комісиви

Комісив – це мовленнєвий акт, ілокутивна мета котрого полягає в тому, щоб накласти на мовця зобов'язання виконати якусь майбутню дію або дотримуватися певної лінії поведінки [138, с.180]. Узагальнені висловлення корелюють із таким класом комісивів, як обіцянка.

Обіцянка – це зобов'язання мовця виконати певну дію, яка може відповідати як інтересам самого мовця, так і слухача. Здебільшого мовець вдається до висловлень узагальненого змісту, виголошуючи обіцянку в нетиповій життєвій ситуації (конфлікт, криза в родинних стосунках тощо) або ж для демонстрації прихильності до співрозмовника. Часто мовець супроводжує обіцянку висловленням узагальненого змісту в конфліктних ситуаціях, у відповідь на звинувачення чи докір на свою адресу, наприклад: – *То не штука жалуватися, що я десять літ жив з тобою так, як би тебе на світі не було. Але спитай власного сумління, спитай, хто тому винен? Чи не твоя власна вперість, злоба ? Уступиш ти мені, уступлю я тобі.* **Подружжя – се ненастанний ряд обопільних уступок** (І. Франко). У відповідь на докори дружини Регіни й прохання змінити ставлення чоловіка до неї, Стальський дає пряму обіцянку піти на певні поступки за умови такої ж позиції з боку дружини. Свою обіцянку він підкріплює висловленням узагальненого змісту, посилаючись на загальнолюдський досвід у цій галузі. Водночас за допомогою узагальнення мовець намагається представити себе в якнайкращому світлі, створити образ справедливого та вразливого чоловіка, обізнаного з нормами подружнього життя.

Часто обіцянка виголошується в ситуації, коли мовець відчуває певну вищість над співрозмовником. Долучаючи висловлення узагальненого змісту, мовець намагається завоювати прихильність, довіру слухача, щоб той міг впевнено, без сумнівів, покластись на його слова. Для досягнення такого комунікативного наміру мовець намагається створити позитивний образ. За допомогою висловлення узагальненого змісту йому вдається репрезентувати

себе як людину, що ознайомена з кодексом людської моралі та намагається його дотримуватися, наприклад:

Соня. *Уважте мою просьбу. А я не маю слів, як буду тоді дякувати вас.*

Золотницький. *Добре, дорога. Я все забуду, хоча тато тоді й образив мене. Та коли чоловік при смерті, то все забувається* (І. Карпенко-Карий).

Мовець дає обіцянку доньці свого знайомого забути всі прикросці, завдані йому батьком співрозмовниці та посприяти їй у житті. Золотницький підкріплює обіцянку висловленням узагальненого змісту, яке демонструє прихильність до співбесідниці та великодушність мовця. Подібне простежується також у прикладі:

– *А цей бак я у них, паразитів, з м'ясом видеру...*

– *А на чому ви його довезете? На Малюкові?*

– *Довеземо! Було б корито, а свині будуть* (А. Макаренко). Один зі співрозмовників обіцяє довести важкий бак. На сумніви іншого щодо можливості реалізації такого задуму, він твердо обіцяє виконати зобов'язання, апелюючи до відомого прислів'я *Було б корито, а свині будуть*. Узагальнене висловлення надає обіцянці більшої правдоподібності та переконливості.

Отже, мовець вдається до висловлень узагальненого змісту, щоб мотивувати обіцянку та надати їй більшої переконливості, адже такі висловлення завжди містять у собі достовірні та перевірені досвідом істини. Метою вживання висловлень узагальненого змісту є також створення позитивного образу мовця та завоювання прихильності слухача.

Загалом висловлення узагальненого змісту корелюють із різними типами висловлень, формуючи в такий спосіб складні мовленнєві акти. Інваріантна функція узагальнень у їх складі полягає в тому, щоб сприяти ефективній реалізації комунікативного наміру мовця. Водночас функціонування висловлень узагальненого змісту залежить від специфіки конкретних типів базових мовленнєвих актів. Зокрема, корелюючи з

репрезентативами, висловлення узагальненого змісту увиразнюють інформацію, яку містить базовий мовленнєвий акт. При кореляції з директивами вони формують у слухача зацікавленість у виконанні спонукуваної дії або пом'якшують комунікативний намір мовця. Доповнюючи експресиви, висловлення узагальненого змісту сприймаються як точка аксіологічного відліку систем загально визначених ціннісних орієнтирів або як готові формули виходу з кризових ситуацій. Корелюючи з комісивами, узагальнені висловлення надають їм більшої переконливості.

Загалом найбільшу тенденцію до кореляції з узагальненими висловленнями виявляють репрезентативи, становлячи центр складних мовленнєвих актів, в структурі яких функціонує узагальнення. Натомість на периферії знаходяться експресиви (зокрема, погрози) та комісиви, кореляція яких з узагальненими висловленнями простежується рідше.

4.2. Препозитивне вживання висловлень узагальненого змісту в структурі складного мовленнєвого акту

У структурі складного акту узагальнене висловлення часто передує базовому мовленнєвому акту, наприклад:

– *Все було б гаразд, я пробачила б невістці, якби у них зі Славком була дитина, – сказала тітка Наталя.*

– *Недаром кажуть у народі: який початок, такий і кінець. А початок їхнього подружжя був не такий, як у людей* (І. Вільде) – висловлення узагальненого змісту передує експресиву. При цьому висловлення узагальненого змісту вживається мовцем з метою моделювання емпатії, створення у слухача психологічного підґрунтя для сприйняття подальшої інформації або слугує визначальною для ходу думок “відправною точкою”, з якої розгортається відповідне міркування чи певна констатація.

Висловлення генералізаційної семантики репрезентують ментальні домінанти мовного соціуму, а тому є ефективними для гармонізації спілкування, тобто моделювання емпатії. Загалом емпатія – це комплексне поняття, пов'язане зі співпереживанням, вчуванням учасників комунікації в

почуття, емоції, свідомість один одного, що сприяє успішності комунікації, формуванню сприятливої атмосфери спілкування [18, с. 322]. Водночас визначення феномена комунікативної емпатії передбачає проєкцію його лінгвістичного дефінування на комунікативну вісь. При цьому генералізація є одним із універсальних законів моделювання емпатії [82]. Йдеться про ті комунікативні ситуації, де мовець намагається співвіднести свою позицію з особливостями ментальних перцепцій реципієнта, які є актуальним орієнтиром для комунікатора. Вживаючи висловлення узагальненого змісту, адресант намагається викликати у співрозмовника толерантне ставлення до своєї позиції, зумовити позитивне сприйняття інформації:

– *Заходьте, заходьте, Фійоно...налякали мене... В ногах правди немає, сідайте, – припрошувала, бо відчувала вину перед Фійоною.*

– *Я вам черевики принесла, – сказала Фійона (Є. Гуцало).* При висловленні запрошення мовець насамперед керується власним бажанням – своєю гостинністю загладити почуття провини перед адресатом. З метою вчинення сильнішого впливу на співрозмовника та прояву прихильності до нього він формує мотив для прийняття слухачем свого запрошення, долучаючи узагальнене висловлення *В ногах правди немає*. Така мотивація базується на спільних знаннях мовця й слухача як членів одного мовного соціуму і детермінована бажанням мовця виявити приязне ставлення до співрозмовника, ввічливість та вихованість.

Висловлення узагальненого змісту як засіб моделювання емпатії вживаються для експлікації однакового ставлення комунікантів до певних явищ, осіб, позицій та дій один одного. Відповідно такі висловлення часто передують експресивам, в основі яких лежить вираження комунікантами емоцій – радості, жалю, співчуття, занепокоєння, прихильності, наприклад:

– *Одна померла, а друга віддалася за народного учителя. – Пані Ілецька обтерла хустинкою очі.*

– *Попові дзвонять, попадю з села гонять, – сказала зі щирим спочуттям. – Незавидна доля наших вдів священничих (Б. Лепкий).*

Мовець, знаючи, яке сумне життя в людей її соціального статусу – дружин священників, наголошує на цьому за допомогою прислів'я *Попові дзвонять, попадю з села гонять*. Усвідомлюючи неспроможність змінити якимось чином існуюче становище, він відкриває співрозмовникові свої душевні переживання. Завдяки цьому обидва комуніканти перебувають в одній площині автостереотипних уявлень, відчують страх і непевність перед важкими ситуаціями, перед невідомістю, жаль за втраченим.

Іноді висловлення узагальненого змісту передують докору й у такий спосіб сприяє особистісній презентації мовця та його поблажливого ставлення до співрозмовника. При цьому комунікативним наміром мовця є вказати на провину слухача в пом'якшеній формі, не викликаючи обурення й не провокуючи конфлікту з боку співрозмовника, наприклад:

Степан: *Не можу я серцю звеліти: забудь ту, а пригорнись до цієї! Не можу!*

Марина: *Ні, зможеш: у тебе воно справедливе і добре; то його озвірило горе... Подумай: гріх за добро платити людині лихим. Тобі Господь припоручив душу, а ти зрікаєшся її* (М. Старицький). Марина намагається емоційно вплинути на волю та свідомість Степана, закликаючи його хоча б із почуття вдячності зберегти сім'ю. Мовець апелює до висловлення узагальненого змісту з метою гармонізації спілкування, “згладження” неприємного для слухача докору та актуалізації толерантного сприйняття співрозмовником виголошеної репліки.

Висловлення узагальненого змісту актуалізуються в комунікації з метою уникнення агресивності та створення сприятливого клімату для спілкування. Адресант використовує їх для поліпшення комунікативної взаємодії, наприклад:

– Я недорого беру, а як для громади, то, браття мої, і за спасибі.

– *І де ти, діду, такий уродився?*

– *Дурнів, кажуть, не сій, самі вродять. Така вже наша земля – на диваків багата* (В. Міняйло). За допомогою висловлення узагальненого змісту мовець прагне продемонструвати згоду своєї комунікативної позиції зі співрозмовником і таким чином досягти консенсусу.

Висловлення узагальненого змісту вживаються в препозиції з метою створення психологічного підґрунтя для сприйняття співрозмовником наступної інформації. При цьому вони виконують функцію психологічного механізму в процесі індивідуально-колективного кодування, скеровують перцепцію слухача в єдино можливому напрямку, що “максимально звужує варіативність та рамки світоглядних позицій, тим самим обмежуючи поведінкові реакції” [82, с. 12]. При цьому висловлення узагальненого змісту здебільшого передують констативам та аргументаціям. Мовець використовує їх у тій ситуації, коли його “вердикти” стосуються делікатних сфер людського життя. Адресант опиняється в ситуації комунікативного пошуку, комунікативних труднощів: йому важко одразу ж досягти достатньо ефективного вираження власної думки, тому він вдається до думки загалу. При цьому висловлення узагальненого змісту дає змогу мовцеві частково зняти з себе відповідальність за втручання в приватне життя, наприклад:

– *А Репета до вас не звертався за допомогою? Йому допомогти треба з дровами.*

– *Ні, не звертався, – відповіла головиха і з якимось новим відтінком подивилася на Шкарубубу. – А знаєте, правду кажуть люди, що коли чоловік і жінка довго живуть разом, у чомусь стають схожі між собою, переймають деякі риси одне в одного. Так і у вас з Оленою Левківною.*

– *Ви про що? – здивувався Шкарубуба (Є. Гуцало). Перед тим, як констатувати певні взаємовідносини в конкретній сім’ї (родині Шкарубубів), співрозмовниця спочатку вдається до узагальненого висловлення, посиляючись на авторитетне джерело його отримання та акцентуючи його беззаперечну істинність: *Правду кажуть люди.* З іншого боку, вживання*

узагальнення робить мовленнєвий акт коректним і делікатним, якщо зважити на те, що оцінка подружжя “збоку” – це своєрідне втручання в приватний простір людини. Лише після такої психологічної підготовки співрозмовника мовець прямо розмірковує про його сім’ю: *Отак і у вас з Оленою Левківною.*

Висловлення узагальненого змісту часто передує аргументації, роблячи її більш переконливою та влучною. Особливо це характерно для ситуації, коли життєві позиції співрозмовників є протилежними. Відповідно мовець використовує сентенцію як ефективний засіб досягнути комунікативного наміру, наприклад:

– *Треба тобі заміж виходити, – радить баба Бахурка.*

– *Завтра й вискочу... кругом хати наприсядки, – засміялася Ганна.*

– *Е-е, жартуєш. А без чоловіка – що без голови. Він хоч і вдарить, хоч і насвариться коли, але ж якісь штани крутяться на обійсті, вже добре* (Є. Гуцало). У такій комунікативній ситуації мовець і адресат мають різні життєві пріоритети. Мовець – баба Бахурка – постає як людина поважна, впливова в певному оточенні, старша за віком, тобто особа, яка має в очах суспільства право давати поради іншим. Відповідно слухач – вдова Ганка – жінка молода, недосвідчена та певним чином залежна від мовця. Баба спочатку висловлює пораду, однак зазнає комунікативної невдачі (Ганка глузує і не сприймає її слів належним чином). Тоді для реалізації комунікативного наміру вона вдається до висловлення узагальненого змісту *А без чоловіка – що без голови*, яке є втіленням загальнолюдського досвіду й виступає ненав’язливим мотивом для виконання слухачем поради мовця, яка торкається приватної сфери.

Вживання висловлень узагальненого змісту в препозиції зумовлене також бажанням мовця підготувати слухача до сприйняття експресивних мовленнєвих актів, наприклад:

Жінка Зброжека. *А може, ти купив би у когось іншого фабрику, Юзю?*

Зброжек. *У дуже розумного чоловіка завжди дурна жінка – так кажуть. І навпаки. Що за дурниці ти говориш! Та не куплю сьогодні я, то завтра купить хтось інший!* (М. Куліш). Мовець спочатку використовує узагальнене висловлення, щоб здійснити психологічну підготовку своєї співрозмовниці, створити “підґрунтя” для наступного впливу на її життєву позицію. Докір у закодованій і завуальованій формі дає змогу певним чином налаштувати слухачку. Спочатку маркуючи докір ознаками універсального, колективного переконання, мовець згодом конкретизує його.

Часто адресант уживає висловлення узагальненого змісту з огляду на ментальні характеристики слухача, сфокусовані у сфері стереотипних уявлень. При цьому наступна інформація сприймається не так болісно й емоційно, наприклад:

*– Мій тесть? Ого, мій тесть – стріляний птах! Хитрий, старий лис! Але я маю надію, що за ті чотири роки, що Бронко вчитиметься в мене, я підтягну друкарню, а там старий розцедриться, і все буде ол райт! Все ж таки, пане Завадко, як-то кажуть, “**брат братом, а бринза за гроші**”. Я вам говорю заздалегідь, що так платити Бронкові, як оплачує Зілінський, я не зможу.*

– Я це знаю, пане Філіпчук (І. Вільде). Мовець використовує висловлення узагальненого змісту та реалізує стратегію натяку: перед повідомленням неприємної для співрозмовника інформації він м’яко натякає, про що йтиметься далі. Знаючи вразливість та особливості світосприйняття адресата, мовець подає загальновідому істину, яка допомагає підготувати сприятливий психологічний клімат для наступної розмови.

Висловлення узагальненого змісту в препозиції часто використовуються саме для реалізації стратегії натяку, як засіб посилення психологічного тиску мовця на співрозмовника, наприклад:

Бачить Штефан, що не виграє з ним на язики, і рубає просто:

– Мартинчуку! Чуєш, кінець діло хвалить. Моя дівка помолодицьки зав'язана, а твоя до суду-віку “криміналчихою” так і залишиться (І. Вільде). Давні вороги ведуть між собою гостру словесну боротьбу. Мовець враховує ментальність адресата й долучає висловлення узагальненого змісту, щоб психологічно підготувати слухача до адекватного сприйняття неприємної інформації.

Висловлення узагальненого змісту, які передують базовому мовленнєвому акту, виконують функцію “відправної точки для роздумів”. З їх допомогою мовець намагається вплинути на адресата, донести йому власне ставлення до позначуваного. Таке вживання висловлень узагальненого змісту психологічно впливає на адресата, змушуючи його самого проаналізувати ситуацію, що склалася, і зробити висновок про необхідність тієї чи іншої дії, наприклад:

– Й ще мені незрозуміло: у вас Червоний Прапор, Червона Зірка, три ступені Слави, й ви послали на смертельний ризик жінку! Дика й жорстока фантазія!

– Війна нікого не милує. Жінки – автоматниці, льотчиці, санінструктори. І вона вчинила, можна сказати, подвиг (В. Міняйло). За допомогою афористичного висловлення мовець маніфестує свою ідейну позицію, щоб досягти найбільш ефективного вираження думки. Досягнувши бажаного впливу на адресата та даючи йому “матеріал” для роздумів, мовець далі аргументує та виправдовує свій вчинок.

Отже, висловлення узагальненого змісту в препозиції базових мовленнєвих актів реалізують певне функціональне навантаження. З огляду на потужний емоційний та аксіологічний потенціал, вони слугують засобом моделювання емпатії, психологічної підготовки

співрозмовника та виконують роль “відправної точки” для наступних міркувань чи реалізації комунікативного наміру мовця.

4.3. Узагальнені висловлення як непрямі мовленнєві акти

Функціонування узагальнень у складі комплексних мовленнєвих актів, де вони перебирають на себе ілокутивну силу базового акту, зумовлює тенденцію до виокремлення узагальнених висловлень як самостійних непрямих мовленнєвих актів, актуальний зміст яких інтерпретується адресатом на основі імплікатур дискурсу. Механізм непрямого мовленнєвого акту виявляється в тому, що структура одного ілокутивного акту вживається у функції іншого. Специфіка непрямого мовленнєвого акту, вираженого висловленням узагальненого змісту, простежується в порівнянні зі складним мовленнєвим актом, у структурі якого функціонує узагальнення. У таких складних мовленнєвих актах актуальна інформація реалізується базовим актом, а висловлення узагальненого змісту доповнює та увиразнює її, наприклад:

– *А хіба я винен, що колись був інший час? Не такий, як от тепер настав для нашої піонервожатої – Неїжхліб Валентини...*

– *Але ж і їй довелося натерпітися в окупацію. **Кожному – своє,** – обізвалася Олена Левківна (Є. Гуцало). Висловлення узагальненого змісту корелює із репрезентативом-виправданням *Але ж і їй довелося натерпітися в окупацію*, який передає актуальну інформацію. При цьому узагальнення перебирає на себе ілокутивну силу виправдання.*

Однак узагальнення може функціонувати й самостійно. При цьому в ситуаціях, де узагальнення функціонує як самостійне висловлення, актуальний зміст інтерпретується адресатом на основі імплікатур дискурсу. Відповідно висловлення узагальненого змісту можна розглядати як непрямі мовленнєві акти. Порівняй:

– *А таки ви знайшли собі мету, викресали в душі енергію, – перебила вона йому спокійно, але рішуче.*

– *Кожному своє* (І. Франко). Висловлення узагальненого змісту функціонує як самостійний мовленнєвий акт, що реалізує ілокутивну силу репрезентатива-виправдання. Мовець вживає непряме виправдання з метою нейтралізації або зменшення ризику “втрати обличчя” в ситуації спілкування з дорогою йому жінкою, якій він раніше дуже симпатизував.

Сентенції використовуються у значенні всіх мовленнєвих актів (репрезентативів, директивів, експресивів, комісивів) та їх різновидів, ефективно реалізуючи їхню ілокутивну силу. У зв’язку з цим постає питання про ситуації, що детермінують непряме вживання висловлень узагальненого змісту.

Узагальнені висловлення часто функціонують як непрямі репрезентативи. Вони здатні реалізувати функціональне навантаження всіх класів репрезентативів (констативів, міркувань, аргументацій, виправдань, згоди, відмови, заперечення, дозволу).

Зокрема, самостійне функціонування висловлень узагальненого змісту як **констативів** сприяє утвердженню думки мовця щодо поведінки чи емоційного стану окремих осіб на основі власних спостережень, наприклад:

– *Хто вам сказав про мою закоханість, тето?*

– *З кожного слова видно. Гадаєш, що ми, старі, не розуміємо того?*

Смішна ти! Любові, рівно як і ненависті, не скриєш. Правдивої любові, гадаю (Б. Лепкий). Представники старшого покоління, дядько та тітка, ставлять співрозмовницю перед фактом, що вони знають про її кохання, та вказують на джерело такої інформації: *З кожного слова видно*. Водночас вони відчують деяку незручність за таке “викриття”, за втручання в приватну сферу життя племінниці й з метою пом’якшення комунікативного наміру констатують стан закоханості непрямым чином: *Любові, рівно як і ненависті, не скриєш*.

Дивись також приклад:

– *Ну чого ти, Ярчук, стоїш – плуг на воза, й гайда!*

– *Значить, так... Нова мітла по-новому й мете... Значить мете, так?* – *Ярчук аж рота роззявив од подиву* (В. Міняйло). Використання висловлення узагальненого змісту як непрямого констатива зумовлене характеристиками мовця та слухача. Співрозмовники займають різні за значущістю посади: мовець – новопризначений голова колгоспу, слухач – його підлеглий. Візник розуміє ризик прямого констатування зміни керівника та стилю його управління, але не може стримати свого подиву. Тому замість безпосереднього висловлення власної думки з метою уникнення відповідальності він уживає висловлення узагальненого змісту.

З огляду на глибокий філософський зміст, достовірність та істинність висловлення узагальненого змісту вживаються також як **непряме міркування**, наприклад: *Вона із заздрістю поглянула на ті дві постаті закоханих. Добре то кажуть, пригадує Стаха свої давні думки з приводу Бронка: коли худоба не хоче їсти, то напевно хвора, а коли чоловік уникає жінки, то напевно має іншу* (І. Вільде). Опинившись у скрутній ситуації (її наречений покохав іншу), Сташка пригадує колишні погані передчуття та здогади, однак робить це не безпосередньо, а за допомогою висловлення узагальненого змісту, яке засвідчує закономірність та типовість такого стану справ. Можливо, це сприяє самозаспокоєнню, додає мовцеві внутрішньої сили належно сприйняти зраду коханого. Дивись також висловлення:

Закоханий боїться втратити ласку найдорожчої своєї людини, втратити власну віру в неї. “О Господи, – бавиться мислями Ольга, – безліч відтінків і варіантів страху містить у собі кожна любов!” (І. Вільде). Ольга вперше закохана й присвячує багато часу та роздумів почуттю кохання. Однак вона міркує не про власну закоханість у Бронка, а узагальнює людський досвід у цій галузі. Використання висловлення узагальненого змісту зумовлене особистістю мовця та делікатністю, приватністю мовленнєвої ситуації. Молода, витончена й недосвідчена донька священника побоюється навіть думати про своє кохання, відчуває

певну незручність та соромливість, а тому переносить міркування на узагальнений ґрунт.

Типовими є вживання висловлень узагальненого змісту в ролі **непрямих аргументів**. Аргументація за допомогою сентенцій є особливо переконливою й здебільшого вживається в тих мовленнєвих ситуаціях, в яких простежується недостатньо переконливе констатування певного стану справ або ж виникає необхідність пояснити та мотивувати висловлену погрозу чи акцентувати свою прихильність до мовця при виголошенні обіцянки, наприклад:

– *Чи можу я, представник правлячої партії, санкціонувати порушення закону?! Й чому це я, голубе, повинен тобі пояснювати?*

– *Легше жити, коли знаєш, для чого живеш. Легше й помирати, коли знаєш, за що.*

– *Я і сам не все знаю, товаришу Копитенко* (В. Мінняйло). Копитенко хоче влучно й переконливо пояснити співрозмовнику, чому він потребує відповіді на актуальне питання (навіщо партія видає недоцільні накази про передчасний збір зерна). Він використовує висловлення узагальненого змісту як непрямий аргумент, що допомагає йому бути більш переконливим у своїй мотивації.

Здебільшого непрямі репрезентативи-аргументи, оформлені сентенціями, функціонують поряд із констативами, наприклад:

– *Але ж перше ви читали зовсім не ту літературу?*

– *Що я перше читав “Буй-тура”? Так, але тепер смак мені змінився, – й о. Ілецький добряче посміхнувся. – Чоловік учиться не до старості, а до гробової дошки* (Б. Лепкий). Мовець здивований різкою зміною світогляду та літературних зацікавлень співрозмовника. З метою мотивації такого стану справ співрозмовник спочатку вдається до констатації: *Тепер смак мені змінився*. Однак констатив є недостатнім для пояснення такої ситуації, у зв'язку з чим мовець доповнює його сентенцією. Комуніканти є однаковими за соціальною шкалою (вчитель – священник), мають високий

інтелектуальний рівень, тому мовець “вкладає” аргументацію в непряму форму з метою акцентування своєї освіченості та уникнення конфліктної ситуації.

Мовленнєвий акт непрямої аргументації, оформлений висловленням узагальненого змісту, функціонує також на фоні висловлення-відмови. При цьому висловлення узагальненого змісту виступає певною альтернативою того, що запропонував мовець, або ж так званою “лексичною атракцією” [116, с. 6], наприклад:

Олена ще раз повторила своє прохання:

– А все ж таки здається, що не треба розголошувати, що дівчині двадцять четвертий піде...

*– Навпаки, навпаки, дорогенька! Я навмисне не хотів, щоб вона заміж виходила. Кому це потрібне? Ні одну з них не дам заміж раніше! **Які б не були лакомі ягідки, то зрілий овоч смакує краще!** (І. Вільде). Мовець категорично відмовляє дружині в проханні не справляти доньці дня народження та не афішувати її віку. Він супроводжує відмову непрямим аргументом-сентенцією, яка представляє альтернативу та більшу атракційність виходу заміж у зрілому віці. Така непряма аргументація увиразнює безсумнівне прагнення мовця негативно відреагувати на висловлене дружиною прохання, небажання продовжувати беззмістовну розмову.*

Непряма аргументація, виражена висловленням узагальненого змісту, може функціонувати поряд із мовленнєвим актом погрози. При цьому висловлення узагальненого змісту виправдовує та мотивує погрозу, надаючи їй менш жорсткого відтінку, наприклад:

– А що там сталося? – поспитала так, ніби досі не чула.

*– А що? Завжди вона впорожні не повертається додому. Тепер я їй цього не спущу. **Закони для всіх однакові, їх треба шанувати, бо, як не шануєш, тоді вони вже перестають бути законами.***

– А що ж їй тепер буде?

– *Загримить* (Є. Гуцало). Одна зі співрозмовниць – голова колгоспу – висловлює погрозу на адресу їхньої спільної знайомої, котра розкрадає колективне майно. Відчуваючи, що погроза була висловлена дещо в жорсткій формі, вона аргументує її, пояснює доцільність її виголошення. Мовець долучає висловлення узагальненого змісту, в якому йдеться про загальноприйнятність та розповсюдженість передбачуваного за такий злочин покарання.

Непрямий мовленнєвий акт аргументації, оформлений сентенцією, часто супроводжує висловлення-обіцянку. Причиною цього є намагання мовця зміцнити в слухача віру у свою обіцянку, створити власний позитивний образ, репрезентувати себе як високоморальну та освічену людину, яка дотримується загальноприйнятих суспільних норм, наприклад:

Ліза. Живете ви, як затворник.

Коломієць (набираючи безжурного вигляду): *Ні! Годі! Кидаю од цього часу книжки, починаю гулять, до панночок залицятися, закохуватися. Один раз молодість буває. Правда ж, панно Лізо?* (С. Васильченко). Мовець, студент, який багато часу проводить за книжками, “зачеплений за живе” докором та глузуванням молоді дівчини. Під впливом цього докору він виголошує обіцянку змінити свій спосіб життя, усталюючи й утверджуючи таке кардинальне рішення відомою істиною *Один раз молодість буває*.

Самостійне вживання узагальнених висловлень функціонує з метою **виправдання** у випадку незгоди зі звинуваченням. Відповідач захищає себе від версії звинувачувача, уникаючи її прямого заперечення та, спираючись на загальнолюдський досвід, пропонує власну, менш негативну інтерпретацію потенційно небезпечної репліки звинувачувача, наприклад:

– *Так ти ж навіть п'яницям продаєш самогон.*

– *Гроші не пахнуть*, – відказала Ганка (Є. Гуцало). На докір з боку співрозмовника мовець апелює до відомої сентенції, викликаючи у слухача імплікатуру на зразок: *Я роблю це для того, щоб отримати гроші на*

прожиття. Всім відомо, що гроші від будь-якої діяльності – однакові. Тому і я заробляю так, як можу. У такий спосіб мовець намагається виправдати свої вчинки перед слухачем.

Висловлення узагальненого змісту в функції непрямого виправдання увиразнюють мовленнєвий портрет мовця та сприяють усуванню агентивності, яка полягає в заниженні звинувачуванім його активної участі в подіях, що обговорюються. У власній інтерпретації подій, що сталися, він відводить собі роль лише стороннього спостерігача. Реальність подій при цьому не заперечується, але активна участь звинувачуваного старанно маскується типовістю та закономірністю такого стану справ чи поведінки, наприклад:

– І чого доброго він учить в тім казино!

– Так-то панотче, так! Але ж молодість мусить вишумітися.

Молодіж потребує вражінь, емоцій (І. Франко). Мовець, матір хлопця, не хоче відповідати за те, що неправильно виховує сина, закриває очі на всі його примхи. Виголошуючи узагальнене висловлення як непрямий мовленнєвий акт виправдання, вона демонструє небажання відповідати за свої дії. Матір використовує вдалу захисну стратегію: вона не висловлює виправдань на свою адресу чи на адресу сина безпосередньо (порівняй: *Не засуджуйте його! У цьому ніхто не винен. Такими завжди були і є всі молоді люди*), а одразу ж виголошує узагальнене висловлення, яке дає змогу більш ефективно реалізувати комунікативний намір.

Висловлення узагальненого змісту у функції **непрямої згоди** демонструє громадсько-дружню стратегію, спрямовану на акцентування позитивного ставлення до співрозмовника, безапеляційного погодження з його поглядами чи фактами, а також цілковитої слухності висловлених ним думок, наприклад:

– А як вона, непевний елемент, ще шахту завалить? – з награно серйозною міною засумнівався дідок.

– *А що ж, може бути. Фросина стане в позитуру, упреться – і шахта тільки загуркоче!.. Та сподіваймось, що ніде не зачепиться. Може, ще колгосп за неї подяку одержить, за її трудові подвиги.*

– *З посміху люди бувають,* – погодився рахівник (В. Міняйло). Мовець, рахівник, висловлює вдаваний сумнів голові колгоспу щодо надійності колишньої працівниці Параски. У відповідь співрозмовник висуває припущення про правильність її рішення працювати на шахті й можливі досягнення в цій галузі (хоча в селі з неї насміхалися). Мовець погоджується із цим твердженням не прямо, а з допомогою відомої сентенції, чим підкреслює цілковиту згоду та водночас аргументує її.

Іншим виявом функціонування висловлень узагальненого змісту є їх вживання в контексті емоційної відмови як кроку до наступної згоди, репрезентованої сентенцією. У діалозі суперечливого характеру чим емоційнішою є відмова, тим рішучіше вона інтерпретується як крок до згоди. Щоб певним чином перебороти власне “Я” та аргументувати різку зміну своєї позиції в подібних комунікативних ситуаціях, мовець замість безпосереднього погодження використовує висловлення узагальненого змісту, наприклад:

– *Переходь жити до нас,* – просила Галя.

– *У вас то краще мені буде? Ні, не виглядає на те. Ну, та зрештою чоловік од своєї долі не втече, чоловік її на хребті носить і, як би не хвещав – не скине !* (М. Старицький). Вживання узагальненого висловлення в наведеному прикладі зумовлене особистісними характеристиками мовця: він належить до безвідмовних, доброзичливих та водночас емоційно вразливих людей. Спочатку, розуміючи невігідність пропозиції, адресат у формі міркування відкидає її. Однак, із огляду на специфіку характеру та позитивне ставлення до співрозмовниці, він одразу ж змінює рішення, репрезентуючи його сентенцією та водночас знімаючи з себе відповідальність у випадку невдачі.

З метою вчинення ефективнішого впливу на слухача узагальнені висловлення часто використовуються як непряма репрезентатив-**відмова**. Здійснюючи непрямий акт відмови за допомогою висловлення узагальненого змісту, мовець досягає певної ілокутивної мети: пом'якшення комунікативного наміру з метою не образити адресата, виявлення залежності від обставин, що спонукають негативно реагувати, послаблення емоційної напруги, оскільки при цьому суб'єкт відмови позначається через його належність до типового класу подібних суб'єктів, наприклад:

– *Я тобі кажу, що все буде добре. Але ти повинен зробити це сам.*

– *Сам! Того він і хоче!*

– *Мусиш піти, Йосифе.*

– ***Людина тільки вмерти мусить.***

– *Я вже бачу, що ти скоріше доведеш до того, що я помру* (І. Вільде). Чоловік не погоджується виконати прохання дружини (особисто піти до начальника та попросити помилування). Він розуміє, в якій напрузі перебуває дружина, і тому замість прямої відмови послуговується висловленням узагальненого змісту. Таким чином мовець намагається послабити емоційну напругу співрозмовниці, надати відмові менш категоричного відтінку.

Інколи одне й те ж висловлення узагальненого змісту може створювати протилежний комунікативний ефект, зокрема пом'якшення відмови та надання їй категоричності. Це зумовлено взаємодією висловлень узагальненого змісту з іншими мовленнєвими актами в контексті. Порівняй:

а) – *Мамо, їсти, – заспівали малі, тільки-но поріг переступили.*

– ***Хто не робить, той не їсть. Ви чого не бралися за куделю? Вам ляльки в голові!*** (М. Вакалюк-Дорошенко). Репрезентуючи висловлення узагальненого змісту, мовець реалізує мовленнєвий акт відмови (порівняй: *Не дам їсти*), але здійснює його не прямо, а апелюючи на основі узагальнення до фонових знань. Таким чином зміст висловлення інтерпретується на основі імплікатури: *Ви не працюєте. Хто не робить, той*

не їсть – так було завжди. Отже, і вам їсти не потрібно. Тому я можу вас і не годувати. У такій ситуації мовець також жартівливо натякає на належність співрозмовників до типового класу суб'єктів – ледарів, і його комунікативний намір сприймається як пом'якшений. Крім того, наступний непрямий аргумент та непряма негативна оцінка, пом'якшуючи відмову, позбавляють її категоричності.

б) – Я хочу децю попросити у нашого колгоспу, – тихо обізвалася Ганка.

*– **Хто не робить, той не їсть,** – сказав Тюпа (Є. Гуцало).* На прохання співрозмовника мовець одразу ж виголошує узагальнене висловлення, демонструючи свою категоричну відмову. У свідомості слухача постає імплікатура на зразок: *Всі знають, що для того, щоб щось отримати, потрібно працювати. Ти не працюєш у нашому колгоспі, отже, ми тобі нічого не дамо.* Тим самим мовець, підкреслюючи таку життєву закономірність та зараховуючи суб'єкта до людей-ледарів, жорстко й лаконічно реалізує свою відмову.

Причиною використання висловлень узагальненого змісту як непрямой відмови може бути намагання акцентувати справедливість та безапеляційність відмови, наголосити на її категоричності. Певна залежність комунікантів (рольова перевага мовця над слухачем) спрямовує неприховану заперечну реакцію на підкреслення категоричності інтеракції, наприклад:

– Скажи, чи ти справді її, Параску, кидаєш? – напружено всміхаючись наставила Пукасиха вухо на Олексу.

*– **Цікавим носи втирають!** – все ще морщачись від болю, буркнув Олекса.*

– А що ж тобі в неї не до вподоби? – не вгавала стара.

– Ідть під лиху годину! – пропустив кріз зуби Олекса (В. Мінняло). Олекса відмовляється відповісти на запитання Пукасихи щодо відносин з її донькою. Його дратує цікавість співрозмовниці, тому за

допомогою висловлення узагальненого змісту Олекса гостро й категорично відмовляється задовільнити її цікавість, виражаючи свою зневагу.

Непряме вживання висловлень узагальненого змісту в ролі відмови може бути зумовлене особистісними характеристиками співрозмовників, наприклад:

– *Так я і знав, старий, що ти штунда, та ще й вредний... Так що йди до властей і реєструйся, бо знаєш, їм начхати, що ти пресвітер!... А ні – то зразу тобі статтю – і на пісні харчі...*

– ***“Не хлібом єдиним живе людина, а й словом із вуст божих”.***

– *Не подобався ти мені, діду, з самого початку* (В. Міняйло). Один зі співрозмовників наказує іншому зареєструватися в органах місцевої влади, погрожуючи в разі відмови ув’язненням. Слухач – глибоко релігійна людина із твердими переконаннями – замість безпосередньої відмови цитує відому сентенцію. Причиною цього є його побоювання перед представником влади та бажання пом’якшити комунікативний намір.

Узагальнені висловлення в функції непрямого акту **заперечення** допомагають мовцеві тактовно та ввічливо переконати співрозмовника в неправильності його тверджень, водночас заперечуючи його репліки, наприклад:

– *Діти в неї такі ж, як і у інших.*

– *Одне й те саме зарядили – діти й діти! – аж прикрикнула головиха на Олену Левківну. В усіх діти! Якщо я покрию злочин Варки, що мені скажуть солдатські вдови?*

– ***Вдова вдову розуміє.***

– *Тільки не я* (Є. Гуцало). Мовець не погоджується із позицією адресата щодо необхідності покарання Варки. Використовуючи висловлення узагальненого змісту *Вдова вдову розуміє*, вона влучно заперечує виправдання співрозмовниці, що тій незручно буде дивитися у вічі солдатським вдовам. При цьому витікає імплікатура на зразок: *Я абсолютно не погоджуюся з вами. Всім відомо, що люди, які пережили однакове горе,*

завжди розуміють одне одного. Так і в нашому випадку: злочин Варки ніхто не буде засуджувати. Тим самим мовець у пом'якшеній формі намагається продемонструвати свою незгоду та мотивувати її.

Вживання узагальнених висловлень як непрямих мовленнєвих актів у функції репрезентатива-заперечення ілюструє також приклад:

– *Може, мені час уже й на фронт повернутися?* – запитав Олекса.

– **Без Гриця вода освятиться**, – народною приказкою заперечив лікар Модестов. – *Серце не викликає сумніву, але ж рана може роз'ятритися* (Ф. Кравченко). Вживання висловлення узагальненого змісту в функції непрямого заперечення зумовлене обережністю й тактовністю лікаря. Усвідомлюючи, що пряме заперечення може викликати в амбітного пацієнта неприємні емоції, він залучає народну приказку жартівливого змісту, яка влучно реалізує функцію заперечення й супроводжується конкретними аргументами.

Висловлення узагальненого змісту функціонують також як непрямі мовленнєві акти **дозволу**. Це сприяє тому, що такий дозвіл несе в собі не тільки необхідну інформацію, але й виявляє виразне емоційне ставлення адресанта до співрозмовника, наприклад:

– *Пізно ...То, може, в хату покличеш, поговоримо так, щоб люди не бачили? І не розпускали пліток...*

– *Завтра ж на роботу. Чи, може, ви дозволите мені спізнитися?*

– **Робота – не вовк, до лісу не втече.**

– *Але дівчата зранку чекатимуть.*

– *Про те не турбуйся, я їм знайду роботу* (Ф. Кравченко).

Лаконічна та завуальована форма дозволу допомагає мовцеві завоювати прихильність слухача. Водночас сентенція виконує функцію обґрунтування дозволу, засвідчуючи справедливість та доречність його надання.

Інколи висловлення узагальненого змісту виконують функцію непрямого дозволу через заперечення позиції співрозмовника. У цьому

контексті висловлення узагальненого змісту демонструють ввічливість та доброзичливість мовця щодо співрозмовника, наприклад:

– *Може, отець добродій втомлені нині, то я прийду на тиждні.*

– *Ні, ні! **Що можеш зробити нині, не відкладай на завтра,*** – відповів о. Ілецький. А добродійка додала:

– ***То тільки сир відкладений добрий*** (Б. Лепкий). На ввічливий жест мовця, ідею відкласти візит на пізніший термін, інші співрозмовники (подружжя) категорично заперечують його благородну пропозицію, висловлюючи непрямої дозвіл, що сприяє емоційності спілкування та виражає прихильність до співрозмовника.

Висловлення узагальненого змісту функціонують у значенні непрямих **директивів**, сприяючи реалізації важливого для директивів принципу ввічливості. Спонування містить потенційну загрозу негативного посягання на внутрішню свободу, волевиявлення адресата, тому директив, виражений висловленням узагальненого змісту, спрямований на мінімізацію такого втручання, яке виглядає як загальне правило, типова закономірність. Простежується функціонування узагальнених висловлень як непрямих мовленнєвих актів, що реалізують ілокутивну силу всіх різновидів директивів (вимоги, прохання, пропозиції, заклик, застереження, поради).

Зокрема, вживання узагальнених висловлень як непрямих мовленнєвих актів у функції **вимоги** демонструє приклад:

– *Ганно, **час не стоїть на місці.***

– *Уже йду.*

– *Ти знайшла полотно для перев'язки?* (М. Вакалюк-Дорошенко).

Мовець вимагає від слухача негайно взятися до справи, не зволікати. Він використовує висловлення узагальненого змісту *Час не стоїть на місці*, апелюючи до фонових знань слухача. Таким чином, у свідомості слухача формується імплікатура: *Берися за роботу, не можна втрачати жодної хвилини. Всім відомо, що час не стоїть на місці. Отже, і тобі не треба зволікати і цінувати кожну хвилину.* Узагальнене висловлення самостійно

реалізує намір мовця як вимогу та при цьому вносить ефект пом'якшення його комунікативного наміру. Необхідність пом'якшення комунікативного наміру зумовлена специфікою мовленнєвої ситуації: мовець, зважаючи на вразливість та емоційність молоді співрозмовниці, прагне висловити спонукання у ввічливому й лагідному тоні.

Висловлення узагальненого змісту функціонують як непрямі мовленнєві акти **прохання**. При цьому їх вживання зумовлюють певні характеристики мовця та слухача, а також попередні комунікативні невдачі. Водночас у такий спосіб мовець намагається мотивувати своє спонукання, опираючись на авторитетне джерело інформації, наприклад:

– *Завелися! Тільки й чути, що фейлетон та фейлетон, – незадоволено буркнув Бронко.*

– *А то таке: не взявшись за сокиру, хати не зробиш.*

– *Та я ж ніколи в житті не писав фейлетонів, – відповів невпевнено (І. Вільде).* Мовленнєва ситуація вимагає від співрозмовників – ідейних комуністів – обережності та водночас переконливості у висловах. Сентенція допомагає мовцеві застосувати стратегію імперсоналізації та оформити спонукання як закономірне й необхідне. Водночас йому вдається ефективніше вплинути на слухача порівняно з попередньою комунікативною невдачею.

Висловлення узагальненого змісту функціонують в ролі непрямого мовленнєвого акту **пропозиції** переважно в ситуації попередньої комунікативної невдачі. З їх допомогою мовець привертає увагу слухача до типових можливостей, які співрозмовник міг і не помітити. При цьому висловлення узагальненого змісту часто маркують щирість та посилюють вплив пропозиції, наприклад:

Ничипір простяг руку до фляги і сьорбнув з неї спирту і подав товаришу.

– *Не поспішай, – зауважив його компаньйон.*

– *Од горілочки люди веселішають* (Ю. Яновський). Спочатку мовець висловлює пропозицію слухачеві в невербальній формі. Зазнавши комунікативної невдачі, він висловлює речення *Од горілочки люди веселішають*. Вона відома слухачеві й формує імплікатуру: *Прийми мою пропозицію, витий трішки. Всі знають, що від горілки люди веселішають. Значить, і в тебе настрій теж поліпшиться*. Висловлення узагальненого змісту акцентує щирість та доброзичливе ставлення мовця до співрозмовника, а тому має потужну ілюкативну силу.

Використання узагальнень у функції непрямой пропозиції може бути детерміноване психологічним і соціальним станом співрозмовників, їхніми уявленнями про ситуацію та мотив спілкування, наприклад:

– *Ох, доленько моя! – застогнав радник. – Як же ти мене гірко навістила, мене і моїх безвинних дітей! Тепер же я розумію, чому вона за К. вийти не може.*

– *Ну, щодо цього питання, то спробуємо ще, – відповів доктор. – Супроти отрути вживається також отрута* (О. Кобилянська). Мовець – сімейний лікар – намагається допомогти товаришеві розв'язати пікантну родинну проблему: переконати доньку співрозмовника вийти заміж за К. Взнявши до уваги напружений емоційний стан учасників комунікації, він вдається до непрямой метафоричної пропозиції, висловленої реченням *Супроти отрути вживається також отрута*. Таким чином мовець ще й маскує намір вирішити неделікатне комунікативне завдання.

Висловлення узагальненого змісту вживаються в функції непрямой пропозиції, яка увиразнюється попередньою вдовою, наприклад:

– *Чи не продали б ви мені трохи розсади?*

– *Та годі ж вам. То вже для чужого продати, а для сусіди і так треба дати* (М. Вовчок). На непряме прохання співрозмовниці продати розсаду інша вживає усталену фразу *Та годі ж вам*, лексико-семантична організація якої узгоджується зі змістом відмови. Однак у цьому контексті відмова декларативна – це лише тактичний хід, який увиразнює позицію

мовця, його пріоритети. Для виявлення особливої прихильності та доброзичливості до співрозмовниці він уживає узагальнене висловлення як непряму пропозицію взяти розсаду безкоштовно.

Непрямі директиви-заклики, узгоджувані з висловленнями узагальненого змісту, здебільшого спрямовані на конкретного індивіда, який має з мовцем спільну мету чи суспільні інтереси, або ж на самого мовця (так званий самозаклик). Вони використовуються в тих мовленнєвих ситуаціях, де спонуканню треба надати вигляду загального, типового правила, яке регулює сферу поведінки за певних життєвих обставин. Водночас таке непряме формулювання заклику є ефективним тоді, коли мовець хоче зняти з себе відповідальність за майбутні невдачі, пов'язані з реалізацією заклику, наприклад:

– *На директора цукрокомбінату мусять призначити молоду, енергійну людину, – сказав Ступа.*

– *Трестові видніше, кого призначити.*

– *Це вірно! Але ж на те шука в морі, щоб карась не дрімав!* (Ф. Кравченко). Сільський голова метафорично закликає молодого перспективного хлопця боротися за посаду директора цукрокомбінату, демонструючи сентенцією типову лінію поведінки, дотримуючись якої можна досягти оптимальних результатів у певних справах. Мовець проголошує заклик у завуальованій формі з метою уникнення відповідальності за наслідки в разі кар'єрної невдачі співрозмовника. Водночас заклик, висловлений сентенцією, має потужний емоційно-експресивний потенціал і тому сильніше впливає на слухача.

Використання висловлень узагальненого змісту в функції **непрямої поради** детерміноване бажанням мовця досягнути специфічного комунікативного ефекту, сформувані бажані стратегії й тактики комунікації. Зокрема, мовець вдається до висловлень узагальненого змісту для залагодження якоїсь конфліктної ситуації. При цьому, виголошуючи раду,

адресант за допомогою сентенції реалізує прийом глобалізації, що надає пораді більшої переконливості, наприклад:

На це Катерина нічого не відповіла. Замість неї відгукнулася Слава.

– Але я не розумію, з якої рації доктор, якого хіба маю право вважати членом нашої родини, має поїдати сардинки та айдамські сирки, якщо ми обмежуємось лише картоплею з огірками ?

Зоня засміялася й промовила:

– Мовчи, язичку, й будеш їсти кашку (І. Вільде). Одна із сестер протестує проти несправедливості в родині, зокрема нерівноцінного харчування й надання певних привілеїв майбутньому зятеві. Щоб ефективно залагодити конфліктну ситуацію, Зоня вдається до прислів'я й у такий непрямий спосіб радить не втручатися й змиритися з реальним станом справ. Водночас висловлення узагальненого змісту допомагає їй реалізувати тактику “близького спілкування” й висловити пораду дещо відсторонено, ненав’язливо.

Іноді непряма порада, оформлена сентенцією, контамінує із застереженням. Висловлення узагальненого змісту психологічно готує слухача, створює сприятливий фон для сприйняття застереження, наприклад:

Текля. Часами і тьохне яось радісно серце, а то все рве його такий біль...

Марійка. Не такий чорт страшний, як його намалюють. А все-таки поперед батька в пекло не лізть! Це якраз тобі не до речі по твоєму здоров'ю. Жидівці я носа утру, та й тато твій ще pomoже... (М. Старицький). Одна зі співрозмовниць підбадьорує іншу відомою сентенцією *Не такий чорт страшний, як його намалюють*, радячи їй бути сміливою та безстрашною. Це надає пораді більшої колоритності та переконливості. Водночас висловлення узагальненого змісту, виражаючи підбадьорення, створює ефект компенсування: воно готує сприятливий психологічний клімат для сприйняття наступного застереження, яке може викликати у співрозмовниці неприємні емоції.

Вживання узагальнених висловлень у функції **непрямого застереження** зумовлене здебільшого особистісними якостями співрозмовників та попередніми комунікативними невдачами мовця. У зв'язку з тим що висловлення узагальненого змісту безпосередньо не відображають реальної ситуації, у функції непрямого застереження вони стають етикетно слухними, значно пом'якшуючи волевиявлення мовця, наприклад:

– *Чи ви собі гадаєте, що ви з заліза? Пане Шагай, до часу збанок воду носить. А як ухо увірветься, то що тоді?* (Б. Лепкий). Доброзичливий отець застерігає молодого вчителя не затрачати надто багато зусиль, не виснажувати себе роботою. Використання висловлення узагальненого змісту *До часу збанок воду носить* як непрямого застереження створює ефект неупередженості, оскільки речення містить перевірену поколіннями істину. Крім того, за допомогою висловлення узагальненого змісту мовець пом'якшує свій комунікативний намір, а також реалізує мовну стратегію ввічливості шляхом виявлення доброзичливої уваги до співрозмовника.

Висловлення узагальненого змісту самостійно реалізують ілокутивну силу **експресивів**. Їх непряме вживання в функції експресивів дозволяє мовцеві реалізувати прийоми глобалізації та пейоративного відчуження, які посилюють перлокутивний ефект та засвідчують неупередженість мовця до слухача.

Часто речення функціонують як непрямі експресиви-**осуди** з метою виявлення неупередженого ставлення до співрозмовника, адже народна мудрість “говорить сама за себе”. Водночас, застосовуючи висловлення узагальненого змісту, мовець намагається пом'якшити комунікативний намір й уникнути відповідальності за виголошені репліки, наприклад:

Коломийчиха: *Не пушу я своєї дитини, не дам!*

Домаха: *Це вже моя воля!*

Степан (до тещі): *Людя не розлучити того, що злучено Богом!* (М. Старицький). Мовець засуджує поведінку тещі, яка забороняє доньці

жити з ним – законним чоловіком. Апелюючи до сентенції, він пом'якшує осуд, надаючи йому відтінок абстрагованості й всезагальності. Водночас у такий спосіб мовець підкреслює необхідність і слушність свого протистояння.

Інколи самотійне вживання сентенції в ролі осуду має забарвлення натяку, що створює гумористичний ефект, наприклад:

І нагло цю спантеличену тишу прорізає дзвінкий голос Маріоліної невістки:

– Пхе, що то за сон! Ви послушайте, що мені якось приснилося. Сниться мені, що я ніби десь королева. А коло мене має спати мій чоловік, рахувати, король...

– Голодній кумі просо на умі, – відзивається дрібненька, чорна молодичка (І. Вільде). Одна зі співрозмовниць засуджує життєву позицію та ціннісні орієнтації іншої не прямо, а за допомогою гумористично забарвленого висловлення узагальненого змісту. Таким чином вона в завуальованій, пом'якшеній формі акцентує відхилення співрозмовниці від усталених моральних норм й непрямо вказує на хибність її ціннісної програми, створюючи тим самим гумористичний ефект.

Подібними є чинники, які детермінують використання висловлень узагальненого змісту в функції непрямого **докору**. Зокрема, йдеться про мовленнєві ситуації, коли мовець у пом'якшеній формі прагне продемонструвати моральну занепокоєність чи несхвалення позиції співрозмовника, опираючись на фонд етичних уявлень членів соціуму, наприклад:

– Не могли привезти шлаку та забити ями, – сердито потунав Олекса по підлозі. – Мабуть, у себе в хліві не так порядкуєш?

– В чужому оці скалка завжди помітна, – прорипів Яремчук, і Олекса невдоволено чмихнув (В. Міняйло). Яремчук, нижчий за соціальним статусом від співрозмовника, голови колгоспу, виражає

обурення в пом'якшеній формі – за допомогою прислів'я. У такий спосіб мовець, застосовуючи прийом глобалізації, досягає відчуження докору, що дає йому змогу уникнути відповідальності за неприємну для співрозмовника репліку.

З огляду на емоційно-експресивний потенціал висловлення узагальненого змісту функціонують як непрямі мовленнєві активності **втішання**. Їх уживання детерміноване емоційним дискомфортом, який відчуває мовець чи слухач, а також попередніми комунікативними невдачами або виконанням непорядного комунікативного завдання, наприклад:

Семенюк не шукав Параски. Так само, як оце й Параска, гнівалась і плакала після першої ночі висока Галя. А нині сердиться на Семенюка, коли він довго не кличе її до себе в хату. “Перемелеться – мука буде”, – втішив себе відомим прислів'ям. Був переконаний, що Параска Савчук стане Параскою Семенчук (Ф. Кравченко). Мовець, головний садівник, у внутрішньому діалозі намагається заспокоїти себе та переконати в тому, що відносини з Параскою, з якою він вчинив непорядно, через деякий час владнаються. Усвідомлюючи відхилення власного вчинку від моральної норми, він вдається до самовтішання в непрякій формі. Висловлення узагальненого змісту допомагає мовцеві завуальовано, без докорів сумління досягти комунікативного наміру.

Інколи узагальнені висловлення як непрямі втішання супроводжують мовленнєвий акт жаління. При цьому їх непряме вживання спрямоване на те, щоб подолати емоційний дискомфорт мовця під час комунікативного процесу та встановити зі слухачами такий емоційний контакт, який дозволив би продовжувати спілкування в необхідній тональності, наприклад:

– Пропає наш Гилько, – киває головою отець Филип, а його образи□, бач, не пропадуть. Так, воно, так: життя коротке, мистецтво вічне, – додає, зітхаючи (Б. Лепкий). Мовець пригадує сільського художника, життя

якого рано обірвалося, та оглядає образи, які той залишив як пам'ять по собі. Він залучає висловлення узагальненого змісту, щоб підбадьорити себе та інших, акцентуючи на життєвій закономірності. Вживання сентенції також продиктовано настановою мовця на драматизацію ситуації.

Частими є використання висловлень узагальненого змісту в функції непрямої **погрози**. Особливо ефективні сентенції в тих мовленнєвих ситуаціях, де мовець опиняється в критичній ситуації та відчуває емоційну напругу. Він прагне увиразнити комунікативний намір, продемонструвати категоричність та справедливість погрози (при цьому спрацьовує так званий “чинник чужого слова” і довіри до народної мудрості), наприклад:

Посол світлішого почував себе дуже погано. Він не гадав, що батуринці так сильно роззвірилися на москалів, й ще гірше вжахнувся, побачивши кругом грізні, ненависні обличчя.

– *Чого прийшов, кажи, чого прийшов? – гукали на нього козаки.*
– *Не знаєш, де кого не просять, на киях виносять?*

– *Не треба так. Я спасіння городові вашому приношу, – відповів посол, насилу добиваючися до слова.*

– *Спасай себе. Нам твого спасіння не треба. Загибель ви нам готуєте, спасителі московські!* (Б. Лепкий). Непрямий мовленнєвий акт погрози реалізується на фоні обурення. Козаки-батуринці демонструють вороже ставлення до щойно прибулого посла від московського царя. Вони виголошують йому погрозу в непрямій формі, за допомогою прислів'я. Висловлення узагальненого змісту робить погрозу рельєфнішою та водночас виправданою в даній ситуації, оскільки мовці опираються на стереотипи суспільної свідомості.

Узагальнені висловлення функціонують також як **непряме глузування**. При цьому глузування часто контамінує з застереженням. Особливо таке використання висловлень узагальненого змісту характерне в мовленнєвих ситуаціях, в яких мовець намагається внести

прагматичний ефект провокативності й тим самим зробити глузування виразнішим та гострішим, наприклад:

Мошка: *Що вам, дядьку, гніватися? Та від гніву кров портиться.*

Степан: *Портиться? Ач, який жалісливий! Та тобі, я певен, було б за радість, якби у всіх нас кров попортилася* (М. Старицький). Хитрий жид, який завжди вважає себе розумнішим і кмітливішим від усіх інших, ніби застерігає адресата в непрямій формі про шкідливість гніву для здоров'я. Однак насправді таке застереження має значення глузування над співрозмовником. Висловлюючись завуальовано та виражаючи вдавану турботу про співрозмовника, Мошко ще більше дратує його й провокує до конфлікту.

Таким чином, висловлення узагальненого змісту, вживаючись самотійно, здатні реалізувати ті ж ілюктивні наміри, що й базові акти у структурі складних мовленнєвих актів. Їх уживання в непрямому значенні зумовлюють відповідні мовленнєві ситуації, на фоні яких висловлення узагальненого змісту сприймаються як ефективні й доцільні. Причини використання узагальнених висловлень загалом є універсальними. Вони є комунікативно ефективні у таких випадках: 1) якщо мовець намагається вирішити непорядне комунікативне завдання; 2) якщо мовець прагне пом'якшити комунікативний намір; 3) якщо адресант не хоче нести відповідальності за свої дії; 4) у разі попередніх комунікативних невдач мовця; 5) у зв'язку зі специфікою мовця та слухача (нерішучість, надмірна тактовність мовця та вразливість слухача); 6) якщо мовець хоче приховати свій комунікативний намір, представити його завуальовано. Значний вплив на непряме функціонування висловлень узагальненого змісту має також актомовленнєва синтагматика: непряме вживання сентенцій зумовлюється супровідними мовленнєвими актами, які вимагають доповнення та увиразнення.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ

1. На рівні мовлення речення узагальненого змісту оформлюють висловлення, що узгоджуються з мовленнєвими актами, які не мають самостійного прагматичного статусу. Це виявляється в їхньому функціонуванні у структурі складного мовленнєвого акту та участі в оформленні непрямих висловлень.

2. Зміст, який створюється при реалізації складного мовленнєвого акту з залученням узагальнених висловлень, ієрархізований: у ньому визначається необхідна (основна) інформація, представлена у базовому мовленнєвому акті, та достатня (додаткова) ланка змісту, виражена висловленням узагальненого змісту, що забезпечує перлокутивний ефект. При цьому узагальнення перебирає на себе ілокутивну силу базового мовленнєвого акту.

3. У структурі складного акту висловлення узагальненого змісту корелюють з різноманітними базовими мовленнєвими актами: репрезентативами (констативами, аргументаціями, міркуваннями, виправданнями, згодою, відмовою, запереченням), директивами (вимогою, проханням, пропозицією, порадою, застереженням, закликком, дозволом), експресивами (докором, осудом, жалкуванням, наріканням, жалінням, втішанням, погрозою) та комісивами (обіцянкою).

4. Функціональне навантаження висловлень узагальненого змісту в структурі складного мовленнєвого акту позначене певною універсальністю: вони сприяють ефективній реалізації комунікативного наміру мовця. При цьому ж: а) корелюючи з репрезентативами, висловлення узагальненого змісту мотивують та увиразнюють інформацію, представлену в базовому мовленнєвому акті; б) при кореляції з директивами формують у слухача зацікавлення чи мотив до виконання спонукуваної дії або пом'якшують комунікативний намір мовця; в) доповнюючи експресиви, сприймаються як точка аксіологічного відліку систем загально визнаних ціннісних орієнтирів

або готові формули виходу із кризових ситуацій; г) узгоджуючись з комісивами, мотивують їх та надають більшої переконливості.

5. Препозитивне вживання висловлень узагальненого змісту в структурі складного мовленнєвого акту забезпечує їх осмислення як засобу моделювання емпатії, психологічної підготовки співрозмовника та “відправної точки” для наступних міркувань чи реалізації комунікативного наміру мовця.

6. Висловлення узагальненого змісту виявляють тенденцію до функціонування як непрямих мовленнєвих актів. При цьому вони реалізують ті ж ілокутивні наміри, що й базові акти у структурі складних. Іншими словами, речення узагальненого змісту оформлюють класи непрямих репрезентативних, директивних, експресивних та комісивних мовленнєвих актів.

7. Використання висловлень узагальненого змісту як засобів непрямой комунікації детермінується специфікою прагматичної ситуації, що може конкретизуватись як попередні комунікативні невдачі адресанта, специфіка співрозмовників, бажання пом’якшити комунікативний намір, небажання нести відповідальність за свої вчинки, виконання непорядного комунікативного завдання, приховування комунікативного наміру.

8. Непряме вживання висловлень узагальненого змісту в ролі репрезентативів забезпечує певні комунікативні ефекти. Для репрезентативів це: а) ефект самозаспокоєння; б) увиразнення мовленнєвого портрету мовця; в) приглушення агентивності; г) послаблення емоційної напруги співрозмовника, г) вияв доброзичливості та прихильності до співрозмовника. Для директивів: а) ввічливість; б) мінімізація втручання в приватну сферу співрозмовника; в) імперсоналізація; г) маскування непорядного комунікативного завдання. Для експресивів: а) неупереджене ставлення до співрозмовника; б) гумористичний ефект; в) прагматичний ефект провокативності. Непряме використання висловлень узагальненого змісту в якості комісивів позначене ефектом переконливості.

ВИСНОВКИ

Здійснений у роботі багатоаспектний аналіз речень узагальненого змісту сучасної української мови дозволяє зробити такі висновки:

1. Речення узагальненого змісту визначаються як окремий семантичний тип комунікативно спрямованих конструкцій різної формальної будови, компоненти семантико-синтаксичної структури яких позначені семантикою узагальнення, що узгоджується з відображенням типізованих життєвих явищ, загальних положень та висновків, які стосуються всіх людей безвідносно щодо місця й часу.

2. Узагальнення змісту в реченнєвій структурі пов'язане з дією чинників лінгвального та екстралінгвального характеру. До лінгвальних чинників належать універсальне для всіх речень узагальненого змісту лексико-семантичне оформлення, а також конструктивно визначені механізми узагальнено-особової регулярної реалізації структурної схеми речення та незаміщення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції. У плані екстралінгвальних чинників узагальнення змісту в реченнєвій структурі корелює з закономірностями процесу комунікації, в якому склалися певні закони. Для функціонування речень узагальненого змісту видаються релевантними закон довіри до зрозумілих висловлень, закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль та закон мовленнєвого самовпливу.

3. Мовні чинники узагальнення змісту діють у синтаксичній структурі комплексно, взаємно доповнюючи один одного та підсилюючи ефект узагальнення. При цьому домінуючу роль відіграє лексико-семантичне наповнення, типове для всіх речень узагальненого змісту: як простих двоскладних та односкладних, так складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових.

4. Узагальнення змісту в реченнєвій структурі постає як комунікативно спрямоване. Речення, позначене узагальненням, вживається мовцем з метою якомога ефективніше донести й виразити актуальну для нього інформацію.

При цьому актуальний та узагальнений зміст співвідносяться відповідно до критеріїв необхідності й достатності. Інформація актуальна осмислюється як необхідна, а зміст узагальненої конструкції постає як інформація достатня. Загалом у структурі висловлення речення узагальненого змісту виконує певні комунікативні функції: надає переконливості, семантичної достатності актуальній, необхідній інформації; готує слухача до сприймання основної інформації; опосередковано репрезентує актуальну інформацію.

5. Комунікативно визначена семантична структура речень узагальненого змісту постає як модусно-диктумне утворення, інваріантне для синтаксичних конструкцій різної будови.

6. Диктумний зміст реченневих структур узагальненої семантики не обтяжений обмеженнями в плані монопропозитивності/поліпропозитивності. При цьому пропозиції речень узагальненого змісту є моделями ситуацій, що постають як типові, загальновідомі й становлять фонові знання мовців певного соціуму.

7. Модусний зміст узагальнених конструкцій пов'язаний з нейтралізацією актуалізаційних протиставлень щодо суб'єкта, об'єкта, адресата, часової та просторової локалізації. Основою для формування узагальненої семантики є відсутність актуалізації семантичного суб'єкта. Неактуалізований суб'єкт, що мислиться узагальнено, спричиняє позбавлення актуалізації інших персоналізаційних компонентів і детермінує нейтралізацію протиставлень стосовно просторової та часової локалізації.

Інформація, яку виражають речення узагальненого змісту, пред'являється мовцем як загальновідома, що спростовує, нейтралізує опозицію "своє – чуже", яка лежить в основі модусної категорії авторизації. Відсутність конкретного, індивідуального, джерела інформації спонукає мовця наголошувати на її правдивості, достовірності й тим самим актуалізувати в змістовій організації речень узагальненого змісту категорію персуазивності, координуючи її з категорією авторизації.

Водночас модус речень узагальненого змісту пов'язаний із

самовираженням мовця як частини генералізованої спільноти суб'єктів, що тим самим мотивує його право керувати поведінкою адресата, а також знімає з нього відповідальність як виразника позиції загалу на випадок невдач співрозмовника.

8. Семантична структура речень узагальненого змісту виступає інваріантною для різних структурних типів та семантико-синтаксичних класів конструкцій. Це дає підстави для їх презентації як окремого змістового типу.

9. На рівні мовлення речення узагальненого змісту оформлюють висловлення, що узгоджуються з мовленнєвими актами, які не мають самостійного прагматичного статусу. Це виявляється в їхньому функціонуванні у структурі складного мовленнєвого акту та участі в оформленні непрямих висловлень.

10. Висловлення узагальненого змісту функціонують як елементи складного мовленнєвого акту, де корелюють із базовими мовленнєвими актами, в яких зосереджена актуальна інформація, й перебирають їх ілокутивну силу, осмислюючись як репрезентативи, директиви, експресиви чи комісиви. У цьому плані висловлення узагальненого змісту реалізують перлокутивний ефект: їх уживання додатково впливає на слухача, забезпечуючи ефективну реалізацію комунікативного наміру мовця. При цьому функціональне навантаження висловлень узагальненого змісту позначене певною специфікою стосовно класів мовленнєвих актів: при кореляції з репрезентативами вони увиразнюють та пояснюють подану в них інформацію; супроводжуючи директиви, формують мотив для виконання спонукання та пом'якшують комунікативний намір мовця; поруч з експресивами репрезентують об'єктивну оцінку широкого загалу та сприймаються як основа для ціннісних орієнтирів співрозмовників; вживаючись біля комісивів, обґрунтовують обіцянку та надають їй більшої переконливості.

11. Непрямі мовленнєві акти, оформлені висловленнями узагальненого змісту, виявляють ілокутивну силу всіх типів та класів мовленнєвих актів. Використання узагальнених конструкцій як засобів непрямой комунікації зумовлюється специфікою прагматичної ситуації та спричиняє відповідні комунікативні ефекти.

12. Комунікативно-прагматичне осмислення речень узагальненого змісту засвідчує їх поліфункціональність та прагматичну варіативність на мовленнєвому рівні.

Таким чином, речення узагальненого змісту формуються як окремий змістовий тип у процесі комунікативної діяльності мовця. Виступаючи конструкціями різної будови, які позначені універсальною семантичною структурою і типовим лексико-семантичним наповненням, вони оформлюють висловлення, що узгоджуються з різноманітними мовленнєвими актами. Відповідно семантична однотипність речень узагальненого змісту не передбачає одноплановості їх структурних та комунікативно-прагматичних характеристик. Водночас комунікативно-прагматичний підхід до аналізу речень узагальненого змісту відкриває для дослідження перспективи на предмет виявлення закономірностей функціонування цих конструкцій у різних мовленнєвих жанрах та типах дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків: Вища школа, 1983. – 132 с.
2. Агафонова А.М. Авторизація як компонент семантичної структури номінативних речень // Проблемні питання синтаксису: збірник статей.– Чернівці: Чернівецький державний університет, 1997. – С. 34-39.
3. Агафонова А.М. Авторизовані конструкції в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд.філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1999. – 19 с.
4. Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума // Вопросы языкознания. – 1971. – №1. – С. 54-64.
5. Андерш І.Ф. До питання про семантичну структуру речення // Мовознавство. – 1984. – №3. – С. 18-21.
6. Андрощук Т.В. Семантична організація синтаксичних конструкцій узагальненого змісту // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – 4(2), 2000. – С. 225-229.
7. Арват Н.М. Про асиметрію простого речення // Мовознавство. – 1978. – № 2. – С. 37-43.
8. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – К.: Вища школа, 1984. – 158 с.
9. Арделян М.В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2002. – 211 с. : Бібліогр.: с. 192-211.
10. Арполенко Т.П., Забеліна Я.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1982. – 131 с.

11. Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М., 1973. – Т.32.: Вып. 1. – С. 84-89.
12. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
13. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
14. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская Энциклопедия, 1966. – 608 с.
15. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1968. – 160 с.
16. Бабайцева В.В. Переходные конструкции в синтаксисе. – Воронеж: Центр. – Черноземное книжное изд-во, 1967. – С. 325-362.
17. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1955. – 416 с.
18. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
19. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова мова: Синтаксис. Навч. посіб. для студ. вузів філол. спец. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
20. Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К.: Рад. школа, 1960. – 260 с.
21. Белошапкова В.А. Общность семантического наполнения нулевых позиций субъекта и объекта в русском предложении // Русский язык за рубежом. – 1987. – № 2. – С. 55-60.
22. Белошапкова В.А. Синтаксис // Современный русский язык: Учебник / Белошапкова В.А., Земская Е.А., Милославский И.Г., Панов М.В.; Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 532 - 771.
23. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.

24. Бергельсон М.Б. Проблема императива в контексте теории речевых актов // Императив в разноструктурных языках. – Л., 1988. – С. 23-25.
25. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: Автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1996. – 16 с.
26. Бирюкова Ю.А. Общесмысловое высказывание в строе художественного текста: На м-ле англ. языка: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский государственный университет. – Москва, 1998. – 194 с.
27. Богданов В.В. Семантико - синтаксическая организация предложения.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – 208 с.
28. Бондаренко В.Г. О варьировании пословиц со структурой односоставных предложений // Русский язык в школе. – 1988. – № 6.– С. 73-77.
29. Буслаев Ф.М. Историческая грамматика. – М.: Госпедиз, 1959. – 623 с.
30. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка: Уч. для студ. вуз. –3-е изд., испр. – М. Высшая школа, 1991. – 432 с.
31. Васильев Л.Г. Некоторые аспекты языковой деятельности // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. – Калинин: Калининский ун-т, 1985. – С. 35-41.
32. Веденькова М.С. Опыт прагматического анализа директивно-констативных высказываний // Прагматика и типология коммуникативных единиц языка (Сборник научных трудов). – Днепропетровск, 1989. – С.25 -27.
33. Вежбицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 251-275.
34. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 238-250.
35. Виноград Т. К процессуальному пониманию семантики // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XII. – М.: Радуга, 1983. – С. 123 -171.

36. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Радянська школа, 1982. – 209 с.
37. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 228 с.
38. Вихованець І.Р. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
39. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. – К.: Вища школа, 1989. – 335 с.
40. Воронина Д.Д. О функции и значении семантического субъекта в строе русского предложения: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.– М., 1976. – 16 с.
41. Воронина Д.Д. Типы агенса и значение определенности, неопределенности и обобщённости // Филологические науки. – 1975.– № 4. – С.74-82.
42. Гаврилова Е.М. Универсальные высказывания и другие обобщающие суждения // Филологические науки. – 1986. – № 3. – С. 56-62.
43. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973. – С. 85 – 102.
44. Гак В.Г. Номинализация сказуемого и устранение субъекта // Синтаксис и стилистика. – М.: Наука, 1976. – С. 85 – 102.
45. Гак В.Г. Категория модуса предложения: Предложение и текст в семантическом аспекте. – Калинин: Изд-во Калин. ун-та, 1978. – С. 19-26.
46. Гак В.Г. К проблеме синтаксической семантики (семантическая интерпретация “глубинных” и “поверхностных” структур) // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С. 77-85.
47. Гальперин И.Р. К проблеме зависимости предложения от контекста // Вопросы языкознания, 1977.– № 1.– С. 48-55.

48. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
49. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. – М.: Просвещение, 1968. – Ч . II. – 344 с.
50. Глаголевский П. Синтаксис языка русских пословиц // Сборник пословиц А.И. Богданова. – Спб., 1873. – С. 3 -16.
51. Гордон Д., Лакофф Дж. Постулаты речевого общения // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.16. – М.: Прогресс, 1985. – С.276-302.
52. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217-237.
53. Гуйванюк Н.В., Гнатчук О.С., Нечипорук М.В. Семантична структура тексту: Навч. метод. посіб. – Чернівці: Рута, 2000. – 132 с.
54. Гулыга Е.В. О семантике предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 21-29.
55. Гулыга Е.В. Реализация категории обобщения на синтаксическом уровне // Вопросы русского языкознания. – №2. – М., 1979. – С.18-24.
56. Гусліста Л.О. Негативна етична оцінка у контекстах осуду (на матер. сучасної публіцистики): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 18 с.
57. Дейк Т.А. ван. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 259 - 336.
58. Дуденко О.В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 17 с.
59. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наукова думка, 1973. – 288 с.
60. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.

61. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – 404 с.
62. Жоголева М. Бессоюзные предложения с общим значением причинно-следственных отношений // Вопросы преподавания современного русского языка в вузе: Материалы Горьковской межвузовской лингвистической конференции. – Горький, 1958. – С. 175-196.
63. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
64. Загнітко А.П. Український синтаксис: науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс: У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: ІЗМН, 1996. – 240 с.
65. Заборна М.С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Терноп. держ. пед. ін-т. – Тернопіль, 1996. – 167 с.
66. Заборна М.С. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 126 с.
67. Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX вв. в очерках и извлечениях. – Ч.2. – М.: Просвещение, 1965. – С. 85-90.
68. Золотова Г.А. О соотношении формальной и семантической структуры предложения // Проблемы синтаксической семантики. Материалы научной конференции. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 1976. – С. 124-126.
69. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
70. Івченко М.П. Сучасна українська літературна мова. – К., 1965. – 504 с.
71. Исаченко А.В. К вопросу об императиве в русском языке // Русский язык в школе. –1957. – №6. – С. 7-14.

72. Кадомцева Л.О. Граматичні основи класифікації простих речень // Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 13. – К.: Вища школа. – С. 69-74.
73. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення: Навч. посібник для філол. ф-тів ун-в. – К.: Вища школа, 1985. – 127 с.
74. Калашник В.С. Фразотворення в українській поетичній мові мові радянського періоду: Семантико-типологічний аспект. – Харків: Вища школа, 1985. – 172 с.
75. Калашник В.С. Поетичні афоризми Тараса Шевченка (спроба типології) // Слово про Шевченка. – Х.: Основа, 1998. – С. 54-60.
76. Калашник В.С. Структурно-функціональні моделі афоризмів // Дослідження з граматичної будови української мови: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 90–95.
77. Калашник В.С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів // Культура слова. – Вип. 36. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 94-97.
78. Капралова Л.К. Семантическая структура сложносочиненного предложения // Филологические науки, 1979. – С. 47-55.
79. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
80. Карцевський С.О. Об ассиметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX вв. в очерках и извлечениях. Часть 2. – М.: Просвещение, 1965. – С. 85-90.
81. Кацнельсон С.Д. О категории субъекта предложения // Универсалии и типологические исследования. – М.: Наука, 1974. – С. 104-124.
82. Ковалевська Т.Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові. – Автореф. дис. ...доктора філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – Київ, 2002. – 37 с.
83. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. – М.: Наука, 1986. – 207 с.
84. Кокорина С.И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 79 с.

85. Колоїз Ж.В. Структурно-функціональні різновиди усталених конструкцій у мові публіцистики Сергія Єфремова: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1996. – 17 с.
86. Колосова Т.А. О диктуме и модусе в сложном предложении // НДВШ. Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 47-53.
87. Корень О.В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2000. – 20 с.
88. Коростышевская Е.Н. Семантико-структурные особенности односоставных безличных предложений в современном русском и украинском языках // Українське мовознавство. – К.: Вища школа, 1989. – Вип. 16. – С.123 -131.
89. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис.– К.: Рад. школа, 1965. – Ч.ІІ. – 283 с.
90. Куликова В.Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2001. – 17 с.
91. Курицына В.А. Высказывание с незамещённой синтаксической позицией с опорой на фоновые знания: на м-ле разговорной речи: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Московский государственный университет. – М., 2006. – 196 с.
92. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. школа, 1951. – Т.2. – 408 с.
93. Куш О.П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2002. – 13 с.
94. Лакофф Дж. Прагматика в естественной логике // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 439 – 470.

95. Ларина О.А. Универсальное и национальное в функционально-семантической категории определённости/неопределённости в сфере имени: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Московский государственный университет, 2006. – 196 с.
96. Лебедева Л.Б. К проблеме общереперентных высказываний // Вопросы языкознания, 1986. – №2. – С. 81-89.
97. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: Учеб. пособие для филол. спец. пед. ин-тов. – 2-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 176 с.
98. Лозебной И.З. Двусоставные обобщенно-личные предложения с субстантивными подлежащими // Русское языкознание. – Респ. межвед. научный сборник. – Вып. 21.– К.: Наукова думка, 1990. – С.38-44.
99. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови. – К.: НМКВО, 1993. – 59 с.
100. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: Автореф. дис. ...докт. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – Київ, 1993. – 52 с.
101. Ломакович С.В., Жовтобрюх В.Ф. Синтаксис: Вправи. Завдання. Диктанти. 7-8 класи. Дидактичні матеріали. – Харків: Світ дитинства, 1997. – 160 с.
102. Ломоносов М.В. Избранные произведения: В 2 т. / Редкол.: С.Р. Микулинский и др.; АН СССР. – М.: Наука, 1986.– Т. 2: История. Филология. Поэзия. – 1986. – 493 с.
103. Маєвська Л.І. Макромовленнєвий акт взаєморозуміння: засоби об'єктивації та прагматичний контекст (на матеріалі сучасної німецької мови): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 23 с.

104. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенників в українській мові. – Київ.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 131 с.
105. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – Київ, 1999. – 11 с.
106. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 322 с.
107. Мерзлікіна О.В. Комунікативно-прагматичний аспект функціонування прислів'їв у художніх текстах (на матеріалі творів М. Сервантеса): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001. – 14 с.
108. Михайлова Л.В. Еволюція директивних мовленнєвих актів в англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 23 с.
109. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1981. – 176 с.
110. Москальская О.И. Семантика текста // Вопросы языкознания, 1980. – № 6.– С. 32-42.
111. Мясоєдова С.В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. пед. університет ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2001. – 178 с.
112. Нарушевич-Васильєва О.В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова – Одеса, 2002. – 16 с.
113. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.

114. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. – СПб, 1912. – 312 с.
115. Олійник О.О. Абстрактно-авторські речення в художньому мовленні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999. – 16 с.
116. Осовська І.М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі німецької мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2003. – 16 с.
117. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22-130.
118. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесённость с действительностью. – М.: Наука, 1985. – 271 с.
119. Падучева Е.В. Идея всеобщности в логике и естественном языке // Вопросы языкознания, 1989. – №2. – С. 13-17.
120. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1934. – 452 с.
121. Плиско К.М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення. – Харків, 1992. – 149 с.
122. Плющ М.Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Наукова думка, 1986. – 175 с.
123. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
124. Прутчикова В.В. Семантико-функціональні особливості німецьких висловлень-прислів'їв: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 17 с.
125. Пудровська Т.М. Мовленнєві акти офератив і деклінатив у системі мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови): Автореф. дис. ...

- канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 15 с.
126. Распопов И.П. К вопросу о модальности предложения // Ученые записки Благовещенского пед. ин-та. – 1957.– Т. 8. – С. 186-189.
127. Ригованова В.А. Зіставний аналіз категорії авторизації в українській та англійській мовах: структура та семантика: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 17 с.
128. Российская грамматика Антона Алексеевича Барсова / Под ред. Б.А. Успенского. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 776 с.
129. Руденко Д.И. Имя в парадигмах «философии языка». – Харків: Основа, 1990. – 299 с.
130. Рудик І.М. Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди/незгоди в сучасній англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 16 с.
131. Руднев А.Г. Синтаксис простого предложения. – М.: Учпедгиз, 1960. – 170 с.
132. Садовая Г.Г. Языковая природа и стилистические функции предложений (на м-ле англ. языка): Автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. пед. ин-т иностр. языков. – М., 1976. – 16 с.
133. Садова Г.Ю. Семантико-синтаксична організація компаративних паремій: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – Київ, 2006 – 16 с.
134. Сазонов Я. В. О диалектическом обобщении. – М.: Просвещение, 1960. – с. 18-20.
135. Селиверстова О.Н. Опыт семантического анализа слов типа *все* и типа *кто-нибудь* // Вопросы языкознания. – 1964. – № 4. – С. 12 -18.

136. Селиверстова О.Н., Прозорова Л.А. Коммуникативная перспектива высказывания // Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определённость / неопределённость. – Санкт-Петербург: Наука, 1992. – С. 189 - 231.
137. Серебрянников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. – М.: Наука, 1983. – 319 с.
138. Серль Дж. Класификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 170-194.
139. Серль Дж. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 170-194.
140. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт // Зарубежная лингвистика. – Ч. 2.– М., 1999. – С. 217 - 265.
141. Сидоркова Г.Д. Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия. – Автореф. дисс. ...докт. филол. наук. – Краснодар, 1999. – 53 с.
142. Синявський О. Найголовніші правила української мови: (За новим правописом). – 2-е вид. – Харків: Держвидав України, 1929. – 62 с.
143. Сімович В. Граматика української мови. – Раштат, 1918. – 368 с.
144. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
145. Слинько І.І. Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення) // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22-29.
146. Слинько І.І. Чи є односкладні речення? // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 48 -53.
147. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. – Відень: Накладом власним, 1914. – 202 с.
148. Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: Дис. ... канд.

- філол. наук: 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2004. – 182 с.
149. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. – М.: Наука, 1981.– С.119-121.
150. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. – Воронеж, 2001. – 450 с.
151. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 129 - 154.
152. Стросон Р. Интенция и конвенция в речевых актах // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 131 - 150.
153. Сусов И.П. Личность как субъект языкового общения // Личностные аспекты языкового общения. Межвуз. сб. научн. трудов. – Калинин, 1989. – С. 9-16.
154. Сучасна українська літературна мова / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Гринас, Г.О. Козачук. – К.: Вища школа, 2001. – 430 с.
155. Сятковский С.И. О принципах классификации простого предложения в современном русском языке // Русский язык в школе, 1965.– № 3. – С.3-11.
156. Таран В.В. Узагальненість та збірність як текстові категорії в сучасній російській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 1998. – 19 с.
157. Тарасов П.И. О некоторых семантико-стилистических особенностях односоставных обобщённо-личных предложений // Русский язык в школе. – 1988. – №6. – С.73 -77.
158. Тарланов З.К. Очерки по синтаксису русских пословиц. – Ленинград. – Изд-во Ленинградского университета, 1982. – 134 с.

159. Телеки М.М. Соціальні категорії модусу в сучасній українській мові: Автореф. ...дис. канд. філол. наук:10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2006. – 20 с.
160. Терехова Д.І. Психолінгвістичні особливості сприйняття соматичної лексики в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1997. – 18 с.
161. Типология императивных конструкций / Ответств. ред. Храковский В.С. – Санкт-Петербург: Наука, 1992. – 300 с.
162. Ткач О.В. Складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики в сучасній українській мові: Дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2000. – 184 с.: Бібліогр.: с. 164-184.
163. Ткач П. Б. Значення преференційності та способи його вираження в українській мові. Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний педагогічний ун - т. – Харків, 2004. – 217 с.: Бібліогр.: с. 203-217.
164. Тяпкина А.С. Устойчивые дефинитивные афоризмы английского языка (функционально-семантический аспект): Автореф дисс. ... канд.филол. наук: 10.02.04 / Московский обл. пед. ин-т. – М, 1975. – 16 с.
165. Українська мова. Енциклопедія / За ред. В.М. Русанівського – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – С.643.
166. Фоміна Л.В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 – Харків, 2000. – 163 с.
167. Фёдоров А.К. Трудные вопросы синтаксиса. – М.: Просвещение, 1972. – 286 с.
168. Фёдорова Л.Л. Смысловые типы предложений с позиций теории речевой коммуникации // Смысловые типы предложений: суждения, идеи, проекты с разных позиций. – Ч.1. – Москва, 1999. – С.18-32.

169. Хвощевський Р.В. Натяк як макромовленнєва стратегія (на матеріалі французької мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 14 с.
170. Химик В.В. Категория субъективности и её выражение в русском языке. – Ленинград: ЛГУ, 1990. – 230 с.
171. Хомский Н. Язык и мышление. – М., 1972. – С. 86 -112.
172. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителя. – К.: Рад. шк., 1991. – 160 с.
173. Шарманова Н. М. Категорія адресантності в комунікативній природі афоризму // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, № 745. Серія Філологія. – Вип. 49. – Харків, 2006. – С. 58-61.
174. Шарманова Н. Логічні афоризми – еквіваленти простого речення // Лінгвістичні студії, Лінгвістичні студії. II-Грамматичні читання. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту. – Вип.11, 2003. – С. 240 - 245.
175. Шарманова Н.М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна – Харків, 2005. – 21 с.
176. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л.: Гос. уч-пед. изд-во Наркомпроса, 1941. – 606 с.
177. Шведова Н.Ю. Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность? // Русский язык за рубежом. – 1971. – № 4. – С. 14 - 21.
178. Шведова Н.Ю. О понятии “регулярная реализация структурной схемы простого предложения” // Мысли о современном русском языке: Сб. под редакцией акад. В.В. Виноградова. – М.: Просвещение, 1984. – С. 67-80.

179. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения // Славянское языкознание. – М.: Наука, 1973.– С. 458 - 483.
180. Шиленко Р.В. К определению класса экспрессивных высказываний // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса: Сб. научн. трудов. – Калинин, 1985. – С. 159-166.
181. Шинкарук В.Д. Актуалізаційні категорії модусу // Проблемні питання синтаксису: збірник статей. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – С.34 - 39.
182. Шинкарук В.Д. Модус і диктум у структурі речення // Автореф. ... дис. д-ра філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – Київ, 2003. – 31 с.
183. Шинкарук В.Д. Репрезентації модусних категорій у сучасній українській мові // Мовознавство, 1999. – № 2-3.– С. 50 - 57.
184. Шинкарук В. Співвідношення диктуму і модусу в семантико-синтаксичній структурі складнопідрядного речення // Актуальні проблеми синтаксису: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І.І. Слинька. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – С.133-135.
185. Шишкина Т.А. Косвенное высказывание в теории речевой деятельности // Прагматика и структура текста. – М.: ИНИОН, 1983. – С. 83-92.
186. Шкіцька І.Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: Дис.: ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2004. – 177 с.
187. Шмарина В.И. Универсальное высказывание и средства его выражения (на материале английского языка): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 1975 – 18 с.
188. Шмелёва Т.В. Энциклопедия смысловых типов предложений. Опыт осмысления проблемы и систематизации фактов // Системный анализ

- значимых единиц русского языка. Смысловые типы предложений. – Ч.1. – Красноярск: КГУ, 1994. – С. 4-17.
189. Шмелёва Т.В. О семантике структурной схемы предложения // Изв. АН СССР – Сер. литературы и языка. – 1978.– Т. 37.– № 4.– С. 354-361.
190. Шмелёва Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 78-100.
191. Штефан А., Васко І. Граматика української мови. – Мукачево, 1931. – 64 с.
192. Шувалова С. А. Типы сопоставительных отношений между частями сложного предложения // В кн.: Идеографические аспекты русской грамматики / Под. ред. В.А. Белошапковой и Г.А. Милославского. – М.: Изд.-во МГУ, 1988. – С. 134-145.
193. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.
194. Юрчишин Т.В. Лексико-семантична організація складних конструкцій узагальненого змісту // Південний архів. Філологічні науки. – Херсонський державний педагогічний університет. – Випуск XIV, 2002. – С. 311-314.
195. Ярыгина Е.С. Конструкции вывода-обоснования в синтаксической системе современного русского языка: Дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.02 – Москва, 2003. – 411 с.
196. Austin J.L. How to do things with words. - Oxford UP, New York, 1973. – 329 p.
197. Danes Fr. Pokus o strukturni analizu slovesnych vyznamu. – Slovo a slovesnost. – 1971. – №3. – S. 193-207.
198. Głodowski W. Komunikowanie interpersonalne. – Warszawa, 2001. – 252 str.
199. Grice H.P. Logic and conversation// Syntax and semantics. – New York: Academic Press, 1975. – V. 3. – P. 41-58.

200. Gordon D., Lakoff G. Conversational postulates // Syntax and semantics. – New York: Academic Press, 1975. – V. 3. – P. 83 -106.
201. Hear R.M. The language of morals. – Oxford UP, 1967. – 289 p.
202. Hintikka J. Quantifiers in logic and quantifiers in natural language // Game-theoretical semantics / Ed. By Saarinen E. Dordrecht, 1979. – 218 p.
203. Jodłowski S. Podstawy polskiej składni. – Warszawa, 1977. – 250 str.
204. Jurczyszyn T. Konstrukcje składniowe o treści uogólnionej oraz ich wartość dydaktyczna // Język, kultura, nauczanie i wychowanie / Pod. red. J. Kidy. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – Str.174-177.
205. Jurczyszyn T. Konstrukcje składniowe o semantyce uogólnionej w kontekście edukacji językowej: aspekt praktyczny/ Pod.red. J. Kidy. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – Str.187-190.
206. Lakoff G. On generative semantics // Semantics. An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology. – Cambridge, 1971. – P. 232-296.
207. Leech G. Towards a semantic description of English. – London, 1971.– 286 p.
208. Searle J.R. Indirect speech acts // In: Syntax and semantics. N.Y. Acad. Press, 1975. – V. 3. – P. 59-82.
209. Searle J. Speech acts: An essay in the philosophy of language. – Cambridge, 1976. – 482 p.
210. Stevenson Ch.L. Facts and values (Studies in ethical analysis). – Yale UP, 1964. – 412 p.
211. Wierzbicka A. Lingua mentalis. The semantics of natural languages. Sydney, 1980. – 367 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія: Поезії. – К.: Веселка, 1993. – 271 с.
2. Бондарчук П. Ф. Зорі живуть довго: Повісті, оповідання. – Донецьк: Донбас, 1984.– 199 с.
3. Будницька Є. Зелений острів: Поезії. – К.: Радянський письменник, 1978. – 127 с.
4. Вакалюк-Дорошенко М. Порив: Повість. – Львів: Каменяр, 1984. – 262 с.
5. Васильченко С. Мужичський ангел. Оповідання, повісті, п'єси. – Київ: Веселка, 2000. – 287 с.
6. Вільде І. Сестри Річинські: Роман. – К.: Україна, 2004. – Кн. 1.– 696 с.
7. Вільде І. Сестри Річинські: Роман. – К.: Україна, 2004. – Кн. 2.– 912 с.
8. Віргуш Н. Промінь поля: Поезії.– К.: Молодь, 1985. – 88 с.
9. Вовчок М. Оповідання, повісті, казки, роман. – Київ: Наук. думка, 1983. – 640 с.
10. Гнатюк Н. Час колосіння: Поезії. – К.: Радянський письменник, 1980. – 103 с.
11. Гуцало Є. Вибрані твори: В 2 т. – Т. 1: Повісті. – К.: Радян. письменник, 1987. – 573 с.
12. Збанацький Ю. Кують зозулі. – Київ: Радянська школа, 1983. – 386 с.
13. Земляк В. Лебедина згряя. – Київ: “Радянський письменник”, 1972. – 352 с.
14. Карпенко-Карий І.К. Вибрані п'єси. – К.: ”Дніпро”, 1976. – 298 с.
15. Кірик-Радомська Л. Неспокій: Поезії. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 86 с.
16. Кобилянська О. Людина: Повісті, оповідання. – К.: Веселка, 2001 – 350 с.
17. Копиленко О. Визволення // Копиленко О. Буйний хміль. – 266 с.
18. Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 650 с.
19. Костів-Гуска Г. Цвіте біля хати калина: Поезії. – Тернопіль: Поліграфіст, 1993. – 95 с.
20. Кравченко Ф. В ім'я людини. – Київ: Радянський письменник, 1976. – 212 с.
21. Куліш М. Твори: В 2 т. – Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника. – К.: Дніпро, 1990. – 876 с.

22. Кушнір О. Осінній танець журавля: Поезії. – Тернопіль: Поліграфіст, 1995. – 31 с.
23. Кушнір О. Серце, скажи мені правду...: Поезії. – Тернопіль: Поліграфіст, 1994. – 34 с.
24. Кушнір О. Я викую із весен пісню: Поезії. – Львів: Каменяр, 1984. – 23 с.
25. Лежанська Л. Мій доброокий світ: Поезії. – Львів: Каменяр, 1986. – 28 с.
26. Лежанська Л. Поезії. – Львів: Каменяр, 1980. – 110 с.
27. Лепкий Б. Мазепа. – Львів: Каменяр, 1992. – 458 с.
28. Лепкий Б. Полтава. – Львів: “Червона калина”, 1991. – 510 с.
29. Лепкий Б. Твори: В 2 т. – Львів: “Червона калина”, 1990.
30. Малицький Ф. Дороги життя. Повісті, оповідання, поезії. – Київ: Дніпро, 1980. – 479 с.
31. Микитенко І. Ранок: Роман. – Київ, 1966. – 352 с.
32. Міняйло В. Останній рубіж. – Київ: Радянський письменник, 1983. – 326 с.
33. Мушкетик Ю. Позиція: Роман. – К.: Дніпро, 1982. – 325 с.
34. Олексішин С. Мій ясен світ: Лірика. – Тернопіль: Поліграфіст, 1996. – 29 с.
35. Потикевич-Заболотна М. Нескорена пісня. – Тернопіль: Лілея, 1997. – 51 с.
36. Романчук Л. Слово честі: Поезії. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 60 с.
37. Сенатович О. Чоловік з трояндою: Поезії. Поема. – К.: Радянський письменник, 1988. – 100 с.
38. Старицький М. Твори: В 8 т. – Т. 3: Драм. твори. – К.: Дніпро, 1964. – 563 с.
39. Стельмах М. Чотири броди: Роман. – К.: Дніпро, 1979. – 505 с.
40. Українка Л. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – 630 с.
41. Українка Л. Драматичні твори. – К.: Веселка, 1982. – 357с.
42. Українка Л. Думи і мрії: Поезії. Поеми. – Львів: Каменяр, 1983. – 304 с.
43. Українка Л. Поезії. – К.: Дніпро, 1982. – 327 с.
44. Українка Л. Твори: В 3 т. – Т.3. – К.: Дніпро, 1982. – 380 с.
45. Франко І. Твори: В 20 т. – Т. 7: Повісті. – К.: Держлітвидав, 1951. –

- 460 с.
46. Франко І. Твори: В 20 т. – Т. 8: Повісті. – К.: Держлітвидав, 1952. – 426 с.
  47. Чубач Г. Святкую день: Вірші та поема. – К.: Радянський письменник, 1982. – 102 с.
  48. Чумарна М. Сонячна музика: Поезії. – К.: Радянський письменник, 1982. – 47 с.
  49. Шевело Л. З народних витоків: Поезії. – К.: Український письменник, 1992. – 86 с.
  50. Шикерява-Шпак І. Україна. Мій край. Я і земля: Поезії. – Тернопіль: Поліграфіст, 1995. – 103 с.
  51. Шульга О. Зелений листопад: Поезії. – К.: Молодь, 1991. – 40 с.
  52. Яновський Ю. Твори: В 5 т. – Т. 2: Романи. – К.: Дніпро, 1983. – 423 с.